

Ky libër botohet me rastin e 100 vjetori të vdekjes së Dom Zef Ramaj. Dom Zefi lindi në Stubëll (Viti) më 1882. Vitet e para shkollore vizitoi në Prizren, pastaj në Shkodër në kolegjin Ksaverian. Më 1905 vazhdoi studimet teologjike në Innsbruck të Austrisë. Veproi qysh prej 1907 në Shkup, si famullitar dhe mësues i shkollës Shqipe. **Më 1910 pagëzoi Gonxhe Bojaxhiun (Nënë Tereza).** Ky libër monografik është vetëm një pjesë e jetës së Dom Zefit Ramaj, e cila duhet edhe më të hulumtohet e studiohet. Jeta dhe veprimtaria e Dom Zef Ramaj është shumë e bujshme. Ndonëse nuk jetoj as 33 vjet të plota, ai ishte përjetues, dëshmitar e protagonist i rrethanave, ngjarjeve dhe i zhvillimeve të ndryshme historike.

Ai e përjetoi pushtetin e Perandorisë Osmane dhe rënien e saj, shpalljen e Pavarësisë së Shqipërisë, luftërat ballkanike (të tmerrshme për fatin e shqiptarëve), e Luftën e Parë Botërore.

“Për momentin nuk kam mundësi që t’ju dërgoj një raport të detajuar. Ju duhet të keni parasysh se gjendemi në gjendje lufte.... nuk mund të paramendoni atë se çka është mëkatuar ndaj bashkatdhetarëve tanë në këtë luftë.... zemra ime është përplot, për atë se çfarë mund t’ju shkruaj më tutje. Më mirë do të vdisja se Shqipërinë ta shihja në këtë gjendje, në të cilën gjendet”.

Dom Zef Ramaj,
Allgemeiner Tiroler Anzeiger, 28.03.1913.

ISBN: 978-3-9524201-2-6

Albert Ramaj Dëshmi Kohe - Dom Zef Ramaj

Albert Ramaj

Dëshmitar kohe

Dom Zef Ramaj (1882-1914)
famullitar dhe mësues në Shkup

albanisches
institut

Albert Ramaj

Dëshmitar kohe

Dom Zef Ramaj (1882-1914)
Famullitar dhe mësues në Shkup

Zeitzeuge

Don Zef Ramaj (1882-1914)
Pfarrer und Lehrer in Skopje

albanisches
institut

St. Gallen 2014

Albanisches Institut
Postfach 7
CH-9001 St. Gallen
www.albanisches-institut.ch
info@albanisches-institut.ch

© Autori

Katalogimi në publikim – (CIP)
Schweizerische Landesbibliothek
Albert Ramaj, Dëshmitar kohe, Dom Zef Ramaj (1882-1914)
Famullitar dhe mësues në Shkup (Zeitzeuge
Don Zef Ramaj (1882-1914)
Pfarrer und Lehrer in Skopje)
Albanisches Institut – St. Gallen 2014
ISBN: 978-3-9524201-2-6

Përmbajtja/Inhalt

Parafjala.....	5
Pak histori për Stubllën.....	7
Martirët e Karadakut 1846-48	11
Protektorati austrohungarez gjendja e argjipeshkvisë Shkup-Prizren	27
Familja e Dom Zef Ramaj dhe jeta e tij në Stubëll	34
Dom Zef Ramaj dhe për studime në Innbruck të Austrisë.....	45
Dom Zef Ramaj famullitar në Shkup.....	71
Dom Zef Ramaj dhe argjipeshkvi i Shkupit, imzot Lazër Mjeda	156
Dom Zef Ramaj dhe raportet për gjendjen dhe tmerret ndaj shqiptarëve më 1912-1913	166
Vrasja e Atë Luigj Paliqit.....	173
Dom Zef Ramaj, familja Bojaxhiu dhe pagëzimi i Nënë Terezës.....	176
Vdekja e Dom Zef Ramaj	194
Don Zef Ramaj, Pfarrer von Skopje der Mutter Teresa getauft hat.	199
Islamisierung und Kryptochristentum bei den Albanern	200
Über Don Zef Ramaj.....	205
Zur Familiengeschichte Mutter Teresas und Don Zef Ramaj.....	217
Ihr Vater – Kolë Bojaxhiu.....	218
Literatura.....	222

PRINDERVE PAL E LIZË
&
KRIST TUSH RAMAJ

Parafjala

Libri që keni para vetes, i kushtohet jetës dhe veprës së Dom Zef Ramaj, në 100 vjetorin e vdekjes së tij. U lind më 08..01. 1882 në Stubëll, kurse vdiq në Shkup më 25.12.1914.

Ky libër monografik është vetëm një pjesë e jetës së dom Zef Ramaj, e cila duhet edhe më të hulumtohet e studiohet. Koha që kisha në dispozicion ishte jo e mjaftueshme për një qasje më gjithëpërfshirëse të jetës e veprës së dom Zefit. Ai meriton shumë më shumë se kaq, kur të kihet parasysh aktiviteti i tij si prift e mësues. Do thënë se kjo monografi u mbështet më shumë në burimet dhe dokumentet e arkivit shtetëror austriak.

Jeta dhe veprimtaria e Dom Zef Ramaj është shumë e bujshme. Ndonëse nuk jetoi as 33 vjet të plota, ai ishte përjetues, dëshmitar e protagonist i rrethanave, ngjarjeve dhe i zhvillimeve të ndryshme historike. Ai jetoi në kohën e perandorisës osmane, përjetoi rënien e saj, poashtu shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë, dy luftërat ballkanike, e Luftën e Parë Botërore. Dom Zefi u lind në Stubëll, shërbeu në Shkup e vdiq në Shkup.

Dom Zefi punoi si mësues në dy shkolla shqipe të Shkupit, pranë asaj të famullisë së Shkupit dhe shkollës hekurudore. Si prift shërbeu në famullinë e *Zemrës së Krishtit* në Shkup, fillimisht si zëvendës famullitar i Dom Ndue Bytyqit, e më vonë si famullitar i kësaj famullie derisa kaloi në amshim. Në kohën sa shërbeu në Shkup, u lind dhe Gonxhe Bojaxhiu, të cilën dhe e pagëzoi një ditë pas lindjes, më 27 gusht 1910. Dom Zef Ramaj, jetoi dhe bashkëveproi me argjipeshkvin të Shkupit Imzot Lazër Mjeda, i cili veproi shumë për të mirën e shqitparëve në Kosovë e Maqedoni, pa dallim feje dhe për fat të keq në Kosovë nuk ka ende ndonjë rrugë që emërohet në emër të argjipeshkvit Lazër Mjeda (e kam thënë këtë para disa vitesh) dhe ky është turp për Kosovën, nuk fillon historia e Kosovës më 1998 ashtu siç paraqitet në emërtimin e rrugëve në Kosovë.

Në këtë libër kemi prezantuar disa gjëra, pak ose fare të njohura, rreth aktivitetit të dom Zefit në Shkup. Janë me shumë rëndësi për historiografinë shqiptare, sidomos raportet që ai iu kishte dërguar fuqive të mëdha, për tmerret e krimet e kryera ndaj shqiptarëve, në vitin 1913. Pjesë nga këto raporte kishte marrë edhe Leo Freundlich i kishte përfshirë në librin e tij, *"Golgota shqiptare"*.

Veprimtaria e Dom Zefit në Shkup, si prift e mësues, sa nuk u la krejt në harresë nga historianët tanë që merreshin me këtë periudhë. Një arsye më shumë për ta botuar këtë monografi. Shkupi atëbotë ishte një qendër e njohur dhe e rëndësishme për fatin e shqiptarëve. Aty ishte e përqendruar diplomacia e huaj, me të cilën komunikonte fare mirë dom Zefi. Dhe në qendër të këtij komunikimi, gjithnjë ishte fati i kombit shqiptar. Për fat të keq, edhe nga vet shqitparët e Maqedonisë veprimtaria e shqiptarëve në

Shkup është gati e mohuar. Nuk guxon të mohohet veprimtaria e dy shkollave shqipe në Shkup, që sihin funksionale njëra qysh pra vitit 1889. E them këtë pasi shfletova shumë botime për këtë temë dhe nuk hasa në asnjë rresht për këto shkolla. Mohimi i vetvehtës përcakton edhe formën e ardhmërisë së vet. Në të dy shkolla kishte vepruar si mësues dom Zef Ramaj. Në botimet e shqitparëve të Maqedonisë nuk cekët kjo gjë fare, për fat të keq, nuk di se a është me qëllim apo pa qëllim, në Maqedoni është harruar fare të shkruhet për mësuesin e parë të asaj Shkollë Gjon Kajtazi, i cili me mund të madh e formoi shkollën shqipe qysh para vitit 1889 dhe që veproi kohë të gjatë si mësues. Dëshiroj këtu të cek edhe një gjë, se ksithe mësuese shqiptare në shkollat shqipe qysh më 1910, pra ishin gra, një ndër to ishte edhe Protegjena Bekes (Bekaj) nga Stublla – ishte tezja e babait tim.

Falënderoj për ndihmën që më ofruan për përgatitjen e këtij libri Zef Ahmetin, Sarë Gjergjin, kurse për materialet që më ofruan për këtë libër, falënderoj udhëheqësin e repartit të arkivit shtetëror austriak *Haus-, Hof- und Staatsarchiv* z. Gerhard Gonsa, zonjën Angela Baur sekretare e konviktit *Canisianum* në Innbruck të Austrisë, për dërgimin e një dokumenti të rëndësishëm mbi jetën e dom Zef Ramaj, kur ky i fundit, si student, po banonte në këtë konvikt. Falenderoj Falenderoj ipeshkvin e Shkupit, Imzot Kiro Stojanov, për dërgimin e dy dokumenteve që kanë të bëjnë me rivarrimin e eshtrave të dom Zefit në vendin e tij të lindjes, në Stubëll, dom Nikson Shabanin, që pati mirësinë e m'i dërgoi 4 dokumente mbi jetën e familjes Bojaxhiu në Prizren dhe 3 dokumenteve të tjera shumë të rëndësishme për famullinë e Shkupit. Falenderoj Bejtullah Destanin që më dërgoi dokumente nga vicekonzulli Peckham. Një falënderim krejt të veçantë për familjen time, sidomos për vëllain tim, Marjan P. Ramaj dhe kushërinjtë e mi, Jozef e Franklin T. Ramaj, të cilët më motivuan dhe përkrahën gjatë gjithë kohës për përgatitjen dhe botimin e këtij libri.

Para përfundimit të këtij libri më ranë dorë 3 dokumente nga dom Nikson Shabani, dhe ato dokumente janë me shumë interes për fillimin e një hulumtimi, sepse në një letër që shkruan drejtuesi i arkivit të Jezuitëve në Zagreb thotë se gjinden edhe ditarët e jezuitave që kanë jetuar e vepruar në Shkup që prej vitit 1910, pra në këto ditare dhe në ato dokumente që ishin transferuar nga Shkupi në Zagreb e që ruhën në arkivin e argjipeshkvisë së Zagrebit dhe kopjet në arkivin e jezuitëve në Zagreb ka shumë gjëra të rëndësishme për famullinë e Shkupit, dom Zef Ramaj, Nënë Terezën etj. Menjëhere pas përfundimit të këtij libri do të fillojmë me punën e këtyre dokumenteve të rëndësishme dhe të panjohura deri më tani.

Nuk qe i lehtë përplotësimi i kësaj monografie me të dhëna të sakta, edhe në mungesë të shtypit të kohës jo vetëm atij shqiptar, por edhe atij serb e maqedonas. Këto dhe vazhdimi i hulumtimit të arkivave austriake, mbeten në fokus të interesimit tonë në të ardhmen.

Pak histori për Stubllën

Shikuar në aspektin gjeografik dhe për nga sipërfaqja e saj, Stublla është një vend shumë i vogël, por po të kihen parasysh të gjitha ato publikime dhe shkrime që janë bërë e bëhen mbi të, Stublla del të jetë “shumë e madhe”. Stublla e Epërme (komuna e Vitisë) gjendet në juglindje të Kosovës. Në aspektin historik, kulturor e religjioz, ky vend luante (dhe luan) rol të madh në shumë periudha historike, drejtpërdrejt dhe tërthorazi. Me ndodhi e ngjarje dhe përmes personaliteteve të veta, u bë fole kulture jo vetëm për rrethin, por edhe më gjerë. Shumë studiues vendas, sidomos Dr. dom Gjergj Gjergji-Gashi e studiues të tjerë shqiptarë e ndërkombëtarë, nxiten që të shkruajnë për këtë vend.

Duhet thënë se kur shkruhet mbi Stubllën, është e domosdoshme të merret në trajtesë Letnica, duke pasur për bazë faktin se Stublla ishte pjesë e famullisë së Letnicës deri më 1905 dhe se Letnica ishte e njohur në atë kohe.

Stublla përmendet për të parën herë, po më këtë emër (me sa dimë deri më tani) në një defter turk të vitit 1455. Thuhet se Stublla kishte 47 shtëpi. Më 1477 shënohet në një hartë topografike të Shkupit, ku përmendet si pikë orientimi për në Caravajkë. Më 1584, vizitatorët Tomaso Raggi dhe Aleksandar Komullovic, mendojnë dhe i shkruajnë Vatikanit për hapjen e një kolegji në territorin e famullisë së Malit të Zi të Shkupit. Ata, ndër të tjera shkruajnë: *“Montenegro di Scopia con 4 ville con cinquecento anime sotto la cura di un capellano. Questo saria luogo comodo da farci una schuola in forma di collegio per aiuto di tutta la christianita di Servia, perche comodo a tutti gli altri nel mezzo della provincia et non vi habita ne capita mai Turco et sono libere dal tributo che putte per farli gianizzeri”*.

Në këtë raport nuk cekët aspak Stublla, kurse shënimi i tyre për rajonin si „Montenegro di Scopia“, se a është fjala për Stubllën, nuk besoj se po. Fjala duhet të jetë për Letnicën e jo për Stubllën, bile mund të bëhet fjalë edhe për Kratovën (sot në territorin e Maqedonisë). Për mundësinë e hapjes së një kolegji në “Montenegro di Scopia” më vonë nuk bëhet fjalë në ndonjë raport të vizitatorëve dhe deri më sot nuk kemi hasur në ndonjë raport të vizitatorëve apostolik, por dihet një gjë, se më vonë se një lloj kolegji u hap në Janjevë e jo në “Montenegro di Scopia”. Kjo temë duhet të hulumtohet mirëfilli e jo të shkruhen gjërat që nuk qendrojnë, sidomos nga disa që spekulojnë për kolegje në “Montenegro di Scopia”

Jashar Rexhepagiq dhe më vonë Dhimitër S. Shuteriqi theksojnë se Stublla mund të ketë qenë vend i përshtatshëm për hapjen e një kolegji kishitar qysh në këtë kohë, por për fat të keq, nuk cekin asnjë dokumet apo burim për këtë gjë. Do hulumtuar edhe thënia e Dhimitër S. Shuteriqit, i cili shkruan për Stubllën kështu: *“Qysh më 1584, në Letnicë të Shkupit , më pas edhe në Shtumbulla të Gjilanit, në dy fshatra shqiptare kanë funksionuar kolegje fetare.*

*Kolegjet e kohës ishin shkolla të larta. Aty përveç teologjisë, mësohej filozofia dhe studioheshin klasikët*¹. Edhe Radoshin Rajoviqi thotë se: "...u hapën edhe dy shkolla në gjuhën shqipe: një në Stubëll (rrëzë Karadakut të Shkupit), u hap më 1846 dhe tjetra në Prizren që u hap më 1889"². Është për t'u befasuar se si ky autor përmend datën 1846, pra kur martirët e kësaj ane u internuan në Turqi. Autorët e cekur me parë nuk cekin asnjë burim për shkollën e Stubllës.

Ka raporte të mëvonshme që shkruhen për rajonin e Montenegro di Scopia. Është një raport i Vincenzo Mattevich shkruar Kongregatës (më 7 gusht 1670) mbi shkollën në Janjevë e ku bënë fjalë edhe për Letnicën. Ja një pjesë e raportit: *Non hà il sud[ett]o luogo di Trepchia alcuna sorte di rendita, nè emolumento fitor di q[ue]llo, che li viene dalla Sac[ra] Cong[regatio]ne benignam[en]te somministrato all'anno. Onde con le med[esi]me provisioni gode dagl'Antecessori, necessarijssimo spedire Tomaso Raspassanovich.*

Vi è parim[en]te la missione di Montenegro, dove vi sono sparsi molti villaggi, quali al p[resen]te non numerano più di trenta case Catoliche poverissime, essendo l'anno passato una mano fugite via p[er] l'aggravio del tributo. Sono qui due Chiese, la parochiale di S[an] Giorgio, e l'altra dell'Assuntione, ambedue asistite da [Padre] frà Bernardino minore osservante nativo del luogo, persona di zelo, e bontà. Viene questo con il solito sussidio mantenuto dalla Sac[ra] Cong[regatio]ne. Hà la Chiesa un molino, mà per esser absentati li popoli, li riesce quasi di niun emolum[en]to. V'hà di più un pezzo di vigna, con la quale pub forse sovenire se med[esi]mo di vino p[er] un mezzo anno incirca.

*Vi è app[ress]o il hiogo di Cratovo numeroso di case trecento incirca; mà sole otto case Christiane, essendo diminuiti dalla peste. Hà una devotiss[im]a Chiesa sotto l'invocat[i]o[n]e della Madonna S[antissi]ma, tiene una vigna, dalla quale il Sacerdote può estrarhere vino p[er] tutto l'anno. Serviva qui D[on] Luca Ungaro, mà non potendosi mantenere, p[er] non venirli à tempo le provisioni, abbandonò la servitù, et andò à servire li Sig[nori] Mercanti Ragusei in Procopie p[er] Capellano con la provisione di settanta scudi l'anno, oltre il vitto da ogni spesa netto. Nel luogo di Cratovo non si trova al p[rese]nte sugetto; mà viene asistito de volta in volta dal Missionario di Montenegro, e dal parocho di Scopia, sodisfacendoli q[ue]lli poveri Christiani tutte le volle della loro fatica, et incomodità, fino à tanto, che la benignità della Sac[ra] Cong[regatio]ne si compiaccia di provederlo di proprio sugetto con l'ordinaria provisione.*³

Kurse Andrea Bogdani, më 7 shkurt të 1673, shkruan kështu: *Adì 30 luglio fui in Montenegro, e doppo la funt[i]o[n]e ep[iscop]ale predicai e cresmai*

¹ Shif. Dhimitër S. Shuteriqi, Marin Beçikeni dhe shkrimet të tjera, fq. 92. dhe Lëvrimi i shqipes dhe shkolla shqiptare në Kosovë gjatë shek. XVI-XVII, fq. 12.

² Rajoviq R.: Autonomia e Kosovës, Prishtinë, 1987, fq. 145.

³ Jacov Mato: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre, fq. 15

anime quaranta sette. Sotto questa miss[i]one vi sono otto Villette, delle quali sei sono vicine l'una all'altra.

In Letniza à la Chiesa parochiale di S[an] Giorgio Martire fatta di sassi e calcina, coperta di coppi, hà il cimiterio attorno, hà appresso di se la casa dove risiede il Paroco. Giorni festivi e giorni di domeniche qui concorre il Popolo alla messa, non essendo maggior distanza d'un hora da altre cinque Ville, alla Chiesa di Letniza danno il segno p[er] la messa à sud[ett]e Ville, battendo in una tavola in luogo della Campana, che sentono beniss[im]o tutti. Hà un molino, dal quale il Paroco può cavare sufficiente pane p[er] tutto l'anno p[er] se e per Chierico. Haveano comprato un pezzo di vigna, pagando la metà di denari p[er] quanto erano stati d'accordo nel prezzo; e p[er]ché al tempo prefisso non hebbero quelli poveri con che pagar il resto, fù ripigliata di nuovo da chi l'havea venduto. Hà alcuni prati, da quali il Paroco può sufficient[emen]te proveder il fieno al suo cavallo, il quale li é necessarissimo p[er] visitare le due Ville di Gadise e Slavchovze, quali sono lontane da Montenegro sei hore, mezzo di q[ue]sto viaggio, che il Mission[ari]o fà in visitare queste due Ville, è pianura, et altro mezzo è muntuoso, aspro e pericoloso.

Appresso la Chiesa di S[an] Giorgio vi è in Sciasciare una di soprad[ett]e Ville un'altra Chiesa di Madonna S[antissi]ma, fatta di sassi e calcina, coperta di coppi. In tutte due Chiese vi sono cinque pianete, due sono bene in essere, tre quasi straccie, hà due croci, due calici con due patene, uno tutto d'argento, dell'altro sola cuppa, hà un turibulo di argento di valuta di quaranta reali, hà ancora due crocette pure d'argento con legno dentro. In tutte sud[ett]e Ville sono sessanta case, anime quatrocento inc[irc]a, piccoli e grandi, essendo stati sforzati dal Turco q[ue]lli, che si erano slontanati dalle proprie case p[er] gl'aggravij de' tributi, che di nuovo tornassero alle proprie Ville. Serve al p[rese]nte in questa miss[i]one D[on] Natale Bacich, è in età di 33 anni, attende puntualm[en]te al suo ufficio, hà studiato nel suo Paese.⁴

Nuk duhet të anashkalohet edhe një fakt, se për Stubllën luante një rol të rëndësishëm pozita gjeografike në afërsi të Letnicës, famulli e njohur për shtegtim jo vetëm në Kosovë, për shkak të shenjtërorës së ipeshkvisë së Kosovës. Deri më 1905 Stublla ishte një famulli e përbashkët me Letnicën. Pra, për shkak të pozitës gjeografike në afërsi të Letnicës, ndodhi shpesh që ky vend të bëhej i njohur në tërë trojet shqiptare dhe më gjerë. Kjo vërehet qartë nga publikimet e mëhershme në gjuhën shqipe e, po ashtu, edhe nga ato të huaja.

Arkivat e shumta që gjenden në shtetet evropiane, kanë dokumente që mund që ndryshojnë dhe t'i përmirësojnë rreshtat e historisë, jo vetëm në një rajon apo vend, por edhe të vetë popullit shqiptar. Sidomos ato për histo-

⁴ Jacov Mato: Le missioni cattoliche nei Balcani tra le due grandi guerre, fq. 283-284.

rinë, kulturën, për rrethanat shoqëro-ekonomike të kohëve ta caktuara, për etnografinë, religjionin, historisë etj.

Ka studime të veçanta në gjuhë të huaja të botuara mbi këtë fshat dhe për personalitete të këtij vendi, si p.sh. albanologu më i shquar i shekullit të kaluar, Georg von Hahn, i cili ka bërë e studime për këtë vend dhe i ka publikuar në gjuhën gjermane. Pastaj qysh më 1917 kemi publikime në Vjenë në gjuhën gjermane nga studiues austro-hungarezë mbi Dom Zef Ramajn dhe Dom Mikel Tarabulluzin, kurse për martirët e 1846-1848 kemi disa shkrime që janë bërë nëpër gazeta të ndryshme evropiane të asaj kohe, për ç'gjë do të flasim më vonë. Më vonë kemi studiuesin e historisë shqiptare, Georg Stadtmüller, i cili një pjesë të studimit të vet ia kushtonte këtij vendi, si dhe studiuesin bashkëkohor, Peter Bartl. Kurse për shkrimet në gjuhën italiane, janë të njohur Aldonde Aldegheri, Fulvio Cordignano. Ndërsa në atë angleze njihet studiuesi bashkëkohor, Ger Duijzings, pastaj edhe Noel Malcolm. Të gjithë këta i kanë dhënë një publicitet të mirë në tërë botën martirëve të Karadakut të viteve 1846-1848.

Martirët e Karadakut 1846-48

Me ardhjen e osmanllinjve, në Ballkan ndryshuan shumë gjëra, ata sollën edhe fenë e tyre - islamin, që për popujt e Ballkanit ishte diçka krejt tjetër. Pra, përhapja e fesë së pushtuesve në vendet ballkanike me kohë mori hov të madh e sidomos tek shqiptarët. Ndonjëherë islamizmi pranohej sipërfaqësisht nga kryefamiljari e më vonë edhe nga meshkujt tjerë të rritur të familjes (por jo nga femrat - gratë), të cilët para pushtetit osman do të njihen me emra të rinj myslimanë për t'u paraqitur para pushtuesit si myslimanë për shkaqe tatimore, kurse në rrethet familjare fshehurazi ishin krejtësisht të krishterë sikur të gjithë të krishterët e tjerë. Vetëm haptas "të islamizuarit" nuk shkonin në kishë por nganjëherë shkonin në xhami, apo nuk merrnin sakramentet publikisht, ndërsa gjatë natës meshtari detyrohej t'i vizitonte, pagëzonte dhe të kryente çdo shërbesë fetare që ata kërkonin. Ishin të detyruar që sipërfaqësisht të pranonin religjionin e ri, të merrnin emra turq, pra botës përreth i paraqiteshin si myslimanë, sidomos kryefamiljari, kurse në brendi ishin të krishterë. Pra, jeta e tyre fetare ishte e dyfishtë, nga frika haptas paraqiteshin se janë myslimanë, kurse fshehtas mbanin fenë krishterë dhe shkonin në kishë, sidomos nëpër fshatra apo në ato vende ku gjendeshin larg qendrave administrative turke. Kisha katolike në fillim nuk kishte ndërmarrë asgjë kundër kriptokrishterëve, mbase edhe i lejonte edhe më tej që të merrnin sakramente.

Fatva (apo Fetva) e lëshuar më 1568, që kishte të bënte sidomos me territorin e sotëm të Maqedonisë perëndimore, dhe sipas kësaj parashihej dënimi më i madh për ata që vetëm formalisht kishin pranuar islamin dhe më tutje i mbetnin besnik fesë së vjetër krishterimit, e kjo do të thoshte se kjo vlente për ata që para organeve turke të ishin paraqitur si myslimanë, kurse edhe më tutje shkonin në kishë, pagëzonin fëmijët e tyre si dhe kurorëzohen në kishë e mbanin dy emra; një të krishterë që shërbente ndërmjet veti dhe në rrethin familjar dhe një mysliman që ishte publik e përdorej para organeve turke.

Islamizimi i shqiptarëve filloi me pushtimin e vendit duke filluar me aristokracinë që kaloi në religjionin e pushtuesve për ruajtjen e pozitave e pushtetit dhe pronave tokësore, kurse masa e popullit mbeti ende e krishterë.⁵ Por kjo me kohë u ndryshua për shkak të reprezaljeve që iu bënë popullatës së gjerë shqiptare e ballkanike nga ana e pushtuesve. Kemi parasysh faktin se nga frika prej reprezaljeve turke ndodhte kalimi masiv i kryengritësve shqiptarë në shekullin XVII, kështu që para së gjithash ishin dy shkaqe që shkaktonin kalimin në Islam: 1) detyrimi për të krishterët që të

⁵ Krah. Stadtmüller Georg: *Die Islamisierung bei den Albanern*, poashtu Bartl Peter: *Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien*.

paguajnë tatim të posaçëm për frymë autoriteteve osmane dhe 2) një rënie e gjerë e institucionit kishtar, për të cilën, gjithsesi për Shqipërinë katolike të veriut, jemi shumë mirë të informuar nëpërmjet raporteve vizitatore të priftërinjve.⁶

Fenomeni i Kriptokrishtenizmit ishte (dhe është) në disa vende i pranishëm, si në Shqipëri po ashtu edhe në Kosovë, dhe quhet laramanizëm apo kriptokrishtenizëm (apo edhe kriptokatolicizëm)⁷.

Marino Bizzi shkruan për laramanët kështu: "*Dhe me këta të mjerë, që në zemër të vet besojnë se, prej frikës ndaj njerëzve, mund t'ushtrojnë muhametizmin tue mbajtë në zemër besimin e krishtenë, janë të mbushuna shtetet otomane, sidomos në Shqipni, ku janë ra moh besimit fshate të tana për t'i ikun pagesës së haraçit...*"⁸ dhe, gjithnjë sipas relacionit të Marino Bizzi-t, deri më 1610 vetëm 10% të popullatës së Shqipërisë së Veriut ishin myslimanë.

Duke pasur parasysh përhapjen e madhe të këtij fenomeni, ai bëhet edhe temë e koncilëve shqiptare. Në koncilin kombëtar kishtar të vitit 1703, i mbajtur në Mërçi, ndër të tjera, trajtohet edhe çështja kriptokatolicizmit. Edhe koncili tjetër kishtar shqiptar i vitit 1871 dhe ai i vitit 1895 trajtonin po ashtu problemet e kriptokrishtenizmit përkatësisht laramanizmit. Më tutje janë të njohura edhe enciklikat e Vatikanit lidhur me këtë fenomen si "Inter Omnigenas" e vitit 1744, dhe "Quod Provinciale Concilium" e vitit 1754 të firmosura nga papa Benedikti XIV dhe dekreti "*Decretum que reprobantur nonnullae praxes christianorum occultorum muhamethanum sectam simultantium*" i 19. 02. 1774 i nënshkruar nga prefekti Kongregatës Propaganda Fide Msgr Castelli. Këto dokumente të lartpërmendura, kanë të bëjnë më së shumti me laramanët e territoreve të sotme të Kosovës dhe Maqedonisë.

Koha kur argjipeshkëv i Shkupit ishte Gjon Nikollë Kazazi është shumë e rëndësishme sa i përket fenomenit të kriptokrishtenizmit apo laramanizmit, siç pohon ai, sepse pas ikjes së argjipeshkvit Mikel Summa në Slavoni të Kroacisë me besimtarët katolik të kësaj argjipeshkvie, kjo seli mbeti pa argjipeshkëv dhe se disa meshtarë u vranë, disa u fshehën dhe se argjipeshkvia e Shkupit mbeti në një gjendje të mjerueshme dhe në këtë kohë shumë besimtarë bëheshin laramanë – pra haptas deklaroheshin

⁶ Bartl Peter: *Kriptokrishtenizmi dhe format e religjionit sinkretik te shqiptare*, Urtia, X, 1 (15) 2002, fq. 107.

⁷ Mbi këtë fenomen shih më shumë. Bartl Peter: *Kryptochristentum und Formen*, (po ashtu edhe përkthimi shqip): *Kriptokrishtenizmi dhe format e religjionit*, Urtia, X, 1 (15) 2002, S. 107-119. Albert Ramaj, Laramanizmi apo kriptokrishtenizmi tek shqiptarët – përkatësisht në Kosovë në shek. XIX e XX, në: A. Ramaj (ed.): *Poeta nascitur, historicus fit – Ad honorem Zef Mirdita*, Zagreb/ST. Gallen 2013, fq. 549-589.

⁸ *Relacione mbi gjendjen e Shqipërisë*. I. fq. 144-45.

myslimanë, kurse në brendi ishin katolikë dhe se edhe më tutje laramanët kërkonin samkramentet dhe shërbimet tjera shpirtërore nga priftërinjtë katolikë, dhe për këtë gjendje Gjon Nikollë Kazazi e njofton Vatikanin, pasi takohet me kardinalin Portokarrero dhe për këtë arsye Kazazai kërkon nga kardinali që Papa të shpallte një dekret për të gjithë barinjtë se si duhej që të vepronin.⁹

Një ndër studiuesit e historisë shqiptare diplomati austriak, Johann Georg von HAHN, i cili ka shkruar për këtë temë, jepë të dhëna laramanizmin në librat e tij si: *“Albanesische Studien“*, *“Reise von Belgrad nach Salonik“* dhe *„Reise durch die Gebiete von Drin und Wardar“*.¹⁰

Fenomeni i laramanizmit ishte në zonën e Karadakut (Montenegro di Scopia) shumë i përhapur, është edhe sot. Kjo pjesë që po trajtojmë këtu, është bazuar më së shumti te Gjergj Gjergji-Gashi, *“Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848”*, te Gaspër Gjini *“Ipeshkvia Shkup-Prizren nëpër shekuj”* dhe Franjo Djuric *“Die Geschichte der Krypto-Katholiken (Ljaramanen) in der Diözese Skopje-Prizren und die Probleme ihrer pastoralen Bedeutung.”* Pa dyshim, libri i Gjergj Gjergjit është më i rëndësishmi për Martirët e Karadakut.

Fenomeni i kriptokrishtenizmit apo laramanizmit në territorin e Kosovë në të kaluarën ishte shumë i përhapur, në rajonin e Pejës, Rugovës, Drenicës, Prizrenit, Malit të Zi të Shkupit, Suharekës, Malishevës... Laramanët e këtyre zonave tentonin, apo dëshironin të ruanin fenë e vjetër në mënyra shumë të thjeshta për shkak të bindjes apo besinit, si nderja e qirinjve në festa të caktuara, sidomos natën e festave, si Shën Kolli (Shën Nikolla), Shën Mitri (Shën Dimitri), Shën Ndou (Shën Antonin), Shën Gjergjin, Shën Masjanin (Shën Sebastianin) Kërshëndella, Pashkë, Zojën e Madhe (të ngriturit e Zojës në Qiell me 15 gusht)... Po ashtu për Pashkë bënin edhe disa orë të tëra për të shkuar tek prifti e të bekonin bukën e bekuar (bukën e Pashkëve), bekimin e fëmijëve të vegjël, apo edhe porositnin priftin katolik që të mbante ritet fetare, si mesha për raste të caktuara e sidomos meshët për të vdekurit e familjarëve të tyre. Ndodhte që varrimi i ndonjë laramani të bëhej nga hoxha, përderisa familjarët bënin ceremoninë e krishterë për të vdekurin para se të mbërrinte hoxha ose e dërgonin priftin katolik fshehurazi (praktikohej në mbrëmje) që të bekonte varrin e të vdekurit dhe thonin uratë përmbi varrin e tij apo ndodhte që laramanë të ftonin fshehurazi së pari priftin katolik dhe ai kryente shërbimet fetare për të vdekurin e pastaj ftohej hoxha dhe rrethi më i gjërë. Këto fenomene praktikoheshin deri para pak kohe në territorin e zonës së Malit të Zi të Shkupit (Karadakut) në Kosovë e Maqedoni. Gjithashtu edhe bekimi i bukës së festave të pashkëve për laramanët ishte gati si një obligim ngaqë ata

⁹ Gjini Gaspër, *Ipeshkvia Shkup-Prizren*, fq. 149.

¹⁰ Më shumë shih tek Albert Ramaj, *Burime e dëshmi*, fq. 167-174

udhëtonin ndoshta edhe me orë që të shtunën e Pashkëve të shkonin te ndonjë kishë e të bekonin bukën dhe vezët e pashkëve, e, që të gjithë anëtarët e familjës të hanin bashkë bukën e bekuar në ditën e Pashkëve. Fenomenin e laramanizmit brenda familjes e kanë ruajtur dhe kultivuar jo vetëm gratë, por edhe burrat, por disi rolet ishin të ndara, sepse gratë apo nënat kujdeseshin për atë që ishte më së brendshmi për familjen, kurse burrat për atë që i përkiste jetës jashtë familjes, p.sh., burrat përkujdeseshin që fëmijët laramanë të martoheshin mes veti me fëmijët laramanë, kurse gratë ishin ato që brenda familjes përkujdeseshin që familja të kishte një frymë krishterë, p.sh. me lutje në mbrëmje, apo fëmijëve të tyre u mësonin uratët kryesore të krishtera. Më kujtohet mua personalisht një rast kur Faruk Ademi nga Pozherani i Vitisë, Kosovë, më rrëfeu së nëna e tij përherë mbante rruzaren dhe në mbrëmje na bekonte, por (siç shpjegonte ai), si fëmijë nuk dinim asgjë për ato gjëra, por kur jemi rritur e kemi kuptuar, ndërsa nëna e tyre i kishte porositur që shkonin edhe në Kishë, së paku për festa të mëdha, e sidomos tek Zoja e Letnicës (Letnica fshat i komunës së Vitisë).

Fenomeni i laramanizmit ka një histori të gjatë dhe këtë e dëshmojnë edhe raportet e priftërinjve apo ipeshkvijve katolikë gjatë shekujve, që i kanë dërguar Vatikanit. Një ngjarje shumë e rëndësishme historike për kriptokrishtenizmin në Kosovë dhe që ka lënë mbresa të mëdha është edhe ajo e “Martirëve të Karadakut” më 1846-48. Më 3 nëntor 1839 sulltan Mexhidi shpallte dekretin e Hati-Sherif i Gjylhanes, që kjo kohë njihet si koha e Tanzimati-reformave, ndër të tjera, në bazë të këtij dekreti do të thotë se në gjithë Perandorinë osmane garantonte lirinë fetare për të gjithë nënshtetasit, pa dallim feje, por duhet të ceket se edhe në kohën e tanzimatit të krishterët në Perandorinë osmane ishin jo vetëm të klasës së dytë, por persekutoheshin, keqtrajtoheshin, vriteshin pa gjykime, vetëm për shkak të përkatësisë së tyre religjioze, shembull konkret dhe më i mirë është rasti i martirëve të Karadakut më 1846-48. Pra, kjo liri fetare për të krishterët në Perandori mbeti vetëm në letër dhe nuk u praktikua. Dhe me kodet e reja ishte hequr dënimi me vdekje për ata që e mohonin islamizimin, shkëputja nga feja zyrtare vazhdonte të bëhej shumë e ashpër.

Dekreti i Hati Sherifit të Gjylahnës filloi të zbatohet me 1843 në Kosovë, më 1844 në Shkodër dhe më 1845 në Jug të Shqipërisë. Një ngarkesë e madhe për popullatën ishte sipas këtij dekreti edhe nizami – shërbimi ushtarak që parashihte deri 5 vite shërbim dhe 7 vite rezervë për të krishterët sepse posa hynin në kazerma turke, u ndërronin emrat, i rrethpritnin dhe me dhunë i dërgonin në xhami, pra në fakt i islamizonin me dhunë¹¹. Popullata e Kosovës, sidomos ajo katolike, rezistoi dhe në vitin

¹¹ Gashi-Gjergji Gj.: *Martirët shqiptarë*, fq. 59.

1845. Laramanët e Karakut pas Hati Sherifit deshën që të dilnin publikisht katolikë. Kështu që vendosën që të shkojnë tek Maliq beg Gjinoli në Gjilan dhe t'ia shprehin këtë mendim. U mbledhën kryefamiljarët dhe shkuan të Maliq beu, por ai i mbylli ata në burg, pasi ata shprehën dëshirën që të jenë edhe publikisht katolikë. Kurajon për publikimin e tyre si katolikë, e kishin marrë nga një ushtar i kësaj ane, që kishte dëgjuar për rastin e një armeni që në Stamboll kishte deklaruar haptas se dëshironte të deklarohej si i krishterë, sepse i tillë ishte, dhe atë armenin nëpunësit e Stambollit ia kishin prerë kokën publikisht dhe e hodhën në Bospurus haptas, e pas kësaj ngjarje fuqitë e mëdha, sikurse Anglia, Franca dhe Austro-Hungaria folën me Sulltan Megjidin dhe ai u premtoi se kjo më nuk do të ndodhë dhe se do të ketë liri fetare për ata që dëshirojnë të deklarohen. Ushtari i anës së Karadakut kthehet në vendlindje dhe u tregon vendaseve për atë që Sulltani kishte premtuar se do të ketë liri fetare. Laramanët e Karadakut, në bashkëbisedim me meshtarin e tyre At Anton Maroevic konsultohen dhe vendosin që të marrin hapin e të deklarohen publikisht të krishterë. Pasi kishte shkuar tek Maliq bej Gjonolli dhe ai vendos që t'i mbyll në burg e t'i keqtrajtojë e torturojë, duke menduar se nuk do të marrin hapin për t'u deklaruar haptas, por ata ishin të bindur dhe të vendosur që edhe publikisht të jenë katolikë, që mos të jetojnë më si katolikë të fshehur, pra laramanë. Pas një kohe të shkurtër, Maliq bej Gjonolli urdhëron që edhe anëtarët tjerë të familjes të të tre kryefamiljarëve të merren dhe të burgosen, keqtrajtohen, duke shpresuar se do të heqin dorë nga dëshira e tyre që publikisht të dalin katolikë. Por edhe anëtarët e tyre ishin po ashtu të vendosur dhe të qëndrueshëm. Laramanët e fshatrave Stubëll, Binçë, Vernakollë e Terzijaj u internuan me burra, gra e fëmijë për në Turqi dhe tërë kohën ishin keqtrajtuar aq fort, saqë gati gjysma e tyre kishin vdekur rrugës apo nëpër burgje në Muhaliq të Turqisë. Bashkë me ta ishte edhe famullitari i tyre Atë Anton Maroevic, bile atë Maroevic e kishin lidhur turqit nën barkun e kalit dhe ashtu e kishin dërguar në Turqi. Heroizmi i këtyre njerëzve nuk ishte shenjë e mirë për Perandorinë osmane, sepse frikësoheshin se edhe laramanët tjerë shqiptarë jo vetëm në këto troje, por edhe më gjerë, do të deklaroheshin katolikë. Kjo ngjarje ndodhi në vitet 1846-1848. Për këtë ngjarje kanë shkruar shumë autorë e studiues jo vetëm shqiptarë, por edhe shumë të huaj të asaj kohe, të cilët kanë shkruar vetëm kronika e raporte dhe studime të ndryshme. Por duhet cekur, se para se të shpallëshin publikisht laramanët e Karadakut, në Sallagrazhdë, Gjakovë dhe në Pejë u shpallën laramanët publikisht katolikë. Duhet po ashtu të ceket rasti i rekrutimit të padëshiruar të shqiptarëve në ushtrinë e perandorisë osmane në gushtin e vitit 1845 dhe që ishin dërguar në frontin e Selanikut dhe për fatin e tyre nuk dihet më më tej. Në këtë vit, u paraqiten tek kisha në Gjakovë shumë njerëz që ishin laramanë dhe u deklaruan haptas se janë të krishterë,

që ndoshta mos të rekrutoheshin e të dërgoheshin në ushtri. Sipas asaj që përshkruhet në Gjakovë për këtë vit, është se ndër popullatën e Gjakovës ishte një tmerr për të rënë. Duhet po ashtu duhet të përmendet se Georg von Hahn pohon se në këtë kohë, në rrethinën e Pashallëkut të Prizrenit ishin 8.000 shpirtëra laramanë në këtë kohë. Dëshiroj të cek këtu, se rasti i laramanizmin në Prizren e Gjakovë në shekullin e XIX, nuk është hulumtuar gati fare, në krahasim me rastin e laramanizmit në Karadak.

Mbi martirët e Karadakut ka shkruar edhe P. Gjergj Fishta disa rreshta dhe, sipas Daniel Gjeçaj, Fishta ka shkruar edhe një dramë për ta. Për këta martirë të krishterë më 1911 P. Gjergj Fishta shkruan kështu: „MARTIRËT E STUBLLËS“ (Kosovë), Shkodër, më 20 mars 1911. „...*Edhe unë e kam një dorëshkrim në gjuhën frëngjishte mbi persekutimet e familjeve katolike nga Stublla në Karadak. Me të vërtetë ky dorëshkrim është tejet interesant: duke e lexuar kam qarë me lot për faqe për ata MARTIRË TË SHKRETË, të cilët me një përulje aq të madhe të krishterë dhe duke iu nënshtruar vullnesës së Zotit i kanë bartur mizoritë e padëgjua të bëra nga ana e persekutuesëve barbarë. Nga kjo histori mund të shkruhet një vepër me karakter të rendit të parë letrar; sepse do të ishte tejet karakteristike dhe patetike, e po ashtu edhe indikativë për aktualitetin e saj.*

Duke qenë se P. Anton Markovich, françeskan, është shok i emigrimit, unë kam menduar ta njoftoj për këtë Kujdestarin e Përgjithshëm tonin (Procuratore Generale) e kështu për të parë a mund a jo të fillojë PROCESI PËR KANONIOZIMIN E TYRE, së paku për ata që vdiqën gjatë udhëtimit dhe nën të ramët e persekutuesve të tyre. Ne dorëshkrimin tim gjinden veç e veç emrat familjeve që ishin të emigruar (shpërngulura) Për këtë arsye, mendoj ta përshkruaj dorëshkrimin dhe ta dërgoj në të pastër në Romë. Çka mendon ti? Nëse je i mendimit tim, atëherë duhet edhe ti patjetër të ma dërgosh dorëshkrimin tënd, kështu që sa më parë të plotësohet historia e këtyre martirëve të shkretë, që aq shumë kanë vuajtur për Fenë e Krishtit. Dorëshkrimin ma ka dhuruar i Pari i Lazaristëve në Manastir dhe është legalizuar me vulë të Kuvendit të tyre. Edhe unë e ushqej idenë që nga kjo histori ta bëj një vepër letrare, por Zoti e di se kur do të mund të merrem me këtë çështje,“ përfundon Atë Gjergji.¹²

Edhe sipas një dëshmie të P. Daniel Gjeçaj¹³, Atë Gjergj Fishta duhet ta kishte shkruar një dramë mbi „*Martirët e Karadakut*“, që ka mbetur në dorëshkrim në bibliotekën françeskane në Shkodër dhe, në kohën e komunizmit, është transferuar në Tiranë. Këto dorëshkrime duhet të jenë në arkivin shtetëror të Shqipërisë. Edhe Atë Justin Rrota dhe Atë Marjan Prela

¹² Shif Gjergji Gj.: *Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848*, në Drita, 3-4, 1983 fq, 22; po ashtu Gjergj Gj.- Gashi, *Martirët shqiptarë*, fq. 207; Sedaj, *Martirët e Karadakut sipas një kënge popullore*, në: Drita, XXI, Nr. 7-10, 1990, fq, 12.

¹³ Shif Drita nr. 3-4/1983, fq 22 fusnotën 3.

shkruajnë për këta heronjtë dhe martirë katolikë si vijon: “Aso here, kur Atë Gjergj Fishta ndodhej në Manastir për Kongresin e Alfabetit (1908); kryetari i Kuvendit të Lazaristave t’atij qyteti i dëftoi dhe ia fali një dorëshkrim me të madhe ransi për historinë kishtare të Shqipnis.

Dorëshkrimi në fjalë - një kopje e të cilit gjendet sot gjithnjë në bibliotekën e Rregulltarët të lartpërmendur të Monastirit, - është shkruar në gjuhën frëngjishte nga një Misionar në Maqedoni, me mbiemrin Troveyriot¹⁴ Sikur mund të vërtetohet që prej fjalëve ma të para të dokumentit, kallximi asht shkruar në trajtën e një letre lajmimi, i asht drejtuar Timz. Dario Bucciarellit, atëherë ipeshkëv i Prizrendit. I cili i ishte sjellë Zotnis Bonnieu, kryetar i kuvendit të Lazaristave të Sh. Benediktit në Monastir, tue e lutun t’i jipte lajme sa m te sigurta për atë çetë katolikësh nga Stublla, marrun prej turkut e dërgue në mërgim në Brus (Azi e Vogël) vjetin 1846.

Mendimi i ipeshkvit ishte, prej këso lajmesh, bashkë me shka mund të mblidhte nga vetë goja e atyne pakë dishmitarve, qi u kthyen gjallë në vend të vet, me përbledh një monografi sa m të plotsueme rreth këtyne martirve, të cilët mbaheshin me dioqez të tij.

Tash, se e ka botuem këtë kund, na nuk e dijm. Dijm vetëm, se pat gatue për me e çue në Romë; pse na kemi në dorë.

Nji dorëshkrim tjetër edhe më të gjatë mbi martirët shqiptarë të Stubllës; a më mirë të themi, një shkurtim të historis së Timzotit Buciarelli OFM të cilën një Meshtar Françeskan i dioqezit të Shkupit, simbas urdhnit të Gjeneralit, përpiloi e i drejtoi këtij në Romë.

Nga ky dorëshkrim i dytë italisht, ne kemi për të marrë aty-këtu ndoni njoftim, qi të na duket i nevojshëm për ndritëshimin e tekstit frëngjisht, të cilin po nism këtu t’a botojm të përkthyer”.¹⁵

Për temën në fjalë, në vazhdim do sjellim dhe disa gjëra të reja për lexuesin. Periudha e viteve 1846-1848 është më e bujshmja dhe më e frytshmja për historinë e këtij rajoni. Në këtë periudhë, pushtuesi turk i mori familjet shqiptare të fshatrave Stubëll, Binçë, Vërnakollë e Terziaj dhe i internoi në Brusë të Azisë së Vogël. Pas dy vjet internimi, shumica prej tyre, për shkak të maltretimeve dhe vrasjeve më mizore, vdiqën në Azi ku edhe sot janë të varrosur. Pas intervenimit të fuqive të mëdha, si Francës, Anglisë, Austro-Hungarisë, Italisë etj., ata që kishin mbetur ende gjallë, pas dy vitesh u kthyen në vendlindjen e tyre. Në arkivin e Vjenës ka shumë dokumente për këtë periudhë, të cilën e ka hulumtuar Gjergji-Gashi, ndaj dhe nuk ka qenë në

¹⁴ Duhet të jetë: Faveyrial. Titulli i botimit: *Memoires historiques sur les familles albanaise de Tchernagora (1846)*, ky dokument kje botuem frëngjisht në „Hylli i Dritës“, v. 1924, nn. 3-4, 5-6, 7-8, 9, 10 e 11.

¹⁵ Kështu shkruan Atë Justin Rrota e Atë Marjan Prelaj te Zani i Shnanout në Shkodër më 1943.

fokus të hulumtimeve të mia. Këto dokumente gjenden në dosjet: *Haus-Hof und Staatsarchiv, Türkei VI, K/95, si dhe në: Haus-Hof- und Staatsarchiv, Administrative Registratur: 27/2.*

Me gjithë punën e madhe të Gjergj Gjergji – Gashit, vlerësojmë se në këtë arkiv ka edhe dokumente të tjera që flasin për këtë periudhë e të cilat nuk janë publikuar. Ka në Vjenë edhe raporte të Konsullit të Shkodrës, por të tilla gjenden edhe në Zarë (Zadar) të Kroacisë. Nga arkivi i Zarës ka publikuar disa gjëra edhe Vladimir Stojanovic në veprat e tija, sidomos në *Izvjestaj o radu u Zadarskom drzavnom arhivu*, e në publikime të tjera (shih bibliografinë në këtë libër).

Kur është shkruar për martirët, është përmendur shpesh edhe letra e grafit Stürmer e datës 29 prill 1846. Në këtë korrespondencë, që po e sjellim në vazhdim, shohim se mbiemri i Atë Antonit shënohet edhe Markovich (e jo Maroevich).

Letra I¹⁶.

Constantinopel, 29. April 1846.

Durchlauchtig hochgeborener Fürst,

Ich hatte bereits wiederholt die Ehre Eurer Durchlaucht über die Schritte zu berichten, welche ich der Pforte gethan um das Schicksal jener katholischen Familien zu Ghilani in Albanien, welche wegen ihres kürzlich geoffenbarten Glaubensbekenntnisses von den Ortsbehörden hart bedrängt wurden, zu lindern. Nachdem dieselben in Scopia, wohin sie der dortige Gouverneur Selim Pasha kommen ließ, allerlei Unbilden und Mißhandlungen ausgestanden, wurden sie endlich den von der Pforte erlassenen Befehlen zufolge nach Salonik unter strenger Bewachung gebracht, um von dort nach den ihnen als künftigen Aufenthaltsort angewiesenen Moha'litsch am Meere von Marmara abgeschifft zu werden.

Die Grausamkeiten, welche sich die ihnen als Begleitung mitgegebenen türkischen Wachen und später die Behörden von Salonik gegen sie erlaubten, haben die beiden Botschafter von England und Frankreich veranlaßt, mit mir gemeinschaftliche Sache zu machen, damit die Schuldigen der verdienten Züchtigung nicht entgehen und diesen Schritten ist die jüngst erfolgte Absatzung des Statthalters von Salonik, Sahib Pasha, zuzuschreiben.

Im Anschluß habe ich die Ehre, Eurer Durchlaucht den von mir dem Herrn Minister es Auswärtigen mitgetheilten Auszug aus den betreffenden Berichten des k.k. Consuls in Salonik abschriftlich zu unterlegen, woraus Hochdieselben einige nähere Angaben über die jenen Katholiken zugefügten Mißhandlungen zu entnehmen geruhen werden. Zugleich mit den erwähnten

¹⁶ Haus-, Hof-und Staatsarchiv, Vienna, AR. 27/2. p. 8 r. No. 17 Lit E.

albanischen Familien wurde der k.k. Untertan und katholische Pfarrer von Laringera, P. Antonio Markovich, von Selim Pasha nach Salonik gesendet und hatte auf dem Wege gleichfalls die unmenschlichsten Mißhandlungen zu ertragen.

Den eifrigen Bemühungen des Konsuls von Mikanich gelang es jedoch, ihn aus den dortigen Gefängnissen zu befreien und nach Constantinopel zu senden, wo er mir das düsterste Bild von den Leiden entwarf, welchen er und seine Gefährten durch den Einfluß türkischen Fanatismus preisgegeben wurden, und dem einige dieser letzteren unterlegen waren.

Ich beeilte mich diesfalls bei der Pforte auf das kräftigste einzuschreiten und verlangte als Genugtuung, wie Eure Durchlaucht aus der Abschrift der anverwahrten Instruktion an den ersten Internuntiatordolmetsch Graf von Testa zu entnehmen geruhen wollen, daß Selim Pasha von Scopia wegen seines Verhaltens zur Verantwortung gezogen, und die türkischen Wachen, welche sich erlaubten, den Pater Markovich zu mißhandeln, strenge bestraft und aus dem Dienste entlassen, ferner, daß dieser Geistliche auf gebührende Weise entschädigt und ihm ein großherrlicher (?) Ferman zur Rückkehr in seine Diözese ausgestellt werden soll.

Reshid Pasha trug dem Pforten-Conseil meine Mahnungen vor und es gelang ihm der von manchen Seiten dagegen erhobenen Opposition in Bezug auf die drei ersten Punkte zu besiegen; doch was die Rückkehr des P. Markovich nach Albanien betrifft, so ließ er mir entgegen, daß die Pforte aus dem Grunde derselben ihre Zustimmung versagen müßte, weil bei dem dortigen so aufgeregten Zustande der Gemüther sie für die persönliche Sicherheit dieses Geistlichen, welcher als der Urheber der stattgehabten Katholiken-Entheimlichung angesehen wurde, nicht Bürgschaft zu leisten vermöchten, was mich denn auch von der Nothwendigkeit überzeugte, auf diesem Punkte nicht ferner zu bestehen, dagegen aber die genaue Einhaltung der anderen desto kategorischer zu verlangen. Auch stellte ich das Begehren, daß die katholische Kapella, welche bisher von P. Markovich bedient wurde, nebst allen dazugehörigen, größtentheils auf seine eigenen Kosten beigeschafften Geräte dem hiermit beorderten Geistlichen übergeben werde.

Als Entschädigung für P. Markovich habe ich den Betrag von 10.000 Piastre erwirkt, welche, wie ich vernehme, auf Reshid Pashas Anrathen der Gouverneur von Scopia zu bezahlen verhalten werden soll, indem dies das wirksamste Mittel sei, ihn künftig von ähnlichen Gewaltthaten abzuhalten.

Ich habe diesen Anlaß benützt, um dem Bischof von Scopia und Prizren, Monsignore Urbano Bogdanovich, laut hoher Weisung vom 7. diesen gewünschten Ferman zu erlangen, indem ich bemerkte, daß es einerseits.....sei, daß in dem jetzigen Augenblicke die Angelegenheiten des katholischen Kultes daselbst übernehme, andererseits aber, dass hierdurch der Pforte ein Mittel an die Hand gegeben sei, der Welt und insbesondere dem k.k. Hofe zu beweisen,

daß sie es nicht auf eine Verfolgung des Katholizismus in Albanien abgesehen habe. Es gereicht mir zur Befriedigung, Eurer Durchlaucht ankündigen zu dürfen, daß dieser Ferman mir bereits von Reshid Pasha zugesichert worden ist.

Endlich bietet mir das vom k. k. Consul in Salonik, Herrn von Mikanovich, in Rücksicht auf die erwähnten albanischen Katholiken eingehaltene Benehmen eine willkommene Gelegenheit dar, den stets engen Eifer dieses rechtschaffenen Beamten für die Interessen des allhöchsten Dienstes die verdiente Gerechtigkeit widerfahren zu lassen.

*Genehmigen Eure Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefen Verehrung.
Graf Stürmer.*

Letra II.¹⁷

Constantinopel, 29. April 1846.

Graf von Stürmer,

Über die albanischen Katholiken von Ghilani und den zugleich nach Salonik abgeführten österreichischen Geistlichen Pater Markovich Genugtuung, welche der Internuntius für dessen Mißhandlung erwirkte.

Zugesicherte Ausfertigung des Fermans für Monsignore Bogdanovich in Scopie.

Beilagen

Auszug aus einigen Berichten des Herrn von Mikanovich.

Instruktionen an Freiherrn von Testa.

Letra III¹⁸

Rom, den 2. Mai 1846.

Durchlauchtig hochgeborener Fürst!

Indem ich mir hiermit die Ehre gebe, Eurer Durchlaucht den der hohen Weisung vom 31. März des Jahres beigeschlossenen Internuntiat-Bericht vom 11. jenes Mts. danknehmigst zurückzustellen, ermangle ich nicht, hochdenselben die gehorsamste Anzeige zu erstatten, daß ich den Herrn Cardinal-Präfecten der Propaganda von der neuerlichen Verwendung des Herrn Internuntius Grafen von Stürmer zu Gunsten der Katholiken in Ghilani in unverweilte Kenntnis gesetzt habe. Obwohl mir von Seiten der Propaganda bis jetzt keinerlei schriftliche Äußerung über die fragliche Angelegenheit zugekommen ist, so befinde ich mich doch in der Lage, Eure Durchlaucht zu benachrichtigen, daß der peinliche...Sr. des Herrn Fürsten Metternicht Durchlaucht...Eindruck,

¹⁷ Haus-, Hof- und Staatsarchiv Vienna AR.27/2. p.11r. No. 17. Lit. E.

¹⁸ Haus-, Hof- und Staatsarchiv AR. /27 9 2. Vienna. pp. 18 rv. p. 18 r.

welchen die fortwährende und mit Mißhandlungen aller Art verbundene Gefangenhaltung jener Katholiken zu Scopia hierorts verursachte, nur durch Hoffnung auf baldige Einstellung der von dem Wütherich Selim Pasha gegen dieselben verübten Grausamkeiten einigermaßen gemildert wird, in welcher letzterer Beziehung man übrigens auf die durchgreifenden Befehle des den dergmaligen osmanischen Ministers der auswärtigen Angelegenheiten, Reshid Pasha, vornehmlich zu rechnen scheint.

Dieser Minister war vor einigen Jahren hier gewesen, war vom Papste mit Güte aufgenommen worden und er selbst hatte noch in der neuesten Zeit seiner Heiligkeit die ehrfurchtsvollsten Äußerungen von Dank und... hinterbringen lassen.

*Genehmigen Eure Durchlaucht den Ausdruck meiner tiefen
Ehrfurcht
Lützow*

Letra IV¹⁹
Rom, den 2. Mai 1846.

Graf Lützow,

Rückstellung des der hohen Weisung vom 31. März 1.J. beigeschlossenen Internuntiat-Berichtes in Betreffs der Katholiken in Ghilani.

Durch den periodischen Kurier Br.

Letra V²⁰

Eminentissimi Principi!

Finalmente i Albanesi Cattolici che erano esiliati in Brussa hanno ottenuto la liberta dai 22:di Giugno della Anno corrente, nell'istesso tempo abbandonati dalla Porta Ottamana seilza darli nessun ajuto dopo 4 mesi l'Ambasciata Francese s'è interessata appresso la Porta ed otene accio siano portati in Patria con le spese del Governo e rientegrati nei loro diritti, pero con varie condizioni, ed intrighi, per farci molestare, e questo io suppongo per contentare quei Turchi che si trovano in quelle terre di Albania.

I diagraziati Albanesi sono in pieno numero 86 sprovisi di tutto, vito, e vestito, e dei loro Parenti, si raccomandano alla ineqatista gienerosita della Sacra Congregazione di darci qualche ajuto in queste critiche circostanze che sono, e che dovranno essere.

¹⁹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv AR. 279 2. p- 19 r. pr. 11/5.

²⁰ Archivio della SC. De Propaganda Fide SC-ALBANIA, v1,33 P.317r. amo:1848-1851. pp.317-318v.

Io sarò in compagnia loro fino alla loro Patria per ajutarti con le consolazioni Spi rituali, giacche le temporalì hanno mancato da molto tempo arrivati che siamo in Dioceai di Scopia prego lor Eminenza di farmi un Decreto come a tutti i Missionarii delle Missioni, quando poi non poi non porto essere conveniente farmi avere l'ubbidienza per andare terminare i miei giorni in qualche Provincia nella Cristianità, io essendo Figlio della Provincia dell'Albania la quale è estinta, comunque potrà essere. Supplico la Sacra Congregazione di commiserare lo stato mio ed i miei passati, e presenti.

Piaccia Sig.r Iddio anche in avvenire che io possa servire la Sua Divina Maestà e la Sarra Congregazione.

Brussa li 25 Ottobre 1848.

Ussmo ed Obssmo Servo Fr. Antonio di Lesina Missionario con i Cattolici Albanesi che erano esiliati.

Alla Sacra Congregazione Di Propaganda Fide.

Qysh më 2008 kisha shkruar ende pa hulumtuar mirëfillim këtë temë: "Vetëm një pyetje duhet shkruar sa i përket martirëve të Karadakut, se me të vërtetë a ishte viti i internimit viti 1846 apo më parë. Sipas të gjitha gjasave edhe më parë kishte internime nga Karadaku e Stublla, e viti 1846 ishte një lloj kulminacioni u gjithë torturave që iu ishin bërë banorëve të zonës së Karadakut. Kjo duhet të hulumtohet"²¹.

Ka gjëra që ende nuk janë të njohura për lexuesin për martirët e Karadakut 1846-48. Ato që cekëm deri më tani pjesërisht janë të njohura, por ka gjëra tjera që ende nuk janë të njohura, pikërisht shkrimet e gazetave të asaj kohë. Është mirë të trajtojmë diçka që është e re për lexuesin, pikërisht atë që deri më tani është cekur përherë viti 1846 fillimi i martirizimit të krishterëve të Karadakut, por sipas gazetave të asaj kohe del se qysh më 1845 kishte martirizimi i popullatës krishtere të Karadakut, konkretisht nga Stublla, Binça e Karadaku.

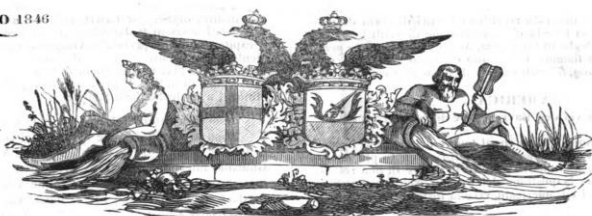
Internime të popullatës së Stubllës (dhe rajonit të Karadakut) kishte edhe para vitit 1846. Ky vit shënon kulmin e torturave e të dhunës otomane ndaj shqiptarëve të kësaj krahine. Gazeta "Osservatore Triestine" (O.T.) e Triestes, më 29 nëntor të vitit 1845, shkruan për martirizimin e shqiptarëve të krishtere të Karadakut (Malit të Zi të Shkupit), artikullin e së cilës po e sjellim këtu, kurse më 3 janar 1846, për maltretimin dhe deportimin e kryefamiljarëve nga Stublla, Binça e Karadaku për në Prishtinë, shkruan edhe gazeta tjetër italiane "Gazzetta della provincia di Lodi e Crema". Edhe shtypi austriak, gjerman, slloven, francez e anglez kishte raportuar për këtë ngjarje

²¹ A. Ramaj, Burime dhe dëshmi, fq. 35.

shumë të rëndësishme të historisë shqiptare. Të gjitha këto shkrime do t'i botojmë së shpejti në një libër të veçantë.

5 GENNAJO 1846

NUM.° 1

GAZZETTA DELLA PROVINCIA DI LODI E CREMA

L'Associazione di Amic. Lit. n. 10 al trimestre anticipato, e si riceve nel Negozio di C. Wilmont e Figli e presso gli Uffici Postali.
Gli Articoli per la Gazzetta e per l'Annuario debbono essere diretti franchi di spesa agli Editori.

Scutari (d'Albania) 29 Novembre.

Dopo la manifestazione dei cattolici occulti nei basciallaggi di Ipek e Giacova si felicemente riuscita, Malo Bei di Ghilani o Ghiliana, fingendo permettere un'eguale manifestazione nel proprio distretto, parecchi abitanti delle ville di Biuzza-Stubla e Cardach si manifestarono per cattolici. Allora quel Bei fece carcerare trenta capi di quelle famiglie, e legati e in mezzo a maltrattamenti li mandò a Pristina, e da Pristina a Scopia, ove giunsero ai primi del detto mese, ed ivi furono messi in dura carcere. Altri co' ceppi ai piedi furono condannati a scopare la città, ad altri fu impedito il vitto e ogni consorzio; in onta alle suppliche e alle preghiere fatte a quel bascià. Molti di quest'individui erano stati ascritti fra le nuove reclute e spediti a Costantinopoli, ove si dichiararono per cattolici. Quattro mesi rimasero in quelle carceri, finalmente per la via di Salonico e Monastir, se ne ritornarono in patria, muniti di un decreto del Rumeli Valesi. Siccome venticinque tra quelle famiglie erano cattoliche, ed in vigore di un tal decreto si manifestarono per tali parecchi capi di famiglia nella loro patria, allora sotto speciosi pretesti furono assoggettati a molti patimenti. Però se soffriranno con coraggio e rassegnati come quelli di Giacova ed Ipek, saranno poi liberati. (O. T.)

Gazeta vjeneze "Wiener Zeitung", nr. 91, datë 1 prill 1846, duke iu referuar një artikulli të gazetës "Osservatore Triestine" të 12 marsit 1846, shkruan për ngjarjen e martirëve të Karadakut. Sipas kësaj gazete, martiri i parë ishte Augustini nga Stubla. Pas internimit të 24 kryefamiljarëve, gazeta njofton se më vonë u internuan lidhur këmbë e duar edhe familjet e tyre, për shkak se nuk pranonin të bëheshin muhamedan, por që deklaroheshin publi-

kisht katolik. Në shumicën e rasteve të shkrimeve të këtyre gazetave përmendet Augustini i Stubllës, i cili kishte marrë guximin i pari të deklarohet haptas i krishterë. Më 20 shkurt 1846 shkruan gazeta italiane "*Osservatore Triestine*" edhe një shkrim tjetër për martirët e Karadakut, që më vonë e kishin marrë edhe gazeta të tjera evropiane. Artikulli i datës 20 shkurt 1846, përmend edhe tre letra, të një misionari nga Gjakova dhe të dy misionarëve të tjerë nga Prizreni, që flasin për ngjarjen në fjalë, që do kenë qenë letra dërguar përfaqësive diplomatike të kohës. Artikulli njofton edhe për misionarin e Malit të Zi të Shkupit (famullisë së Cërnagorës, Letnicës), për të cilin konsullata e Austro-Hungarisë, i kishte dërguar notë proteste Selim Pashës në Shkodër.

Për martirët e Karadakut kishte shkruar edhe gazeta gjermane "*Augsburger Allgemeine Zeitung*", pastaj gazeta e Ljubllanës "*Leichaber Zeitung*", e 7 prillit 1846, gazeta londineze "*The Tablet*", e 25 prillit 1846 e shumë gazeta të tjera.

Shumë prej të internuarve në vitet 1845-1848 u vranë e vdiqën në mënyra të ndryshme.

Jeta e tyre në internim ishte tejet e vështirë, sipas burimeve të kohës. Të mbijetuarit, pas ndërhyrjes së fuqive të mëdha (të kohës) pranë Portës së Lartë, u kthyen në vendlindje.

Është me interes të përmendet se diplomacia franceze u kishte ofruar të mbijetuarve strehim në Francë, dhe gjithsesi edhe mbështetje materiale për të vazhduar jetën e tyre. Por, këta me dëshirën më të madhe u kthyen në vendlindje (Stubëll, Binçë, Terziaj e Vërnakollë), për të vazhduar jetën.

rungsorgen bedrängt sehr, fordert er großartige Anstalten auf, hervorzuheben, und für diese Anstalten eine heiligmüthige Königin, deren Ruf und Namen sie bei dem Amerikanischen, so wie bei dem Europäischen Publikum unerschütterlich machten, einen ansehnlichen Preis zu bezahlen.

Am 17. März ist der 76jährige Admiral Collard in seinem Hause zu London erkrankt gestorben worden. Der alte Seemann, in Folge langjähriger körperlichen Leiden und des kürzlich erlittenen Verlustes seiner Gattin schwach geworden, hatte in einem Anfälle von Geistes-Verwirrung seinem Leben ein Ende gemacht.

Der „Globe“ bemerkt, daß die Unschärfe des Verhältnisses mit Nord-Amerika der Auswanderung dahin keinen Eintrag gethan habe. Im vorigen Monate seien mehr als 400 Auswanderer von London nach New-York abgegangen, und am 13ten d. M. sei wieder ein Schiff mit 140 derselben dahin abgegangen; der größte Theil seien Bauern aus Suffolk und Norfolk, die sich im fernem Westen der Union auszuweisen gedächten. Das nämliche Schiff habe auch eine starke Ladung Britischer Fabrikate mitgenommen.

Frankreich.

In der Sitzung der Deputirtenkammer am 23ten März ließ sich Hr. Vassier bewegen, seinen Antrag, das Ministerium solle im nächsten Jahre Reichthümer über die Vollziehung des Gesetzes wegen der aufgeführten Nationalgarde ablegen, zurückzunehmen, sogleich nach ihm jedoch Hr. v. Vassier wieder auf, er traut zwar dem Versprechen des Ministers des Innern, im nächsten Jahre, wenn bis dahin die aufgeführten Nationalgarde noch nicht reorganisiert seien, von den Kammern die gesetzliche Vollmacht zu Verhängung der Suspension nachzugeben, will aber, daß durch Annahme des Antrages ein Verweis darüber ausgesprochen werde, daß dieses von dem jetzigen Cabinette und seinen Vorgängern bisher noch nicht geschehen. Das wollten aber Hr. Biers und seine Freunde, welchen der Verweis aus gegolten hätte, keineswegs, und so wurde der Antrag mit 230 gegen 53 Stimmen verworfen. Nur die äußerste Linke und die Legitimistischen Rechten stimmten dafür. Biers und Barrot, das linke Centrum und die mit ihm verbündete Linke, enthielten sich der Abstimmung. So ist dieser Versuch der Opposition, welchen das „Journal des Debats“ eine elende Placette, der „National“ eine ungeschickte Komödie nannte, gescheitert. Die Kammer nahm sofort die Anträge des Generals Jacqueminot, um die es sich eigentlich handelte, an, daß die Zahl der Subaltern- und Unter-Officiere bei der Pariser Nationalgarde vermehrt werde.

In der Sitzung am 24. März brachte Hr. Vassier die Coalition der Kohlenrubenbesitzer im Voiregebiet zur Sprache.

Die 5proc. Conf. standen am 25. März an der Pariser Börse zu 120 Fr. 40 Ctr., die 3proc. zu 84 Fr. — Letzten der Bank von Frankreich 3400.

Sardinien.

Man schreibt von der Italienischen Gränze unterm 22. März: So viel wir aus dem Sardinischen vernahmen, wird an der Staats-Eisenbahn von Genua nach Turin und der Lombardie rüstig gearbeitet. Der Übergang bereitet Schwierigkeiten, in der Ebene von Piemont dagegen, schreiben mehrere Sectionen rasch vorwärts. Die Genuaer Bauführer, die in öffentlichen Blättern als bei der Eisenbahn vom Lago Maggiore an den Verweser beteiligt genannt wurden, sind sehr still.

Ungarn.

In der Petersb. Handels-Zeitung finden sich folgende Betrachtungen über die Maßregeln Sir R. Peel's und die davon zu erwartenden Folgen: „Da die Finanz-Maßregeln, die Sir Robert Peel im Englischen Parlament angestanden hat und die bei seinem großen Einfluß, sey es auch mit einigen unwesentlichen Modificationen, angenommen werden dürften, in dem Handel Problem, wie überhaupt im ganzen Weltverkehr, eine neue Epoche begründen müssen, so möchte es wohl nicht unangemessen erscheinen, wenn wir diesem neuen Zoll-Systeme vorerst einige vorläufige Betrachtungen widmen. Die Behauptung, welche wir schon vor einigen Jahren in diesen Blättern aufstellten, und die aus diesen auch in andere überging, daß Eng-

land gegen die anderen Länder eine Begünstigung ihres Handels und Ackerbaues, dagegen aber eine starke Bedrückung ihrer gewerblichen Industrie seyen. Eine fast gänzliche Befreiung aller Natur-Producte vom Handel damit und die sie hervorbringende Boden-Cultur unendlich beleben, und diese zu einer reichlicheren und dabei auch in den Preisen ihrer Producte mehr lohnenden Erzeugung führen. Bei den wohlfeileren Lebensmitteln wird sich die Englische Fabrication aller Art ungemein vermehren, daher auch ihre Erzeugnisse, wie die damit beschäftigte Bevölkerung, rasch vermehren. Dies und der damit zugleich zunehmende, jetzt schon beispiellose Wohlstand des Landes wird denn auch die Consumtion aller Natur-Producte ausnehmend vergrößern. Ganz anders werden im Gegentheile jene Finanz-Maßregeln auf die gewerbliche Industrie fremder Länder einwirken. Wenn es bis jetzt schon schwierig für deren meisten Zweige war, mit England die Concurrenz auszuhalten, so wird dies nun noch schwieriger, ja für einige Zeit unmöglich seyn, besonders aber in den Staaten, welche erst in neueren Zeiten die Bahn der gewerblichen Thätigkeit nach einem größeren Maßstabe betreten haben. Ihrer gewerblichen Industrie wird daher jede Begünstigung, die man ihr nur irgend gewähren kann, höchst nöthig seyn. Als Mittel scheint uns sich hier darzubieten: eine mögliche Erleichterung und Erweiterung ihres Wirkungskreises, ihre besondere Beförderung in der Fertigkeit, die sich für jeden Zweig am günstigsten zeigt oder sich bereits durch Erfahrung als günstig erwiesen hat; mehr Rücksichtnahme auf intensive als auf extensive Förderung, daher auch vorzugsweise Unterstützung derjenigen Industrien, welche sich in ihrem Gewerbe vortheilhafter auszeichnen, und deren Fabriken man als wirksame Muster-Institute ansehen kann; große Aufmerksamkeit auf jede auswärtige, nützlich verbessernde gewerbliche Erfindung, deren Einführung und Aneignung in möglicher Ausdehnung im Lande, so wie die Verlebung, Förderung und Verbreitung der mechanischen und chemischen Wissenschaften und zeichnenden Künste und deren sinnvolle und raffinirteste Anwendung auf die Gewerbe. Wir werden nachher Gelegenheit haben, darüber einst mehr ins Detail einzugehen. Jetzt genügt es, diese Mittel nur in allgemeinen Zügen anzudeuten und das erstlichste Merkmal aller mit gewerblichen Industrien Beschäftigten und damit in Verbindung stehenden darüber anzuregen, was in den sich neugebildenden Verhältnissen ihrer Zeiten vorzunehmen und zu thun sey. Gewiß haben sie die höchste Thätigkeit und den unüchsigsten und raffinirtesten Kunstfleiß aufzubieten, um ja nicht stehen zu bleiben, sondern in möglichst schneller Vervollkommenung nach allen Richtungen fortzuschreiten, um sich in der kürzesten Zeit der ausländischen Fabrication in Güte und Preis zu nähern und endlich gleichzustellen. Bleiben sie in ihren Preisen gegen das Ausland zu hoch und dadurch die Prämien der Einfuhr fremder Waaren zu hoch, so können am Ende ihre Erzeugnisse durch keine Unterstützung, keine Begünstigung, noch Schutz gegen die Nachteile eines großen ausgebreiteten und unter solchen Umständen nicht zu tilgenden Schleichhandels sichergestellt werden. Den Ackerbauern möchten wir anrathen, die für sie entstehende günstige Conjunction, durch die unserm Lande so nöthige Verbesserung der Boden-Cultur und dadurch vermehrte Production, auf's allerthätigste zu benutzen, denn die gute Zeit kann auch für sie nicht ewig dauern. Der Reich wird auch in anderen Ländern die Boden-Production vermehren, und die daraus nach England entstehende Concurrenz der Zufuhr die in erster Zeit dabei sich zeigenden Vortheile gar bald beschränken. Diese gewisse Aussicht macht es auch für sie rathlich, ihrer Zeit ebenfalls auswärtigen Stoffen und anderen Gewerbe-Erzeugnissen zu entsagen und so die inländische Industrie nach aller Möglichkeit zu unterstützen. Die dadurch sich vermehrende Bevölkerung und Wohlhabenheit des Inlandes kann ihnen dann in diesem selbst einen guten, den nachtheiligen Weltconjunctionen nicht so ausgesetzten Abfall sichern, vor allen aber durch den unschätzbaren Vortheil eines neuen belebten Marktes für die Landwirthschaft und den Abfall einer

Türken.

Nachrichten aus Beirut vom 1. März zeigen an, daß laut den letzten Meldungen, aus Persien die Oberlehrerische Gesellschaft aus dem Gesichte geschwunden war. Man wußte nicht, welche Richtung diese aus Indien gekommene und bis auf 10 Märkte von Leheran eingedrungene miasmatische Zule eingeschlagen hatte. Man glaubte übrigens, daß sie sich in die Wüste Zile geworfen hat, welche in der vorüberfluthenden Zeit den letzten Tagen waren in Beirut leichte Erderschütterungen verspürt worden.

Man liest im „Osservatore Triestino“ nachstehende Correspondenz-Nachricht aus Cuturi in Albanien vom 12. März, die Verfolgung der sogenannten heimlichen Katholiken in Scopia betreffend: Es ist bereits gemeldet worden, daß Augustin aus Stubla wegen seiner Weigerung den christlichen Glauben abzuschwören, an Hals und Füßen gekettet, im Kerker sterben mußte. Nun wird hinzugefügt, daß sieben Familien, so vielen der in Scopia deshalb im Kerker schmachtenden 24 Oberhäuptern gehörig, bei dem Anblicke der immer entmenschteren werdenden Anselgenheiten dem Christenthume in ihrer Heimath Glanz entzogen, und nachdem sie zum Islamismus übergetreten, sich nach Scopia versetzten, wo die sieben Gefangenen, von den Leiden befreit, dem Wespel ihrer Angehörigen folgten und so ihre Freiheit erlangten. In Betreff der Uebrigen (schreibt ferner obiges Blatt), wird uns aus Cernagora unterm 20. Februar berichtet: „Die andern 16, seit in ihren Verlagen, ziehen es vor, als Märtyrer unseres heiligen Glaubens zu verharren, und bitten nur um Fürsprache für sie. Mithin werden sie geächtet, damit sie zum Islamismus überreten mögen; sie wollen aber eher der Nahrungsmittel beraubt seyn, dem Lügennach der Witterung ausgesetzt bleiben, mit Stockschlägen gemartert, ja des Lebens für ihren Glauben beraubt werden.“ — Man schreibt ferner, daß die Hartnäckigkeit des Selim Pascha von Scopia zu größtem Grausamkeiten gegen dieselben verleitete, indem er befohl, daß alle sammtlichen Familien, Gese, Frauen und selbst Schwangere nicht ausgenommen, aufgegriffen werden und den 8 Tage langen Weg nach Scopia mit am Rücken gebundenen Händen zurückzuführen zu erlauben. Ein apostolischer Missionar aus Jacova schreibt unterm 3. März: Ein junger Jacobischer Christ, welcher von Salonich kommend durch Scopia reiste, sagte mir heute, daß die seit einiger Zeit in den Kerker von Scopia befindlichen heimlichen Katholiken noch immer in Ketten und unter großen Martern schmachten. Er fügte hinzu, daß er bei den Familien der Gefangenen unter Vergeß nach Scopia begeben war, die mit am Rücken gebundenen Händen transportirt wurden, und nun Unfähigkeiten im Kerker zu leiden haben. — Briefe von sehr glaubwürdigen Personen aus Priferend vom 3ten und 5ten dieses bestätigten obige Nachrichten; ja einer davon zeigt an, daß sieben andere Katholiken unter den Mißhandlungen Selim Paschas im Kerker starben. Nachdem auch ein Dalmatischer Missionar von der Verfolgung getroffen worden, so hat das Oesterreichische Consulat in Cuturi eine officielle Note an Selim Pascha mit der Aufforderung zur alfoeglichen Freilassung des Missionars gefendet. Selim Pascha ist eine wahre Verfolgung gegen die Katholiken aus, und wenn er bisweilen Mäßigung heuchelte, so war es nur um den allgemeinen Unwillen zu dämpfen, und wenn jene Unglücklichen mit den Ketten um den Hals durch die Straßen von Scopia nicht mehr getrieben wurden, so ließ er ihnen dafür im Kerker keinen Kleiderwechsel und keine hinreichende Nahrung zukommen, ja er marterte sie in höchst grausamer Weise. Dies ist kein Verbrechen; übrigens gehen die Sachen hierorts in einer Weise vor, daß die Humanitären Gewissensreue die Verfechtung ihres Namens in den öffentlichen Blättern mehr fürchten als manches Hirnansprechen, und daß sie sich auch oft in Folge dessen beugen. Wegen dieser neuen Thatfachen zur Erniederung jenen Correspondenten der „Ausburger allg. Zeitung“ dienen, welcher kürzlich die in Scopia ausgeübten Verfolgungen unter dem seltsamen Vor-

Laibacher Zeitung.

N. 42.

Dinstag am 7. April

1846.

Frankreich.

Paris, 16. März. Mit dem Juni hofft man die ganze Eisenbahn zwischen Paris und Brüssel eröffnet zu sehen. Es werden dann drei Convois täglich zu gleicher Zeit aus Paris und Brüssel abgehen. Einer früh Morgens, sehr schnell; der zweite einige Stunden später, langsamer, mit möglichst vielen Haltpunkten; der dritte Abends, ein Postcourier, damit die Briefe andern Morgens ganz früh von Paris und Brüssel mit der ersten Vertheilung ausgegeben werden können. Der der Compagnie bewilligte Tarif beträgt 5, 7½ und 10 Centimes für den Kilometer, so daß (die jetzigen Preise von der Gränze bis Brüssel mitgerechnet) die Reise in den Wagen dritter Classe 18, in denen zweiter 26, in denen erster 35 Frs. kosten wird. (Der erwähnte Tarif entspricht ungefähr einem von 3, 4½ und 6 Silbergrößen, also von 8¾, 13¼ und 17¾ kr. C. M. für die deutsche Meile.)

Paris, 19. März. Hiesige Blätter erzählen von einer Nähmaschine, die mit ihren dämonisch gegliederten, dampfbewegten Eisenfingern gegen die menschlichen Finger einen gefährlichen Kampf beginnt, und der ehrfamen Kunst der Schneider größere Gefahr zu bereiten scheint, wenn sie wirklich in Wahrheit besteht, als alle gewerbsbeeinträchtigenden Schneidermädchen. Jeder, wer Lust hat, kann alle Tage in Wille-Granche die sinnreiche Nähmaschine vom Schneidermeister Barthelémy Rhinonier von Anplepui-Rhone in Augenschein nehmen, auf welcher jeder Lehrling nach einigen Stunden Anweisung eine Näherei herzustellen vermag, welche die Arbeit der Nadel in Bezug auf Sauberkeit, Ebenmäßigkeit und Festigkeit der Naht bei Weitem überbietet, und sechsmal mehr macht, als der geschickteste Gesell. Als kaum glaubliche Leistungen dieser Maschine werden bezeichnet: die Geschwindigkeit von 200 Stichen in der Minute, die Vergrößerung und Verkleinerung derselben nach Belieben, mittelst einer einfachen Schraube, die Fähigkeit, jeden Umriß und jedes Zeug zu nähen und das Durchgehen der Nadel ohne Schwierigkeit und ohne Gefahr, sie zu zerbrechen. Es ist möglich, jede denkbare Naht darauf zu verfertigen, mit alleiniger Ausnahme der Knopfscher. Was noch ferner über die wunderbare Construction dieser Maschine gesagt ist, gränzt an das Fabelhafte. — Unseliges Jahrhundert des Fortschrittes! — Diese Nähmaschine zwingt die Herren von der Nadel zum Rückschritt.

Osmanisches Reich.

Die „Wiener Zeitung“ vom 1. April bringt Folgendes: Man liest im „Osservatore Triestino“ nachstehende Correspondenz-Nachricht aus Scutari in Albanien vom 12. März, die Verfolgung der sogenannten heimlichen Katholiken in Scopia betreffend: Es ist bereits gemeldet worden, daß Augustin aus Stubia, wegen seiner Weigerung, den christlichen Glauben abzuschwören, an Hals und Füßen gekettet, im Kerker sterben mußte. Nun wird hinzugefügt, daß sieben Familien, so vielen der in Scopia deshalb im Kerker schmachtenden 24 Oberhäuptern gehörig, bei dem Anblicke der im-

mer entmuthigender werdenden Angelegenheiten dem Christenthume in ihrer Heimath Mitani entsagten und, nachdem sie zum Islamismus übergetreten, sich nach Scopia verfügten, wo die sieben Gefangenen, von den Leiden besiegt, dem Weispielen ihrer Angehörigen folgten und so ihre Freiheit erlangten. In Betreff der Uebrigen (schreibt ferner obiges Blatt) wird uns aus Czernagora unterm 20. Februar berichtet: „Die andern 16, fest in ihren Vorurtheilen, ziehen es vor, als Märtyrer unseres heiligen Glaubens zu verharren, und bitten nur um Fürsprache für sie. Alltätlich werden sie gequält, damit sie zum Islamismus übertreten mögen; sie wollen aber eher der Nahrungsmittel beraubt seyn, dem Ungeheim der Witterung ausgesetzt bleiben, mit Stockschlägen gemartert, ja des Lebens für ihren Glauben beraubt werden.“

— Man schreibt ferner, daß diese Hartnäckigkeit den Selim Pascha von Scopia zu größern Grausamkeiten gegen dieselben verleitet, indem er befahl, daß ihre sämmtlichen Familien, Greise, Ammen und selbst Schwangere nicht ausgenommen, aufgegriffen werden und den 8 Tage langen Weg nach Scopia mit am Rücken gebundenen Händen zurückzulegen haben; auch die Missionarien hatten Mißhandlungen zu erdulden. Ein apostolischer Missionär aus Jacopa schreibt unterm 3. März: Ein junger jacobischer Christ, welcher von Salonich kommend durch Scopia reiste, sagte mir heute, daß die seit einiger Zeit in den Kerker von Scopia befindlichen heimlichen Katholiken noch immer in Ketten und unter großen Martern schmachten. Er fügte hinzu, daß er den Familien der Gefangenen unter Weges nach Scopia begegnet war, die mit am Rücken gebundenen Händen transportirt wurden, und nun Unsägliches im Kerker zu leiden haben. — Briefe von sehr glaubwürdigen Personen aus Priserend vom 3. und 5. dieses bestätigen obige Nachrichten, ja einer davon zeigt an, daß sieben andere Katholiken unter den Mißhandlungen Selim Paschas im Kerker starben. Nachdem auch ein dalmatischer Missionär von der Verfolgung getroffen worden, so hat das österreichische Consulat in Scutari eine officielle Note an Selim Pascha mit der Aufforderung zur also gleichen Freilassung des Missionärs gesendet. Selim Pascha übt eine wahre Verfolgung gegen die Katholiken aus, und wenn er bisweilen Mäßigung bewies, so war es nur, um den allgemeinen Unwillen zu dämpfen, und, wenn jene Unglücklichen mit den Ketten um den Hals durch die Straßen von Scopia nicht mehr getrieben wurden, so ließ er ihnen dafür im Kerker keinen Kleiderwechsel und keine hinreichende Nahrung zukommen, ja er marterte sie in höchst grausamer Weise. Dieß ist sein Benehmen; übrigens gehen die Sachen hierorts in einer Weise vor, daß die ottomanischen Gouverneure die Veröffentlichung ihres Namens in den öffentlichen Blättern mehr fürchten, als manches Firmanfchreiben, und daß sie sich auch oft in Folge dessen bessern. Mögen diese neuen Thatfachen zur Erwidrerung jenem Correspondenten der „Augsb. allg. Ztg.“ dienen, welcher kürzlich die in Scopia ausgeübten Verfolgungen unter dem seltsamen Vorwand in Zweifel zog, daß die Sache sich unmöglich so verhalten könne.

Protektorati austrohungarez gjendja e argjipeshkvisë Shkup-Prizren

Shtrirja e pushtimit osman në Ballkan nënshtroi edhe tokat shqiptare. Popullata e krishterë e Ballkanit, pra edhe ajo katolike shqiptare, kërcënohej të konvertohej e gjitha në islam, prandaj fuqitë e mëdha bënë hapa diplomatikë për t'i marrë në mbrojtje këta besimtarë. Austria kishte arritur disa marrëveshje me Perandorinë Osmane për të mbrojtur katolikët në ato vende ku sundonin turqit, pra arrihen marrëveshjet e ashtuquajtura paqësore mes këtyre dy fuqive të asaj kohe, si ajo e Vjenës në vitin 1615. Kjo kontratë, në fillim, kishte për qëllim që të mbrohet kleri i krishterë, kurse me arritjen e marrëveshjes së vitit 1681 në Stamboll, e sidomos ajo e vitit 1699, në Sremski Karlovac, përfshinte jo më vetëm klerikët, por edhe të gjithë besimtarët e krishterë që gjendeshin nën sundimin osman. Pastaj u nënshkruan edhe kontratat e vitit 1718 në Pozharevc, më 1739 në Beograd dhe më 1791 në Svishtovë, të cilat kishin të njëjtin qëllim: mbrojtjen dhe përkrahjen e besimtarëve të krishterë në trojet e okupuara nga osmanët. Por, me nënshkrimin e aktit të Svishtovës, iu dha e drejta Austro-Hungarisë që të hapë përfaqësitë e veta diplomatike në trojet shqiptare. Këto marrëveshje i mundësonin Austrisë që të intervenojë dhe të mbrojë, sidomos katolikët në aspektin fetar e kulturor. Në këtë mbrojtje bëjnë pjesë edhe shqiptarët e krishterë. Si figurë e njohur që ka dhënë një kontribut të çmuar në këtë drejtim ishte edhe ipeshkvi i Shkodrës, Benino Alberini, që kishte kontakte të përhershme me Romën dhe Vjenën. Ndërsa në vitin 1837, zyrtarisht edhe Vatikani ia bart kompetencat me dekret Austrisë që t'i mbrojë katolikët në Ballkan.²² Një etapë e rëndësishme në zhvillimin e *Protektoratit të Kultit* shënohet në vitin 1855, kur u arrit Konkordati në mes të Vatikanit dhe Austrisë, i cili parashihte mbështetjen e një "Programi Veprimi" të Ballhausplatz-it²³, nga ana e Vatikanit, dhe posaçërisht veprimtarinë e Propaganda Fides. Si rezultat i këtij Konkordati, është edhe ardhja e disa etërve jezuitë në Shqipëri, të cilët u bënë një faktor përcaktues i politikës kulturore të Austro-Hungarisë në këtë vend. Prej 240 institucioneve katolike të Protektoratit të Kultit në Perandorinë Osmane, 220 ishin vetëm në Shqipëri. Hapësira e ndikimit të Austro-Hungarisë në kuadrin e Protektoratit

²² A. H. Bena, Studien zum Kultusprotektorat ÖSTERREICH-Ungarns in Albanien in Zeitalter des Imperialismus (1888-1918), Vjenë 1954. Shih edhe: Frok Zefi, Austria mbrojtëse e katolikëve në Ballkan, Urtia 1/1994, fq. 94-96.

²³ Ballhausplatz është shesh në qarkun e parë të Vjenës, është fjalë që përdoret për monarkinë austro-hungareze. Në sheshin Ballhausplatz ishte atëherë edhe godina e ministrisë së punëve të jashtme austro-hungareze. Sot janë në atë apo afër këtij sheshi gati të gjitha strukturat shtetërore austriake, si kancelaria austriake që ishte ndërtuar si godinë qysh më 1717-19 nga arkitekti J. L. von Hildebrandt.

të Kultit shtrihej në Shqipëri, sidomos në shtatë dioqeza katolike: Shkodër, Lezhë, Durrës, Shkup-Prizren, Sapë, Pult e Mirditë. Shkodra, si seli ipeshkvore, ishte qendra e katolicizmit shqiptar.²⁴

Duhet pasur parasysh se deri më 1890, konsujt që ishin në Shqipëri (kuptohet se nuk është fjala vetëm për Shqipërinë e kufijve shtetërorë të sotëm, por edhe Kosovë, Maqedoni e gjetiu), nuk kishin simpati të duhur në popull për shkak se deri në atë kohë, konsujt ishin njerëz të familjeve aristokrate austriake dhe në relacion me shqiptarët ishin mendjemëdhenj. Por duhet thënë edhe një gjë, se Austro-Hungaria, pas kongresit të Berlinit, më 1878, angazhimin konkret diplomatik e kishte marrë tamam me kuptimin e fjalës „mbrojtëse e katolikëve në Ballkan“. Më parë, ishte më shumë diplomaci reprezentuese se sa mbrojtëse. Sidomos kjo ka të bëjë po ashtu edhe me konsujt që njihnin shumë mirë Shqipërinë dhe popullin shqiptar, jo vetëm në aspektin gjeografik, por edhe në atë kulturor, gjuhësor, historik, etnografikë etj.

Më 1886 është nënshkruar konkordati i Malit Zi më Vatikanin. Kjo ndoshta nuk kishte shumë ndikim në raport me Austro-Hungarinë, sa ishte ideja tjetër që të nënshkruhej një konkordat mes Vatikanit dhe Perandorisë Osmane për çështjen e katolikëve në territoret e pushtuara të saj. Ideja për një gjë të tillë lindi nga Perandoria Osmane dhe si shembull duhet të merrej konkordati malazias me Vatikanin, qëllimi i të cilit ishte që të zbuste çështjen e protektoratit austro-hungarez, apo edhe tërthorazi (më vonë), të asgjëson politikën austro-hungareze në Ballkan, sidomos politikën në të mirë të popullit shqiptar. Për një gjë të tillë ishte përzgjedhur njeriu që ishte shumë i afërm në qarqet zyrtare dhe private në Perandori. Për këtë u zgjodh patriku armen, Stefan Azarian, i cili më 1878 vizitoi Romën dhe Vjenën, me qëllim të caktuar i dërguar nga Turqia, që Vatikani të mund të hyjë në bisedime me Perandorinë Osmane lidhur me konkordatin. Ministri i atëhershëm i punëve të jashtme i Austro-Hungarisë, Gustav Kalnoky kishte biseduar me Azarian lidhur me këtë çështje, por ministri ishte i rezervuar për ndonjë konkordat të mundshëm²⁵. Azariani ishte tepër dinak me diplomatët perëndimorë, sepse nuk u tregonte qëllimet që kishte për të arritur jo vetëm ai, por edhe Perandoria Osmane, kështu që edhe ministrit Kalnoky nuk i tregoi tamam si duhet, por as gjysmën e vërtetë. Ministri mendonte se një lloj konkordati mund të ishte një gjë e mirë për përmirësimin e gjendjes së Kishës Katolike në Shqipëri dhe i tha Azarianit se mund të bisedohet për këtë gjë e shpesh ndodhte që austro-hungarezëve u tregonte vetëm një pjesë, Vatikanit po ashtu, e francezëve të njëjtën gjë. Kështu ai kishte krijuar një gjendje kaotike diplomatike me mashtrimet e veta për qëllime private, pra atë që kishte

²⁴ Krahaso. Kurt Gostentschnigg, Phoenix, 1-2 (15-16), Shkodër, 2000, fq. 37.

²⁵ Benna, Studien zum Kultusprotektorat, fq. 21.

qëllim të përbashkët me qarqet zyrtare turke, që të mënjanohej protektorati austro-hungarez në Shqipëri.

Qëllimi i Turqisë ishte që ipeshkvijtë dhe priftërinjtë në trojet shqiptare mos të kenë lidhje të mira me Austro-Hungarinë, e gjithsesi të mos jenë shtetas austro-hungarezë, siç ishte rasti i Fulgencije Carev, argjipeshkvit të Shkupit. Më të vërtetë është bërë një koncept me disa pika për konkordatin mes Vatikanit dhe Turqisë, duke iu falënderuar dinakërisë së patrikut armen Stefan Azarian. Një ndër pikat e vendosura kishte të bënte edhe drejtpërdrejt me Protektoratin austro-hungarez mbasi edhe Turqia ruante të drejtën edhe në veto, kur është fjala për emërimin e ipeshkvijve në Shqipëri, pastaj ipeshkvijtë e Shqipërisë nuk duhet të caktoheshin nga Austro-Hungaria dhe ipeshkvijtë duhet patjetër të kishin *dëgjesë* ndaj sulltanit.... Kur Vjena pa se nuk ishte puna për një konkordat për katolikët në Perandorinë Osmane, por në fakt kishte të bënte definitivisht për zhbërjen e Protektoratit austro-hungarez, u tërhoq nga ky synim i Turqisë. Këtë i deklaroi edhe ministri i atëhershëm, Kalnoky, ambasadorit të vet në Romë, pasi që ishte njoftuar se Azariani kishte vizituar prapë Romën.²⁶ Lidhur me konkordatin mes Vatikanit dhe Turqisë, ishte edhe një ide që të avancohet më shumë protektorati i Francës sesa ai austro-hungarez. Qëllimi i Portës së Lartë ishte që më të vërtetë të mënjanonte Austro-Hungarinë si mbrojtëse e katolikëve në Ballkan, konkretisht kishte problem me mbrojtjen e katolikëve shqiptarë. Rreth konkordatit mes Perandorisë Osmane dhe Vatikanit ishin shkëmbyer edhe letrat personale mes Papës Leonit XIII dhe perandorit Franz Joseph. Papa i shkruan letër Perandorit, më 6 mars 1893²⁷, kurse perandori austriak kishte përgjigjur më 1 qershor 1893²⁸; dhe në të dy letrat bëhet fjalë edhe për konkordatin mes Vatikanit dhe Perandorisë Osmane; gjithashtu në të dy letrat flitej për gjendjen e kishës katolike në Shqipëri. Shihet shumë qartë se Austro-Hungaria dëshironte me çdo kusht të kishte Protektoratin, dhe pas këtij viti u ndërpreu bisedimet rreth këtij konkordati të mundshëm mes Vatikanit dhe Perandorisë Osmane. Kishte edhe disa memorandume austro-hungareze që i kishte dërguar Vatikanit rreth mospajtimeve lidhur me konkordatin e mundshëm mes Vatikanit dhe Turqisë, sikur ato të Abatit mirditor Prengë Doçi, i cili i kishte shkruar letër nuncit apostolik në Vjenë, Antonio Algiardi, më 5 tetor 1893, dhe kishte “nuhatur” se qëllimi i patrikut armen, Stefan Azarian, nuk ishte që të përmirësohej gjendja e Kishës katolike në Shqipëri, por që përmes një arritje të një konkordati të shpresohej që tek Porta e Lartë të kishte gjasa më të mira për përmirësimin e gjendjes së armenëve në Perandorinë Osmane dhe për interesa personale.²⁹

²⁶ Benna Studien zum Kultusprotektorat, fq. 28.

²⁷ Friedrich Engel-Jánosi, fq. 343-346.

²⁸ Friedrich Engel-Jánosi, fq. 346-351.

²⁹ Krah. Andreas Gottsmann, 433.

Për të avancuar edhe më shumë punën e konkordatit mes Vatikanit dhe Turqisë dhe për të treguar “liberalizmin” e vet, Turqia i dha argjipeshkvit të Shkupit, Pashk Trokshit, më 1893, *fermanin* për liri fetare, duke shpresuar me këtë se do të fillonin prapë bisedimet lidhur me konkordinin mes Vatikanit dhe Turqisë, apo më mirë të thuhet se Turqia dëshironte me çdo kusht që Protektorati austro-hungarez për mbrojtjen e katolikëve shqiptarë, të mos ekzistonte fare, e kjo mund të ishte arritur, nëse do të ishte nënshkruar një konkordat sipas dëshirës së Turqisë.

Duhet pasur parasysh se kishte ipeshkvij shqiptarë që nuk e dëshironin konkordinin austro-hungarez e sidomos ata që ishin nën ndikim të itali- anëve, apo edhe dëshironin që të avanconin protektoratin francez në territo- ret shqiptare. Një prej tyre ishte edhe argjipeshkvi i Shkup-Prizrenit, Pashk Trokshi. Në raportet e konsujve të Prizrenit dhe në dosjen personale të Pashk Trokshit, shihet qartë se imzot Trokshi nuk ishte në pajtueshmëri me Austro-Hungarinë³⁰ dhe mendohet se Trokshi ishte kundërshtar i Austro-Hungarisë dhe se kërkon nga Franca të jetë mbrojtëse e katolikëve në argjipeshkvinë e tij e jo Austro-Hungaria. Atë e paraqesin edhe si „*ideolog i vërtetë shqiptar*“.³¹ Konflikti mes Austro-Hungarisë dhe Trokshit ishte ndoshta më shumë i panevojshëm dhe se ishin shumë mosmarrëveshje mes përfaqësuesve zyrtarë të Austro-Hungarisë dhe të argjipeshkvit Trokshi. Duhet pasur parasysh se Austro-Hungaria mendonte se ishte dobësuar çështja e Protektoratit në Ballkan, sidomos në territorin e popullatës shqiptare dëshironte që të angazhohej edhe më shumë, dhe të njëjtën kohë të mos linte Francën të kishte ndikim në qarqet kishtarë shqiptare dhe se Austro-Hungaria mendonte se duhej të përkujdesej edhe më shumë sesa deri para Kongresit të Berlinit për të krishterët e këtyre vendeve e kështu dëshironte të përforcohej edhe më shumë politikisht në Ballkan. Në të ashtuquajtur “*Memorand*” austro-hungareze edhe në “*Archivio degli Affari Ecclesiastici Straordinari*” janë të publikuar më 7 dhjetor të 1899, dhe para së gjithash në memorandet e 11 marsit 1899 (faqe 77-81) dhe gusht 1899 (faqe 90-95) edhe qëndrimet e argjipeshkvit Trokshi përballë protektoratit austro-hungarez³². Këtu akuzohet Trokshi se kishte bashkëpunuar me qeverinë turke duke iu kundërvënë edhe Protektoratit austro-hungarez. Dihet se në kohën e Trokshit ishin edhe bisedimet për konkordat mes Turqisë dhe Vatikanit, kështu që çdo gjë që bëhej kundër Austro-Hungarisë ishte në favor të Turqisë, sepse Turqia kishte pretendim që të arrinte deri te nënshkrimi i konkordatit, porse Austro-Hungaria nuk kishte kurrfarë interesash, sepse protektoratin e vet e merrte si të ishte një konkordat për shqiptarët, vetëm se kishte emërtim tjetër.

³⁰ Krahaso, HHStA A.R, F 27, 136 dhe Bischof Trokshi.

³¹ Hrabak, kulturni... fq 45.

³² Krahaso, Gottsmann, 433.

Një betejë tjetër diplomatike lidhur me Protektoratin austro-hungarez ishte edhe ideja e një konkordatit mes Vatikanit dhe Serbisë. Bile dihet se edhe zyrtari Cedomir Mijatovic kishte dëshirë që sa më parë të rregullonte çështjen e katolikëve në Serbi me një lloj marrëveshje zyrtare mes Serbisë dhe Vatikanit. Mbreti i Serbisë, Aleksandri, i kishte shkruar një letër Papës Leonit XIII, më 5 korrik 1893, dhe kishte shfaqur dëshirën që të bisedohet rreth një konkordati mes Serbisë dhe Vatikanit. Duhet cekur se ideja apo fjala për këtë konkordat ishte vetëm për territorin e Serbisë në atë kohë, çka do të thotë se nuk kishte kurrfarë lidhje me territorin e Kosovës, por puna ishte për katolikët në Serbi, sidomos Beograd, Kragujevc e Nish. Mbreti Aleksandër kishte vizituar Vjenën, në tetor të vitit 1894, dhe u kishte shprehur edhe qarqeve shtetërore idenë për konkordin, dhe ideja e tij ishte që të bisedohet për një konkordat sipas modelit malazias. Më vonë u mor vesh se ideja për konkordin e propozuar nga Serbia ishte që të zvogëlohej, apo edhe mundësisht të zhdukej, përmes konkordatit fuqia e Austro-Hungarisë në Serbi. Nunci apostolik në Vjenë, Antonio Agliardi, i kishte propozuar përfaqësuesit të Serbisë në Vjenë, Djordje Simic, se pa autoritetet vjeneze nuk do të kishte bisedime rreth konkordatit. Kështu do të mbetej Austro-Hungaria jo vetëm partnere e bisedimeve por edhe mbrojtëse e katolikëve në Ballkan, konkretisht katolikëve shqiptarë.

Është edhe një gjë e ditur se Austro-Hungaria dëshironte të ishte, po ashtu, pjesëmarrëse e proceseve gjatë zgjedhjeve të ipeshkvijve në trojet shqiptare dhe kërkonte që përmes argjipeshkvijve të kishte ndikim edhe në popullatë, e të mos kishte telashe në politikë në këtë rajon. Më 1907, ministri austro-hungarez i deklaronte haptas nuncit apostolik në Vjenë se Austro-Hungaria do të zvogëlonte financimet e shkollave, klerit e Kishës në përgjithësi në Shqipëri³³. Kjo ishte jo vetëm për klerin katolik, por edhe për Vatikanin një shenjë brengosjeje, sepse të gjitha burimet financiare për shkolla, ndërtim objektesh, apo edhe shumë imtësi tjera, bëheshin nga Austro-Hungaria.

Në kohën e argjipeshkvit L. Mjeda, sidomos gjatë luftërave ballkanike, Protektorati austro-hungarez ishte tejet me rëndësi për popullatën shqiptare. Më nuk ishte rëndësia e Protektoratit për të mbrojtur katolikët shqiptarë ndaj turqve, por në fakt, ishte akt politik për mbrojtjen e popullatës shqiptare nga shumë sulme të pamëshirshme, sidomos nga ana serbe dhe përmes Protektoratit mbroheshin interesat e popullit shqiptar, përveç edhe interesave e monarkisë dualiste. Ballhausplatz-i vjenez nuk ishte më vendi ku *"mbronte vetëm katolikët shqiptarë,"* por të gjithë popullatën shqiptare.

Më nënshkrimi e konkordatit mes Vatikanit dhe Serbisë, më 1914, ishte *de facto*, edhe përfundimi i Protektoratit të Austro-Hungarisë në Ballkan,

³³ Krah. Gottsmann, fq 434.

më konkretisht për shqiptarët. *De jure*, zgjati deri më 1918, por *de facto*, me konkordatin e 1914, përfundon. Në fakt, konkordati mes Serbisë dhe Vatikanit nuk ishte gjë tjetër, përveç që kishte qëllim zhdukjen e Protektoratit austro-hungarez ndaj shqiptarëve. Bisedimet rreth konkordatit mes Serbisë dhe Vatikanit, që ishin zhvilluar qysh më 1894, kishin të bënin me territorin e Serbisë, pra pa territorin e Kosovës, Maqedonisë e Malit të Zi. Ato bisedime kishin të bënin, në fakt, me krijimin e një ipeshkvie katolike në Beograd, rreth famullive katolike në Nish, Kragujevc e Beograd e asgjë tjetër me territorin e sotëm të Kosovës, kurse konkordati i 1914 ishte, në fakt, kishte të bënte për Kosovën e Maqedoninë, dhe ngrihej kundër Protektoratit austro-hungarez.

Me Protektoratin austro-hungarez, në bazë të marrëveshjeve me shqiptarët, dërgohen në Shqipëri misionarë dhe hapën shkolla katolike, përveçse u ndanë subvencione dhe ndihma tjera për të ndihmuar, ngritur dhe mirëmbajtur edhe objektet fetare katolike. Këto ndihma bënë që populli shqiptar të zhvillohet dhe të konstituohet, gjë që pengohej nga Serbia.

Do t'i kthehemi prapë çështjes së argjipeshkvit Trokshi. Lidhur me këtë prelat shkruan edhe nunci apostolik në Vjenë, Emidio Taliani, raportin e dërguar më 20 gusht 1900. Është i njohur edhe konflikti i Pashk Trokshit rreth motrave të Prizrenit dhe çështja ndaj Austro-Hungarisë, por kjo ka një histori me argjipeshkvin Fulgencije Carev. Argjipeshkvi Fulgencije Carev³⁴ ishte shtetas austro-hungarez. Është e njohur që Carev dëshironte që argjipeshkvia Shkup-Prizren të shtrihej me kufijtë e saj deri edhe në Selanik. Ai quhej edhe "Ipeshkvi i Austro-Hungarisë", sepse "përfaqësonte" interesat e Austro-Hungarisë. Për këtë gjë, autoritetet turke e shihnin me dyshim argjipeshkvin Carev. Atë e burgosin dhe kishin qëllim që të izolonin nga popullata krishtere e argjipeshkvisë Shkup-Prizren". Ai e kishte ndejën, në fillim në Prizren, por më vonë ishte i obliguar të shkonte me rezidencë në Shkup. Rezidencën e vet në Prizren ua dorëzon në shërbim motrave franceze, që të hapin shkollën në Prizren, më 1890. Kurse me ardhjen e argjipeshkvit Pashk Trokshi, vendos që rezidenca ipeshkvore të rivendoset në Prizren. Pa si që në rezidencën ipeshkvore të Prizrenit ishin motrat, Trokshi vendosi që të marrë për banim disa dhoma në atë rezidencë, kurse motrat të vazhdojnë shkollën që kishin për fëmijët e Prizrenit. Austro-Hungaria nuk dëshironte që Franca të kishte ndikim mbi të krishterët në argjipeshkvinë e Shkupit. Kështu që, me ndikim të Austro-Hungarisë largohen motrat franceze nga Prizreni dhe vendosen motrat nga Zagrebi.³⁵ Ishte pra, problem rreth rezidencës ipeshkvore, për të cilën Trokshi ra në konflikt me Austro-Hungarinë. Trokshi ishte i mendimit që rezidenca ipeshkvore t'i rikthehet argjipeshkvit dhe

³⁴ Mbi argjipeshkvin Carev shih më gjërësisht: VELNIC Teofil: Fulgencije Carev, Nadbiskup, Pazin, 1961.

³⁵ Hrabak, 49, Zefi, 32.

motrat të ndërtojnë një godinë tjetër. Rikthimi i Trokshit në Prizren mendohej nga ana e tij se Prizreni ishte edhe afërsia gjeografike më e përshatshme për të gjitha famullitë e argjipeshkvisë. Pas Pashkëve të vitit 1898, Trokshi vizitoi Vjenën dhe Romën dhe pas një marrëveshjeje, u pajtuan që të tre në një pikë që, me financa të veta, Austro-Hungaria të ndërtojë rezidencën ipeshkvore në Prizren, ku Trokshi, më 1900, u kthye në argjipeshkvi dhe filloi punën aty. Popullata katolike dëshironte që Trokshi të rikthehej në argjipeshkvi e jo ta lëshonte atë. Popullata nuk dëshironte të shkonte as në kishë, as nuk dërgonte fëmijët në shkollë apo kishë, kështu që kishte edhe të tillë që mendonin se më mirë të largohej konsullata austro-hungareze sesa argjipeshkvi Trokshi. Por me emërimin e argjipeshkvit të Shkupit, imzot Lazër Mjeda, raportet me Austro-Hungarinë dhe ipeshkvinë ishin jashtëzakonisht të mira, në këtë kontekst kishte vepruar pozitivisht edhe vet dom Zef Ramaj, i cili kishte raporte shumë të mira me konsujt austro-hungarezë, sidomos atë në Shkup, ku dom Zefi ishte famullitar.

Familja e Dom Zef Ramaj dhe jeta e tij në Stubëll

Për fëmijërinë e Dom Zef Ramaj kemi shumë pak informata. Një shkrim për të ka na lënë Kristë T. Ramaj, prej nga mund të nxjerrim disa të dhëna interesante për ne. Megjithatë, shohim se aty janë dhënë gabimisht data e lindjes dhe e vdekjes së Dom Zefit. Dom Zefi u lind më 08.01.1882, siç dëshmon një dokument nga arkivi i konviktit të jezuitëve Canisianum në Innsbruck, ku kishte banuar Dom Zefi në kohën e studimeve atje, dhe mbishkrimi i varrit të tij që ishte në Shkup, kështu që nuk lindi më 13.01.1882 por më 08.01.1882. Ai vdiq në Shkup, në ditën e Krishtlindjeve, më 25.12.1914 (jo siç ishte shkruar deri më tani më 24.12.1914), siç dëshmonte pllaka e varrit të tij, por edhe shkrimi zyrtar nga Ipeshkvia e Shkupit, datë 25.10.1963, nënshkruar nga ipeshkvi Smiljan Cekada, me rastin e transferimit të eshtrave të Dom Zef Ramaj nga Shkupi në Stubëll. Dom Zefi, fillimisht ishte varrosur në katedralen e Shkupit, në atë të para tërmetit, e cila u shkatërruar tërësisht. Me kërkesën e familjes Ramaj, të bërë nga Zef Shin Ramaj, eshtrat e Dom Zefit u transferuan në varrezat e Stubllës, aty pranë varreve të prindërve e vëllezërve të tij. Në mbishkrim të varrit në Shkup dhe në Stubëll shkruhet dita e vdekjes 25 djator 1914, kjo datë është korrekte.

Nga shkrimi i Kristë T. Ramaj kuptojmë se Dom Zefi u lind në një familje të varfër fshatare. Edhe dokumentet nga Universiteti i Innsbruck, shënojnë se ai vinte nga një familje fshatare. Sipas një raporti austro-hungarez, të zëvendëskonsullit austriak në Prizren, z. Schmucker, të datës 21 gusht 1882, në vitin kur u lind Dom Zef Ramaj, Stublla Epërme kishte 24 shtëpi, dhe 149 shpirtra (banorë), shumica katolikë shqiptarë, përveç 2 shtëpive që ishin kriptokatolikë me 10 shpirtra. Letnica kishte 21 shtëpi e 172 banorë, Shashare 82 shtëpi dhe 600 shpirtra, Vërnezi 25 shtëpi me 132 shpirtra, Vërnakolla 32 shtëpi dhe 228 shpirtra, Binça 25 shtëpi e 115 shpirtra, kurse në rrethinë kishte edhe 73 shtëpi kriptokatolike ndër të tjera Stublla e Poshtme 15 shtëpi, Selishta 12, Dunavi i Epërm 9, Dunavi i Poshtëm 4, Derishovic 1, Sefer 11, Terzijaj 3, Koregj 5, Depçe 9, Stanqij 4, kurse në Shkup ka 13 shtëpi shqiptare katolike, me rreth 70 shpirtra, Ferizaj 22 shtëpie katolike, Kaçaniku 4 shtëpi katolike shqiptare. Famulia Cërnagora kishte shumë shtëpi, rreth 321 shtëpi e 1871 katolikë. Në këtë famulli bënë pjesë edhe vet Stublla.³⁶

Prindërit e tij, i ati Pali dhe e ëma Çila kishin 6 djem dhe dy vajza. Zefi ishte fëmija i pestë i tyre. Po në të njëjtin shkrim ceket se Zefi shkoi në shkollë në Prizren, e pastaj shkoi në Shkodër në Kolejin Ksaverian. Sa i përket shkollimit në Prizren, nuk kemi të dhëna të sakta, por sipas gjitha gjasave vet argjipeshkvi i Shkupit me seli në Prizren informon për kandidatët për meshtarë të asaj kohe dhe shpërndarjen e tyre nëpër famulli dhe, në fakt, përmenden Zymi, Janjeva dhe Prizreni që kanë nga një kandidat, por që emrat e tyre kandidatëve nuk ceken.

³⁶ E. Deusch, Das k. (u.) k. Kultusprotektorat, f. 100-101, fusnota 290.

591.

Personalia.

Nomen, Patria, Dioecesis:

D. Jos. Ramović, a. d. Scopiensis
Sebaniae.

Tempus et locus nativitatis:

8. Jan. 1882 in Stubla, Alban.

Studia ante ingressum:

5 ann. hum.	} Scutari
2 " phil.	
2 " theol.	

Ingressus:

26. Sept. 1905

Egressus:

8. VII. 07

Schule, edel, tren

Ordines suscepti:

Annus et dies

Locus

Episcopus

Tonsura
et Minores:

Subdiaconatus:

Diaconatus:

Presbyteratus:

}	VII 07

Prizren Albaniae

Notatu digna: fr. i.

1910 noch im P. G. V. Verzeichnis
dann nicht mehr.

Nëse dom Zefi ishte nxënës në Prizren, nuk kemi të dhëna të sakta, por për Kolegjin Ksaverian, flasin burimet austriake. Universiteti i Innsbruck-ut njofton se dom Zef Ramaj kishte vijuar kolegjin e Jezuitëve në Shkodër. Një dokument me rëndësi është nga arkivi i konviktit të jezuitëve Canisianum në Innsbruck, që tregon se dom Zefi kishte shkuar 5 vite në shkollë në Shkodër, më pas dy vite filozofi e dy teologji, i kishte bërë në kolegjin Ksaverian, po ashtu, në Shkodër. Sikundër del nga ky dokument, dom Zefi kishte bërë 9 vite shkollë në Shkodër. Në dokumentin e Universitetit të Innsbruck-ut, shënohet edhe emri i babës së tij Paul R. (Pal), me profesion bujk. Dom Zefi, sipas të njëjtave burime, ishte regjistruar në fakultetin teologjik të Universitetit të Innsbruck-ut, në semestrin dimëror 1905/06 dhe kishte qëndruar deri në semestrin veror 1907. Pra, në Innsbruck, Dom Zefi kishte studiuar 4 semestra.

Siç duket, në jetën e Dom Zefit kishin ndikuar shumë jezuitët. Ata, në kohën kur dom Zefi ishte fëmijë, misionin e tyre për predikimin e katekizmit e kishin shtrirë edhe në Stubëll. Ky do ketë qenë takimi i parë i dom Zefit me jezuitët dhe vendimtar për hapin e mëvonshëm të tij, për t'u bërë prift e për t'i shërbyer atdheut e popullit.

Për ta kuptuar më mirë këtë mision të jezuitëve, po shënojmë disa rreshta për jezuitët dhe misionin fluturues shqiptar.

Rregulltarët kishtarë (bazilianët, dominikanët, benediktinët, françeskanët, jezuitët e lazaristët) në territoret shqiptare kanë luajtur rol shumë të rëndësishëm, sidomos në organizimin e jetës kulturore, fetare e edukative. Rregulli jezuit është i themeluar nga Ignac Loyola (1491- 1555). Ky rregull është shumë i njohur te ne shqiptarët, sidomos në aspektin kulturor me botime të periodikëve, si: *"Elçija e Zembrës së Krishtit"* (më vonë *"Lajmëtari i Zembrës së Krishtit"*), ku kishte botuar edhe dom Zef Ramaj (ndër të tjera edhe fjalë përshëndetëse për ardhjen e argjipeshkvit Lazër Mejda në Shkup)³⁷, pastaj revistat *"Leka"*, etj. Jezuitët kishin themeluar në Shkodër Kolegjin Ksaverian, në kuadër të të cilit kishin edhe shtypshkronjën e *"Zojës së papërlyme"*, nga edhe ishin shtypur 411 tituj të ndryshëm deri më 1928. Në trojet shqiptare jezuitët kishin ardhur për të vepruar më 1841, kurse më 1843 pushteti turk ua ndaloi veprimtarinë dhe ua rrënoi godinën, që e kishin në Shkodër. Megjithatë, veprimtaria e tyre për popullin shqiptar ishte e njohur edhe më parë, sikur udhëheqja e kolegjeve të Shën Atanasit (themeluar 1576) dhe ai i Loretos (1580). Jezuitët në Romë kishin për detyrë që t'i shkollonin klerikë shqiptarë, të cilët duhej të ktheheshin në vendlindjen e tyre për të vepruar. Janë të njohura, po ashtu, veprat e jezuitëve të njohur, si ajo e atë

³⁷ Dom Zef Ramaj: Emzot Lazer Miedia n`S`hkup, në Elçija Zemres s`Kristit, I, 20 (1910), fq. 8-12, për ardhjen e L. Mjedës në Shkup shkruan edhe M. Peters, Das Ätteste Verlag Albaniens..., fq. 423, fusnota 1345.

Daniel Farlatit "*Illyicum Sacrum*" dhe më vonë veprat e atë Giusepe (Zef) Valentinit, atë Fulvio Cordignanos, atë Anton Xanonit, atë Mark Harapit etj.

Një karakteristikë shumë e rëndësishme për veprimtarinë e jezuitëve në popullin shqiptar është edhe forma e organizmit të tyre, që quhej "Missioni Volante" apo në shqip "Misione fluturuese", që edhe sot e kësaj dite janë në kujtesë të mirë të popullit shqiptar në Kosovë. Shumica e këtyre "misionarëve" ishin italianë dhe kishte, po ashtu, edhe shqiptarë ndër ta. Këtë ide të mënyrës së organizimit e kishte paraqitur atë Rafael Musati. Këto misione ishin organizuar prej vitit 1888 deri më 1912. Në këto misione duhet cekur sidomos atë Doemnico Passi, Giacomo Jungg, Engjël Sereqi, Francesco Genovizzi, Aldo Aldegheri e Fratel Zef Antunovic. Edhe pse shumica e tyre ishin italianë, ata e njihnin shumë mirë gjuhën shqipe, sepse vepronin në trojet shqiptare, si Giacomo Jung, që ka publikuar edhe fjalorin shqip-latinisht më 1895. Kurse, ata që nuk dinin shqip (kishte edhe të tillë), kur shkonin nëpër famulli të ndryshme, merrnin me vete ndonjë jezuit apo ndihmës shqiptar për të përkthyer. Në të shumtën e herës, si përkthyes ishte jezuiti i lindur në Stubëll, Fratel Zefi (Zef Antunovic) prindërit e tij ishin ga Selishta, i cili në atë kohë kishte shërbyer në Itali e në Dubrovnik të Kroacisë, dhe për një kohë të gjatë edhe në Shkodër, ku edhe kishte vdekur. "*Misionet fluturuese*" përshkonin famullitë katolike nëpër Shqipëri të Veriut e sidomos në Kosovë, ku predikonin ungjillin, rrëfenin, mësonin katekizëm, luftonin vese e adete të këqija në popullin shqiptar (si gjakmarrjen e ngatërresat, duke bërë dhe pajtimin e njerëzve etj.).

Në Kosovë, këtë misione kishin vepruar në shumë famulli, si në Prizren, Pejë, Gjakovë, Ferizaj, Stubëll, Binçë, Letnicë, Janjevë, Prishtinë, Zym, Mitrovicë, Bec, Marmull, Bishtazhin, Shkup, Bërdesanë, Doblibare, Zllakuqan, Klinë, Velezhë, Salagrazhdë, Krushë e Vogël, Dol e shumë vende të tjera.

Siç duket *misionet fluturuese* kishin zhvilluar aktivitetet e veta në Stubëll, që më 1893. Në vitin e 6 të misionit fluturues shqiptar kemi përshkuar Stubllën. Stubllasit edhe sot tregojnë dhe kujtojnë jetën e martirëve të vitit 1846 dhe se 5-6 të vjetër që kanë përjetuar martirizimin jetojnë edhe sot, shkruajnë jezuitët. Ata e përshkruajnë popullin stubllas një popull bujar dhe të mirë, që kishte vuajtur shumë nga turqit, sidomos në kohën e martirëve 1846-48. Jak Sereqi, në një mision tjetër në Stubëll, në janar të vitit 1897, stubllasit i kishte pyetur edhe më shumë për martirët. Jezuitët, ndërkaq, nuk gjenin dot një vend në Stubëll që do të pranonte gjithë ata njerëz të interesuar për të dëgjuar fjalën e tyre. Kishte të tillë dhe nga vendet përreth, sidomos laramanët shprehnin një interesim të veçantë për predikimet e mësimet e jezuitëve, njoftojnë burimet. Po ashtu, këto burime bëjnë me dije se jezuitët kishin arritur të mënjanonin dhe shumë vese ndër qytetarë, si, bie fjala, lojën

me letra e me të holla, ndërkohë që njoftojnë se kishin bërë dhe pajtimin e Stubllës me Vërnakollën, pas një ngatërrese të barinjve.³⁸

Jezuitët në atë kohë ishin bërë të dyshimtë për pushtetin turk. Për të mësuar për aktivitetin e jezuitëve në Stubëll, pushteti turk kishte dërguar zyrtarët për tatim (tagrambledhësit) dhe një polic. Më vonë, për të njëjtin qëllim, në Stubëll kishin dërguar dhe një hoxhë. Do thënë se pushteti turk i akuzonte jezuitët se po përpiqeshin të hapnin shkolla e të ndërtonin kisha në këto fshatra. Shih për këtë, organet turke i kishin dërguar jezuitët para Pashës së Prishtinës, i cili atë ditë gjendej në Gjilan. Qytetarë të besimit islam, të rrethinës, kishin filluar me propagandën se ushtria turke do t'i vriste stubllasit e do t'i burgoste misionarët. Këtyre misionarëve, iu ishte bashkangjitur edhe patër Fantella, që këto rrethe i njihte shumë mirë.

Misionarët iu kishin mësuar katekizmin stubllasit, sidomos fëmijëve, të cilët i kishin mësuar edhe të shkruajnë. Këto dhe aktivitete të tjera të misionarëve jezuit, i kishte përjetuar edhe dom Zef Ramaj, atëherë ende i vogël, tek i cili kishin lënë mbresa të mëdha. Siç dihet, dom Zefi më vonë, shkoi në kolegjin Saverian të jezuitëve në Shkodër. Dëshirën e tij për t'u bërë jezuit, ai e shpërfaqti edhe gjatë studimeve në Innsbruck, për çka do të flitet më vonë. Poashti sa ishte dom Zefi famullitar në Shkup, ftoi jezuitët që të mësonin besimtarët e tij në famullinë e tij, këtë e dëshmon edhe F. Cordignano.³⁹ Dihet, po ashtu, Zef Antunovic, i lindur në Stubëll më 29.09.1863 ishte jezuit. Ishte i biri i Antonit dhe i Marisë nga Selishta afër Stubllës. Në Shoqërinë jezuite hyri më 17.10. 1883, kurse Kushtet e fundit i dha më 2.02.1896. Vdiq më 11.09.1936 në Shkodër, ku për një kohë kishte vepruar me misionet fluturuese. Për të kanë shkruar edhe G. Valentini, F. Cordignano, Gj. Sinishta, D. Pasi.

Në Katalogun⁴⁰ e profesorëve dhe të klerikëve të vitit 1905/06 që bانونin në seminarin e Jezuitëve në Innsbruck, e gjejmë, në faqen 12 në rendin e parafundit, emrin e Dom Zef Ramaj, në trajtën Ramovic Josephus, Scopia, Albaniae. Dot cekur se emrin e tij e gjejmë të shkruar edhe si Giuseppe, kurse mbiemri Ramovic, në raportet e shkruara nga austro-hungarezët nga Shkupi, Prizreni apo Shkodra, shkruhet Ramaj dhe emri Giuseppe.

Është me shumë rëndësi të theksohet se dokumenti që kemi marrën nga arkivi i konviktit teologjik, „Canisianum“⁴¹ (Innsbruck), shohim se në librin e kujtimeve të konviktit në fjalë, përveç të tjerave, jepen data dhe vendi

³⁸ Krah. P. F. Cordignano, Albania II, fq. 135-140.

³⁹ P. F. Cordignano, L'Albania III... fq. 217

⁴⁰ Catalogus Moderatorum, Professorum, Alumnorum in Convictu theologorum ad S. Nikolai et in facultate theologica Universitatis Oenipontanae invente anno schol. 1905/06 editus. Oenipante Typis Sociaetatis Mariana, Innsbruck 1905.

⁴¹ Këtë dokument ma dergoi sekretarëshja e konviktit Canisianum, Angelika Baur, të cilën edhe e falëderoj.

i lindjes së Dom Zefit: 08.01.1882 në Stublla të Shqipërisë, Ipeshkvia e Shkupit, Shqipëri (Albaniae). Mandej, lexojmë të dhënat për shkollimin e tij në Shkodër e Innsbruck. Në këtë të fundit kishte arritur më 26 shtator 1905, ndërsa nga aty për në Prizren kishte udhëtuar me tren, më 8 korrik 1907. Më tej, shkruhet se ishte „*shumë i gjallë, fisnik*”. Sipas të njëjtit burim, mësojmë se dom Zefi kishte marrë subxhakonatin, xhakonatin dhe meshtarinë në muajin korrik 1907, në Prizren. Se pse ishte shuguruar xhakon dhe meshtar në të njëjtën kohë, nuk e kemi të qartë, kur dihet se kërkohet një diferencë kohe ndërmjet xhakonatis dhe shugurimit meshtar. Po ashtu, shohim se në konviktin e Innsbruck-ut, Dom Zefi ishte shënuar deri më 1910, por nuk i dimë arsyet se pse. Mbetet të hulumtohet për plotësimin e biografisë së Dom Zefit.

Edhe një dokument tjetër, kësaj radhe nga arkivi shtetëror austriak flet për shugurimin meshtarak të dom Zef Ramaj në Prizren⁴², por jo edhe për xhakonatin. Burime të tjera flasin edhe për celebrimin e meshës së tij të parë, e për gjërat që kishte blerë në Innsbruck për këtë qëllim. Kristë T. Ramaj, shkruan se dom Zefi ka shërbyer në Selanik për komunitetin shqiptar, dihet se Dom Pashk Glasnovic kishte jetuar në Selanik por për dom Zef Ramaj nuk posedojmë ndonjë dokument se ka shërbyer në Selanik. Ne nuk posedojmë të dhëna që do faktonin një gjë të tillë. Siç duket, Kristë T. Ramaj ishte bazuar në atë çfarë i kishin rrëfyer të intervistuarit e moshuar në Stubëll. Do thënë se në atë kohë, Selaniku ishte pjesë e Argjipeshkvisë së Shkupit, pra territor i vet Argjipeshkvisë së Shkupit. Në një raport të konsullit austriak, z. Schmucker, të datës 29 janar 1890, lexojmë se territori i Argjipeshkvisë së Shkupit përfshinë territorin e Kosovë, pra Shkupin, Prizrenin, Letnicën, Prishtinën, Pejën, Novipazarin dhe Tasligjen, sot Pljevlja (Mali i Zi) dhe Selanikun e Manastirin.⁴³ Është e njohur që argjipeshkvi i Shkupit, Fulgencije Carev dëshironte që argjipeshkvia Shkup-Prizren të shtrihej në kufijtë e saj deri edhe në Selanik. Ai quhej edhe “Ipeshkvi i Austro-Hungarisë”, sepse “përfaqësonte” interesat e Austro-Hungarisë. Për këtë gjë, autoritetet turke e shihnin me dyshim argjipeshkvin Carev. Dy vite të jetës së dom Zef Ramaj në Innsbruck, gjatë studimeve të teologjisë, ishin jashtëzakonisht interesante dhe të bujshme. Ato dy vite kishin ndikuar më vonë jo vetëm në jetën e tij si mësues e meshtar në famullinë e Shkupit, por edhe në jetën politike, sidomos me raportet e tija për gjendjen dhe tmerrin e popullit shqiptar në Maqedoni e Kosovë, sidomos në Shkup. Për këtë do kemi dhe një kapitull të veçantë.

⁴² E. Deusch, fq. 529.

⁴³ E. Deusch, f. 247.

2

N° 210.

Urkub, am 7. November 1897.

C. A.	Albanien
	Passport
27. Sep. 1897	27. 79

53600 pr. 14. XI. 1897

6 1046

auf I 3. 8

Hochgeborner Graf!

Ihre Vice-Consul
 Kaptpapier ist mir von
 ihm an Ihre Excellenz vorgekommen
 Brief vom 31. Oktober laufenden
 Jahres N° 157 betreffend die
 Einweisung albanesischer Othmannen

53219 pr. 14. XI. 1897

An Seine Excellenz

Den Hochgebornen Herrn Grafen Agenor von Soluchowski
 etc. etc. etc.

Wien.

in ein Pannier des Monarchen,
in Obpfist zu kommen lassen
und habe ich Sie also, mich im
Gegensatz wie folgt zu versichern.

Zeit zu sein. Ich bin
ich wiederholt in Danksagen, —
Monarchen etc. habe ich das
entschiedenste Gefühl eingetraten,
dass Sie zur Ausbildung albanesischer
Jünglinge für den geistlichen
Dienst in Oesterreich-Ungarn, —
für mich als fürstlichem Monarchen
zu betrauen würde. Ich kann
dieser mich an, das betraute
Gefühl Monarchen Trokai —
bestimmten die Obpfistungen des
Vice-Consuls Kappaport mich beizufügen,
und würde mich dabei noch zu

ermessen, daß es bei uns
in Zukunft eventuell ins Auge
gefaßt, ersten Dislocation
in Albanien, speciell nach der
Eparchie Uckib betrifft, von
besonderem Interesse wäre, —
wenn außer der in Scutari
ausgebildeten, für sich bestimmten
5 Männern, noch mehrere in der
Monarchie herangewachsene —
kirchliche Geistliche, welche sich
der Leitung für das Lehrfach
befähigen, zur Herbeiführung könnten.

Obgleich die Abkunft
der 5 vom Erzbischof namhaft-
gemachten Jünglinge / einen aus
Lumbi, vier aus Janjevo, / bin ich
gleich Vice-Consul Rappaport —

Ihr Aufseht, Laßt ein Aufgebot
Laßt ein albanesischen mit Laßt
selbstgeschriebenen Elementen zum
Hochfeste Laßt erstehen, —
unbedingt anzustreben wäre.

Es würde mir Laßt
vorgelassen zu beantworten, Laßt
für den Fall als Eure Excellenz
überhaupt die Aufhebung von 5
albanesischen Klümmen in der
Monarchie bewilligen sollten,
nochwohl natürlich nur zwei
Patenten, und zwar je zwei aus
Lumbi und zwei aus Janjevo
bestimmt würden, die restlichen
zwei Klümmen aber erst dann
in ein Patent der Monarchie
einzubringen wären, wenn es

Monseigneur Trokai gelingen sein
wird, an Stelle der zwei —
Janjevesen, zwei Jünglinge von
albanesischer Nationalität —
ausfindig zu machen. —

Geben Sie Eure Excellenz
den Ausdruck meiner tiefsten
Hochachtung zu versichern. —

Kinnig

Dom Zef Ramaj, student në Innsbruck të Austrisë

Kërkesës së Imzot Trokshit, që kandidatët e Ipeshkvisë së Shkupit të shkolloheshin, të studionin në Innsbruck, Austro-Hungaria iu përgjigj pozitivisht. Në këtë universitet studiuuan dhe studentë të tjerë nga të gjitha trojet shqiptare. Njëri nga ta ishte edhe Zef Ramaj. Ky, më 26.09.1905, bashkë me katër shqiptarë të tjerë, nën përcjelljen e Dom Nikollë Ashtës, arriti në Innsbruck. Shpenzimet e udhëtimit, që siç duket ishte bërë me anije përmes Malit të Zi, i kishte paguar Austria (gjithsej 750 franga për të gjithë kandidatët). Studentët, përveç rrobave në trup, nuk kishin gjë tjetër me vete kur arritën në Innsbruck.

Ata u vendosën në konviktin internacional të “Shën Nikollës” (“Nikolaus”) të Jezuitëve në Universitetin e Innsbruck-ut. Austro-Hungaria, për çdo gjashtë muaj paguante nga 350 krone⁴⁴ për secilin student shqiptar⁴⁵.

Konvikti i Jezuitëve deri më 1910 quhej „Nikolaus“, vit ky kur, nën udhëheqjen e rektorit të atëhershëm P. Michael Hofmann S. J., u ndërtua konvikti i ri i jezuitëve (për studentët e teologjisë), që mori emrin „*Canisianum*“, i njohur edhe sot në tërë botën.

Në *Katalogun*⁴⁶ e vitit 1905/06, të studentëve që banonin në seminarin e Jezuitëve në Innsbruck, në faqen 12, në rendin e parafundit, e gjejmë emrin e Dom Zef Ramaj, të shënuar në trajtën *Ramovic Josephus, Scopia, Albaniae. Catalogus* është me shumë rëndësi, sikundër edhe dokumenti nga arkivi i “*Canisianum*” të Innsbruck-ut, ku cekën ditëlindja e dom Zefit (08.01.1882) dhe vendlindja e tij, e cilësuar pjesë e Shqipërisë: *Stubëll e Shqipërisë, ipeshkvia Shkup e Shqipërisë*. Në Innsbruck, dom Zefi për 4 semestra studioi teologjinë, deri më 08.07.1907. Dokumenti thotë se ai ishte shumë i gjallë dhe fisnik.

Dokumenti që morëm në arkivin e konviktit „*Canisianum*“⁴⁷, njofton se, para ardhjes në Innsbruck, dom Zefi 5 vite të shkollës së mesme dhe 4 vite të studimeve (2 vite filozofi dhe 2 të tjera teologji), i kishte përfunduar në Shkodër.

Nga Innsbruck-u për në Prizren, kishte udhëtuar, siç e kemi theksuar edhe gjetkë, më 08.07.1907, ndonëse emri i tij në “*Canisianum*” figuron i shënuar deri më 1910 (mbase dom Zefi kishte planifikuar kthimin e sërishëm në Innsbruck për të vazhduar me studimet).

⁴⁴E. Deusch, fq. 528 v.

⁴⁵E. Deusch, fq. 959.

⁴⁶Catalogus Moderatorum, Professorum, Alumnorum in Convictu theologorum ad S. Nikolaiu et in facultate theologica Universitatis Oenipontanae invente anno schol. 1905/06 editus. Oenipante Typis Societatis Marianae, Innsbruck, 1905.

⁴⁷Këtë dokument ma dergoi sekretarësja e konviktit *Canisianum*, Angelika Baur, të cilën edhe e falënderoj.

Po ashtu, dokumentet që gjinden në arkivin shtetëror të Austrisë i plotësojnë të dhënat e sipërpërmendura. Dokumentet arkivore të Universitetit të Innsbruck-ut (Universitätsarchiv Innsbruck), flasin për 35 studentë shqiptarë (nga të gjitha trojet) që kishin studiuar teologjinë në këtë universitet brenda viteve 1905-1918. Shteti i origjinës së tyre (prej nga kishin ardhur) tek të gjithë studentët shqiptarë shënohet „*Albaniae*“. Përveç Dom Zefit, dosja tregon edhe për një student tjetër, për Gaspër Gashin nga Vërnakolla (fshat ky që është jo më shumë se dy km linja ajrore nga Stublla). Gjuha e tij amtare shënohet shqipja e vendi (shteti) *Albaniea*.

Ndër studentët shqiptarë që kishin studiuar atje janë edhe Martin Berisha nga Peja, Françesk Karma nga Tivari, Shtjefën Kurti nga Prizreni, Marjan Glasnović nga Janjeva, Lazër Shantoja nga Shkodra etj. Këtu do të shënojmë edhe disa nga dokumentet që gjenden në arkivin shtetëror e që kanë të bëjnë me studentin e atëhershëm, Zef Ramaj nga Stublla.

Në dosjen⁴⁸ për Dom Zefin, tërheq vëmendjen një letër e shkruar nga ai dhe Martin Berisha (në italisht), e datës 15.02.1906. Letra konfirmon dëshirën e dom Zefit dhe dom Martin Berishës për të kaluar në rregullin e Jezuitëve të provincës austriake, madje lexojmë se ai kinse e kishin edhe lejen e Imzot Trokshit për këtë gjë, gjë që nuk qëndron, kur të kihet parasysh se për ndërmarrje të tilla ka procedura të veçanta brenda Kishës. Austro-Hungaria, ndërkaq, nuk do ndjehej mirë me kalimin e dom Zefit dhe dom Martin Berishës në provincën austriake, për faktin se ata kishin investuar aq shumë për studentët shqiptarë të Argjipeshkvisë së Shkupit, dhe se e konsideronin humbje të madhe edhe për argjipeshkvinë kalimin e mundshëm të dom Zefit tek jezuitët austriak. Për rastin në fjalë, reaguan edhe qarqet diplomatike. Konsulli austro-hungarez në Prizren, pasi u informua për rastin, kishte ndërhyrë tek Imzot Trokshi në Shkup për këtë punë dhe kishte marrë sigurinë e këtij të fundit se nuk do lejonte një gjë të tillë. Siç duket e gjithë kjo histori për kalimin në provincën austriake, ishte një shaka, ashtu siç shënohet në dokumente dhe paoshtu E. Deusch.⁴⁹

Më 24 prill 1906, rektori i konviktit P. Michael Hofmann, informon për katër studentët shqiptarë: Berishën, Gjergji, Ramajn dhe Karmën. Ai thotë se këta po përparojnë jo vetëm në gjuhën gjermane, por edhe në studime.

Siç dëshmojnë dokumentet e arkivit shtetëror austriak, Austro-Hungaria kishte financuar jo pakpër formimin e dom Zef Ramaj-t e të studentëve të tjerë shqiptarë në Innsbruck.

Në semestrin e parë të vitit 1906, njoftohemi se kishin paguar 1.077 krone 82 h për person Në një raport të 14.03.1906, shihet se deri më

⁴⁸ Haus-Hof- und Saatsarchiv, Administrative Registratur: F 27/K. 49, MissionAlbanien 1871-1911, Albanische Seminaristen in Innsbruck.

⁴⁹ E. Deusch, Das k. (u.) k. Kultusprotektorat, S.531

01.03.1906 , për studentët e argjipeshkvisë së Shkupit, duke përfshirë edhe dom Zef Ramaj, kishin paguar për regjistrim (inskrubimin) në universitet, për bibliotekë (154 kr), rrobaqepësin (251 kr , më 31 janar 1906), blerjen e librave (129 kr dhe 24 kr. një llogari tjetër nga libraria „Rauch“), lidhjen e librit (51 kr), këpucëtarin Pichler (30 kr), rroba (421 kr), vizitën tek mjeku i dhëmbëve (15 kr), gjëra mjekësore (49 kr), fotografimin, dërgimin e telegramit në Shkodër (10 kr), e shumë gjëra të tjera. Në semestrin e dytë, 1906/07 kishte paguar 4.936 krone e 72 h. Kurse në qershor kishte paguar edhe taksat për dokumente udhëtimi, pasaporta për klerikët Zef Ramaj, Martin Berisha, Gjon Gjergji dhe Karma (nga argjipeshkvia e Shkupit).

Rektori i seminarit në Innsbruck, P. Michael Hofmann S. J, datë 25 korrik 1907, njofton se tashmë Berisha, Karma, Ramaj e Gjergji i kishin përfunduar studimet dhe se ishin kthyer në Prizren ku dhe do shugurohen për meshtarë. Më tej, rektori flet për ndarjen, që siç thotë, ishte e rëndë për ta, por që shpreson të mos shkëpusin lidhjet dhe për raporte të mira të të sapo kthyerve me përfaqësuesit austro-hungarez në vendlindjen e tyre. Rektori kishte paguar shpenzimet e udhëtimit për kthimin e tyre në vendlindje (gjithsej 429 kr.), sikundër edhe për gjërat e nevojshme për meshë të parë për katër kandidatët (120 kr) e për gjëra të tjera që kishin kërkuar vetë kandidatët.

Konsullata austriake në Prizren, përmes zëvendëskonsullit Prochaska, më 29 korrik 1907, njofton se Imzot Trokshi i kishte shuguruar Dom Zef Ramaj nga Stublla e Dom Martin Berishën. Shugurimi i meshtarëve të rinj u bë në Prizren, ndërkaq për celebrimin e meshës së parë të Dom Zefit nuk kemi informacione, por besojmë që kjo të ketë ndodhur në Stubëll. Raporti i të njëjtës datë informon edhe për caktimin e dom Zef Ramaj-t „Cooperator“ në famullinë e Shkupit, pra, ndihmës i famullitarit të atëhershëm (të Shkupit), Dom Ndue Bytyqit.

Jeta e Dom Zefit në Innsbruck, bazuar në dokumentet e kohës, del të ketë qenë tejet e bujshme. Ai, edhe pas kthimit në Argjipeshkvi, i mbajti kontaktet me Innsbruck-un, duke bërë dhe shumë publikime në shtypin austriak për masakrat serbe ndaj shqiptarëve, fakte këto që Leo Freundlich i publikoi më vonë në librin „*Albaniens Golgatha*“ („*Golgota shqiptare*“), për çka do flitet në vazhdim. Një bashkëpunim të shkëlqyer dom Zefi e kishte edhe me konsullatën e Austro-Hungarisë në Shkup. Kjo e fundit e kishte mbështetur moralisht e materialisht dom Zefin, sidomos në kohërat më të vështira për shqiptarët, në vitet 1912-1913. Do thënë se austriakët i besonin plotësisht dom Zefit.

ad N° 26.

Kopie.

Eccellenza Illustrissima Reverendissima Monsignore.

Siamo certi che S. Eccell. gode d'aver ogni tanto nostre notizie, ed anche noi godiamo assai di scrivervela e di che ciò che ci riguarda. Di salute adunque stiamo assai bene, grazie a Dio. Il 2 di febbrajo il R. P. Regente fece i voti solenni e quindi ci fu una gran festa. A pranzo: canto, orchestra, discorsi, brindisi e via dicendo. Alla sera: un po' di intrattenimento, si rappresentarono cioè, in quadri viventi, vari tratti della vita di S. Ignazio. Ramovic' fece la parte del P. Faber quindi si vestì da femina, onde poi, per fare uno scherzo, scrisse ai compagni di Leutari, d'aver preso l'abito della compagnia di Geni.

Prima di Pasqua dobbiamo dare cinque esami, i quali, con fondamento, possiamo dire che andranno piuttosto male, e così ci troviamo molto imbrogliati, e perciò le scriviamo molto volentieri per domandarle una norma secondo la quale dobbiamo agire. Abbia adunque la bontà di sentirci. Il Ministero austriaco ha

scritto al Molto R. P. Regente che noi siamo venuti ad Innsbruck per imparare la lingua tedesca e che assolutamente dobbiamo impararla, trascurando, se occorre, anche gli studi di Teologia. Ciò siamo venuti a sapere, non dalla bocca dei Superiori, ma da un Signor Conviettore, al quale essendogli raccomandato d'insegnarci un po' di tedesco, gli era stato detto anche dal R. P. Regente, che il Ministero Austriaco esige assolutamente da noi l'imparar questa lingua.

Ben può capire quindi come i Superiori nostri insistono assai, che a tutti i costi s'impari questa lingua, perchè, da quanto pare, temono di compromettersi col Ministero. Per timore che noi la trascurassimo ci fanno tre volte alla settimana scuola, caso che non fanno con nessun altro, benchè vi siano anche circa 10 altri che non la sanno.

Noi abbiamo fatto capire indirettamente esser mandati qui per perfezionarci negli studi Teologici, e che questo e non altro è stato il patto fra i Vescovi dell'Albania e il Ministero Austriaco, secondo che ci disse l'Arcivescovo di Scutari prima che partissimo per queste lontane regioni;

quindi la Teologia in primis et ante omnia, che
ci ha da servir per tutta la vita, e come cosa
secondaria ed accessoria la lingua tedesca.

Che dobbiamo fare, Monsignore? Ci proviamo
fra due fuochi. Noi, tutto il giorno, in media
abbiamo quattro o cinque ore di studio, il
resto del tempo è impiegato in altre cose, come
sarebbe, scuola, canto e cose di pietà. In queste
ore di studio a che cosa dobbiamo attendere prin-
cipalmente, alla Teologia o al Tedesco? Sua Eccell.
capisce bene che quattro o cinque ore di studio
non bastano nemmeno per le sei materie della
Teologia che noi frequentiamo. Noi naturalmente
finora abbiamo dato la preferenza alla Teo-
logia, ^{ma} con non poco detrimento della Teologia
abbiamo studiato anche il Tedesco. Ma con
tutto ciò i Superiori nostri non sono contenti.
Studiare ambedue le cose è moralmente impossibile.
Le materie della Teologia sono assai in lungo trat-
tate e sono anche di numero maggiore che a
Sentari, poi la lingua tedesca è veramente dif-
ficile e se non si studia con grande impegno

impiegandoci molto tempo non si riesce ad impararla; basti dire, che ci sono qui nel Convento vari di nazioni straniere, cioè non tedeschi, i quali l'hanno studiata in Ginnasio per 8 o 9 anni ed ancora non la sanno; capiscono bensì molto e parlano anche qualche cosa, ma non tanto bene. Si figurì, S. Eccell. ciò che conchiuderemo noi in due anni, nei quali dobbiamo studiare, non solo il tedesco, ma anche la Teologia e questa principalmente. Impararla nelle ricreazioni parlando e sentendo parlar i nostri compagni, siccome S. Eccell. ci disse quando fu qui a trovarci, sarebbe certo una bella cosa, ma queste ricreazioni sono assai poche cioè mezz'ora dopo pranzo e 40 minuti dopo cena; di più, due volte alla settimana, abbiamo passeggio. Altre ricreazioni non ci sono: in qualche giorno di festa però v'è qualche cosa di più. Come vede queste ricreazioni sono troppo poche per imparare questa lingua ed in essa esercitarsi. Fin'ora noi capiamo qualche cosa ma a parlare assai

proco. Cercare di studiare ambedue le cose cioè
la Teologia e il Tedesco temiamo di andar a finire
di non saper nè l'una nè l'altra. Per conchiudere
insomma, sono malcontenti che noi non la stu-
diamo come vorrebbero essi, ed uno dei prefetti
parlando su di noi ad un Convittore, in tutta
confidenza gli ha detto, non esser contento di noi,
perchè non studiamo la lingua tedesca, ed in-
oltre ha detto: Se non la vogliono studiare scri-
veremo al loro Vescovo che li prenda senz'altro
e ne faccia che ne vuole di loro; ma in Convitto,
se non vogliono seriamente imparare il tedesco,
non li accettiamo. Questa espressione non sappi-
amo ancora se l'abbia detta il R. P. Regente,
però temiamo che questa voce del P. Prefetto sia
l'eco di quella del R. P. Regente. Noi naturalmente
ci troviamo un po' imbrogliati e non sappiamo
che fare. La preghiamo quindi di aver la bontà
di scriverci, se ciò è possibile, due righe per
darci la norma che dobbiamo tenere in questa
facenda. Al R. P. Regente, come pare a noi,
è cosa inutile scrivere su ciò, perchè egli non

ha colpa alcuna avendo ricevuti ordini
espresi da Vienna di agire così. Noi natural-
mente faremo tutto quello che S. Eccell. vorrà
e come vorrà. Se i Suoi ordini saranno per
studiar questa lingua noi volentieri ciò fa-
remo. Se poi saranno contrari, se vuole, non
diremo al R. P. Regente d'aver Suoi ordini...
ma francamente, d'esser venuti a studiar
la Teologia ed a questa dobbiamo attendere.

Li scriva adunque, La preghiamo di
nuovo e sia sicuro che noi faremo tutto
quello che ci consiglierà di fare. Ora Le
chiediamo scusa, Monsignore, per la noja
recata Le con questa lettera piuttosto un po'
lunga. Inoltre Le chiediamo la pastorale
benedizione e baciando Le il S. Cuore ci dichi-
ariamo

Di S. Eccell. Ill. e Rev^{ma}

Umiliss^{mi} ed Ubid^{mi} figli in Cristo

Innsbruck (Convitto Teologico) li 15 febbrajo 1906.

Ch. Giuseppe Ramovic' - Martino Berisio.

61/

27 Albanien

49

N° 288 1/2

Sutkari, am 18. April 1906

Brief an P. Hofmann
geschrieben. *Me*

30638 pr 27 IV. 1906

6

724

Kochsbarner Graf!

Der Herr Erzbischof hat,
mich ersucht, Euer Excellenz zu
bitten, die beiden in Innsbruck
studierenden Kleriker seiner Diocese
während der Ferien nicht nach
Sutkari beurlauben, sondern in
Tirol behalten zu wollen.

Magr Guerin meint, hiedurch
hätten einerseits die Alumnen Ge-
legenheit zur besseren Erlernung
der deutschen Sprache, anderseits
^{wäre}
6 ~~wäre~~ er der Verlegenheit überhoben,
sich schon heuer ausweisen zu müssen.

An das Hohe
K. u. K. Ministerium
des Kaiserl. u. Königl. Hauses u. des Ausw.
Wien

was man sonst sicher von ihm verlangen würde.

Mosé Erskii hätte nämlich den beiden anderen der Innsbrucker albanesischen Kleriker, welche dessen Diocese angehören, versprochen, sie schon hier zu Priestern zu weihen, und wäre es ihm (Mosé Guerini) schwer, dann seinen Klerikern etwas zu versagen, was jenen von Bizzen gewährt werde.

Diese Argumentirung ist charakteristisch für Mosé Guerini, der sich fürchtet, seinen eigenen Willen zur Geltung zu bringen, allein die Erfüllung seines Wunsches entspräche sicherlich den von Eurer Excellenz bei der Ent-

✓

sendung hiesiger Alumnen des Colle-
gium Pontificium nach Tirol ins
Ange gefassten Zwecken.

Genehmigen, Eure Excellenz,
den Ausdruck meiner tiefsten Ehr-
fürcht

Throl

P. Mich. Hoffmann S. V.
 Mitglied des prov. Ausschusses

in
 14
Christen.

56250
 6 124

Wien, 31. Juli 1906.

WM

Mein Herr Herr von B.

S. M. haben Sie - außer mit,

gehofft, dass die von Albanien.

Albanien Kossia, Jorgi, Removic

8 Jahre lang im 2. Semester der

Abgelaufenen Schuljahre geleitet

Freiwillig gemacht haben.

a. c.

Herrn Hofmann v. Hoffmann
 auf Befehl des prov. Ausschusses

gegründet und gegründet auf
 richtig befunden

7er
 Graf 1907

Nach d. s. h. M. d. d. d. d.

Das mit Befriedigung für den Unterricht

es gibt bei der Befriedigung, dass die

zu anderen Albanien auf im Unterricht

Schuljahr unter der besten Leitung

(die gewünschte)
 eine - (Folge) gegeben werden.

Ihre Befriedigung der vorgeschlagenen

Befriedigung ist der direkte Nutzen abzugeben

Copy #46.
 coll. pro.

56250 pr 24 VII 1906

1217

An das hohe K. u. K. Ministerium des Innern

Di 3 Wien

gestattet sich der ehrenbetitelt Gefertigte am Schlusse
des 1. Halbjahres zu berichten, dass die vier albane-
sischen Klinikanten, die Herren Periscia, Gergi, Ramo-
vic u. Karma, auch in dieser Zeit in jeder
Hinsicht gut entprochen haben, sowohl durch
ihren Ernst in Vorbereitung auf ihren künftigen
Beruf, als speziell durch Fleiss in den theol. Studien
u. wolgerichtetes Benehmen, auch in der Aneignung
der deutschen Sprache haben sie Fortschritte
gemacht, wenn auch nicht in dem Grade, den der
Gefertigte sich erhofft hatte, nur Herr Gergi
hat den Erwartungen in dieser Hinsicht voll-
kommen entprochen. Sie haben sich gut eingelebt
in die hiesigen Verhältnisse und sind auch
ziemlich zufrieden, auch betreff der Ferien,
obwohl sie begreiflicherweise lieber in die
Heimath zurückgekehrt wären.

Der Versuch, ein Handgeld für laufende Aus-
lagen dem Einzelnen zur Verfügung zu stellen,
hat sich recht gut bewährt, sie haben
gute Ordnung im Aufschreiben eingehalten
u. sind in den Ausgaben sogar sparsamer

geworden, weshalb ich diese Einrichtung
auch für das kommende Winter-Semester
zu empfehlen mir erlaube.

In Mitteilung des P. T. Herrn S. Rimi v.
Kniatkowski aus jüngster Zeit zufolge
soll über die Auslagen der Herren Kleriker
in St. Ulrich am Pillersee der hochw.

Vergleich
mit jenen
Auslagen des
albanesischen
Schramtsjög
ling durch
mich

Herrn Pfarrer Friedrich Bernhard dem K. u.
K. Ministerium für das Innere Rechnung
legen, was dem Gefertigten sehr angenehm
ist; doch erlaubt sich der Gefertigte,
einem hohen K. u. K. Ministerium des
Innern den Vorschlag zu unterbreiten,
jedem der genannten Kleriker eine
Summe als Handgeld durch den Gefertigten
überreichen zu lassen, womit sie die
Reise hin u. zurück, einige kleinere
Ausflüge u. einen grösseren nach Salz-
burg (etwa 2-3 Tage) machen könnten.
Daraus verspricht sich der Gefertigte
nicht bloss grössere Zufriedenheit der
genannten Studierenden, sondern
auch mehr Gewandtheit im Verkehr mit
der Welt u. eine grössere Selbständig-
keit an Österreich, wenn sie einige seiner
schönen Gebiete aus eigenem Augenblick
kennen gelernt haben. Auch dürfen

ausser der Wohnung u. Pension, beim hochw.
H. Fauer Fuchs einige Auslagen, z. B. Kleider-
oder Schuhwerk-Reparaturen wol mitzumeiden
sein. Zu diesem Zweck erlaubt sich der
Gefertigte für Jeden 140 K in Vorschlag zu
bringen. Indem er zugleich die Rechnung
für Nebenauslagen während des 2. Halbjahres
zuzulegen, sich die Freiheit ^{nimmt} bringt, verhandelt
er in geziemender Ehrerbietung einem
K. u. K. Ministerium des Innern

ganzergebener

Innsbruck 18. Juli 1906. P. Mich. Hofmann P.
Regens des theol.
Konvikts

P.S. Weil mir ein klarer Überblick über Auslagen vorzuzuzie-
hen während der 2 Ferienmonate (ausser der Pension)
fehlt, so würde ich den alban. Theologen nicht
die ganze Summe ^(140 K) auf einmal ausfolgen, auch
nicht einmal bekannt geben, sondern vielleicht
nur 100 K, u. Detail-Rechnung verlangen, u.
eventuellem Überschuss für das Wintersemester
zuschreiben.

Rechnung für Nebenauslagen der albonesischen
(im theol. Konvikl zu Innsbruck weilenden) Klerik,
pro^o Halbjahr (März bis Juli 1906)

1. 2.	Für Hütte an Graubart u. Sougeth	21 K 00
3.	Vereinsbuchhandlung für Bücher $4K00 + 6K36 + 144 + 16K58 + 5K$	<u>12K60</u> 21 K 58
4.	Fahnenarzt Papesch $11K + 7 + 13 + 5 + 7 =$	<u>43 K 00</u>
5.	Kritzler	<u>11 K 00</u>
6.	Handlung Malfatti: $8K28 + 17K90 + 14 =$	<u>40 K 18</u>
7.	Buchhandlung Rauch: $15K + 3K50 =$	<u>18 K 50</u>
8.	Schumacher Volkan $15 + 15K =$	<u>30 K 00</u>
9.	Ötztal Schmirnstiftel Fuchs (Schuhe)	<u>14 K 00</u>
10.	György Schneider	<u>15 K 00</u>
	Auslagen an Apotheke	✓ 31 K 48
	Merenden am Nachmittag in 5 Monaten	91 K 60
	Rituale Romanum für Gergi (3 K), Katechismus	55 K 83
	Concil. Trident. für Gergi 3 K, Brevier für	
	Ramovic, Karma, Periscia 32 K 33. Kiseab	15 K 00
	Dom. Rituale Rom. 9 K 10, Katechismus Frid. Schneider: lectioes	
	Tugengläser für Ramovic 5 K, an Karma	15 K 00
	(der mit 140 K nicht ausreichte) gegeben 10 K	
		<u>421 K 07</u>

Falls der Vorschlag für das Ferien-Handgeld
genehmigt werden sollte: $140 \times 4 = 560 K 00$

Innsbruck 22. Juli 1906.

P. Mich. Hofmann S. J.
Rektor.

27 Albanien 49

27 Albanien 49

Dep. 6.

N° 9264.

Telegramm

76922 pn 2te X 1906

Vorstellung bei

J. Dr. v. Gerning

Erzherzog Karl

6 (1636)

adto. Skutari, 30. September 1906.

Präsident

N° 57.

aufg. 6 U. ~ M. } p.m.
einget. 9 " 50 "

Da hiesiger Erzbischof Abreise der nach Tirol
zu entsendenden Weltgeistlichen-Alumnien hinauszuschieben
trachtet, bitte ich Euer Excellenz, bei Provinzial-Heizpunkt
deren Abreise und Bestimmungsort in Erfahrung bringen
und anher bekanntgeben zu wollen.

I. Beilage

Verzeichnis der für die 6 albanesischen Kleister
im Sommer-Semester 1907 gemachten Auslagen.

Reisekosten für Heimkehr der Herren Beriscia, Gergi, Ramovic laut Schreiben des K. u. K. Ministeriums des Innern vom 11. März 1907, Z. 17448/16 (a 143R)	429 K 00
Laut selben Schreibens für Primizandenken für 4, a 30 K	120. 00
Für Curaufenthalt des H. Beriscia in Georgenberg	110. 33
Für Gabelfrühstück, Medicinen, Bäder (Beriscia: 22.48; Gergi: 1.78; Karma: 18.38; Ramovic 16.11; Stupfi: 28.11.)	86.79
Für tägliche Mearende (Beriscia 27 K 80; Ramovic 25.61; Gergi: 28.40; Karma: 17.60; Haimeli: 20 K; Stupfi 29 K	137. 40
Nr 1. Schneider György: 62 K + 60 + 20 K . . .	142. 00
2. Schuster Tockan: 16.60 + 16.80 . . .	33. 40
3. Modewaren-Jener: 3.40 + 6.20 . . .	9. 60
4. Schuhwarenlager d. Tsodukliogenos u. u. . .	9. 00
5. Vereinsbuchhandlung	47. 84
6. Buchbinder Marthart	5. 30
	<hr/> 1130 K 66 K

Übertrag	1130 K 66 h
Nr 7. Buchbinder Turmoalden	5.00
8. " Gumpelmayer	6.70
9. Achtschm für Lins Krügen	3.50
10. Spedition Kueber	130.15
11. Buchhandlung Rauch	43.28

Eventuell Handgeld für die 2 Ferien-
 Monate für die Hh. Kaimeli und
 Stuppi : à 140 K 280.00
 1599 K 29 h.

10 AUG 1907

37 Albanien 47

Trieste, am 29. Juli 1907.

Nº 76

6

63326 pr. 10 VII 1907

6 1037

Hochwohlgeborener Freiherr!

Meinen lieben Eltern
für Herrn Josef Ramovic aus
Stubla und Martin Perisa aus
Spek zur, welche in theologischen
Studien in Scutari begriffen

An Seine Excellenz
den Hochwohlgeborenen Herrn
Alois Freiherrn von Aehrenthal
etc. etc. etc.

Wien.

4649

im Jahr 1847 zu den Jesu-
iten in Innsbruck beauftragt
wurde, um sich dem bayeri-
schen Agre Doksai zu der An-
fertigung zu stellen. Dieser
hat ihnen zunächst die in-
nen und außen die Die-
steine weiche anstellt, worauf sie
für einige Wochen in ihren
Gärten brühen ließ. Man-
dar, wo sie (in der Zeit bezgl.
Letnica) von 4. August die
ersten Massen haben sollten.

Es sind dies die ersten
in Innsbruck ausgebildeten
und diesen muß die
höchste Kommando-
schon der Provinz der Diö-
cese. Dieser nun folgende

Chens Suban für Dürst die
Lautheit des Deutschen,
fordern Dürst ihm ynter Auf-
merksamkeit und ihre bestmögliche
Angebotung einen ge-
wissen Eindruck gemacht.

Agre Drokri ist vorläufig
die Elbpfist D. Josef Ramovic' als
Cooperator und Uskub D. Martin
Berisa in Halle des künftigen
D. Luka Bilic', der aber interim-
istisch mit dem Amtmann
des Pfumms Agre Nicolò Glas-
novic' in Verisovic' betreibt den-
ke, und Djakova zuzutheilen.

Grundsätze, deren Excellenz,
den Ausdruck einer einstweilen
bestimmt.

Trochaska

87 N° 1441

27. Althausen 49

17011 pr 6te III. 1908

Hohes Kaiserliches kgl. Ministerium des Innern
in Wien.

Am Schlusse des ersten Halbjahres des
laufenden Studienjahres beehrt sich
der ergebenst Gefertigte, über die alba-
nischen Schüler Heimeli und
Stuffi ² berichten und Rechnung zu
legen.

4
Beide Herren sind sehr willig und
lebkraftig und erfüllen alle ihre
Pflichten gewissenhaft und zu unserer
vollen Zufriedenheit. Sind auch die
Studienerfolge nur gut mittelmässige
so ist doch bei der guten Charakter-
anlage zu hoffen, dass sie als
Priester sich gut bewähren werden.
Herr Stuffi ist gesundheitlich noch
immer schwächlich. In der deutschen
Sprache sind sie doch so weit, dass
sie mit ihrem Kenntniss für die

6

Conversation fähig sind.
Es dürfte dem hohen k. k. Ministerium
des Aussern vielleicht angenehm sein
zu hören, dass die Herren Periscia,
Gergi u. Ramovic in den Briefen,
welche sie aus Albanien hien
schreiben, eine grosse Anhänglichkeit
an Innsbruck bekunden.

Schliesslich erlaubt sich der Gefertigte
nach die Bitte zu stellen, dass es
ihm gestattet sein möge (wie es vor
einem Jahre bewilligt worden), den
beiden Herren Haineli u. Stüffli
für Primizandenken je 30 K verabrei-
chen zu dürfen.

Innsbruck 4. März 1908.

T. Michael Hofmann S. J.
Regens der theol. Seminals.

Bericht über die Auslagen der 2 alba-
 nesischen Kleriker Haimeli u. Stupfi
 im Winter Semester 1907/8 u. bei Beginn
 des Sommersemesters 1908.

1. Schneider Tolner	54K40+17K40+17K	88 K 80
2. " György		70. 40
3. Vereinsbuchhandlung		20. 16
4. Nachträgliche Rechnung des P. Cyprian		5. 00
Für Merenden im Winter Sem. 1907/8		57. 60
" Rituale Romanum für Stupfi		5. 80
" Collegien gelder pro Sommersemester		70. 00
" Pension <u>Februar - Septb.</u> 1908		800. 00
" Handgeld 2 à 140K		280. 00
		<hr/> 1397. 76

Dom Zef Ramaj famullitar në Shkup

Nuk kemi të dhëna të sakta se kur kishte filluar Dom Zefi të shërbente si meshtar në famullinë e Shkupit, përveç vitin 1907 që shënon konzulli austro-hungarez në Prizren (e cekëm më lart). Bombardimi i selisë ipeshkvore të Shkupit gjatë Luftës së Dytë Botërore, dhe tërmeti i vitit 1963, kishin shkatërruar edhe arkivin e kësaj selie. Në mungesë të dokumentacionit të famullisë së Shkupit për çështjen në fjalë, jemi bazuar në disa dokumente të arkivit shtetëror austriak. Ato flasin për aktivitetin dhe angazhimin e dom Zefit, jo vetëm si prift, famullitar i Shkupit, por edhe si mësues.

Sipas burimeve austriake, dom Zefi fillimisht ishte emëruar “cooperator” (ndihmës famullitar) e më vonë famullitar i Shkupit. Ai ishte edhe mësues në shkollën shqipe pranë famullisë së Shkupit, sikundër edhe në shkollën e *Hekurudhës* (një shkollë elitare për kohën, ku mësonin edhe fëmijët e diplomatëve të huaj).

Dihet se famullia e Shkupit ishte një famulli e rëndësishme jo vetëm për Ipeshkvinë e Shkupit, por edhe për rajonin. Shkupi, siç dihet, ishte qendër e rëndësishme diplomatike. Aty funksiononin jo pak konsullata të huaja.

Shkolla shqipe (për meshkuj dhe femra), pranë kishës katolike në Shkup, kishte ekzistuar qysh para vitit 1889. Prej vitit 1893, me kërkesën e Gjon Kajtazit, mësues i kësaj shkolle, atë e ka përkrahur financiarisht Austro-Hungaria, me një shumë vjetore prej 500 frangash. Mësues në këtë shkollë ishin: Gjon Kajtazi, Nikollë Rrota, Mate Logoreci, një mësues për gjuhën turke, Gaspër Beltoja, Gapsër Mikeli, dom Zef Ramaj, dy motra, murgesha nga Zagrebi, njëra prej të cilave ishte Protegjena Bekes (Bekaj) nga Stublla, Aloiza Bogdanowicz etj.

Shkolla tjetër shqipe në Shkup, e themeluar më vonë, ishte „*Shkolla Hekurudhore Orientale*“, në të cilën shkolloheshin jo vetëm shqiptarët, por edhe shumë fëmijë të huaj. Në këto dy shkolla, mësues që ligjëronte katekizmin në gjuhën shqipe, dhe gjuhën gjermane në shkollën e *Hekurudhës*, ishte Dom Zef Ramaj, cili me mësimdhënie do ketë filluar, së paku, që nga viti 1908. Këtë e mësojmë nga një dokument i 10 marsit 1909, cili flet për miratimin e kërkesës për rritje të pagës për 300 krone, për mësuesin e shkollës pranë kishës katolike dhe të asaj të *Hekurudhës*, dom Zefin Ramaj. Për rritje të pagave për dom Ndue Bytyqin dhe dom Zef Ramaj-n (nga 900 në 1200 krone), të bërë nga administratori apostolik, dom Nikolla Glasnovic, më 21.XI 1908, shkruan konsullata austriake, konkretisht vicekonsulli Lukes.

Për Dom Ndue Bytyqin arsyeton se nuk ka të ardhura të mëdha nga famullia e tij, kurse për dom Zef Ramaj thotë se është në gjendje të vështirë financiare dhe se jep mësim në të dy shkollat dhe se duke iu falënderuar atij,

shkollën hekurudhore në Shkup e frekuentojnë edhe më shumë shqiptarë katolikë.

Më 3.01.1911, konsulli austriak (në Shkup) njofton se famullitari i këtushëm, dom Zef Ramaj, i kishte treguar atij, se disa nga shqiptarët e Shkupit kishin shkuar tek ai dhe i kishin thënë që dëshirojnë t'i marrin fëmijët e tyre nga shkolla shqipe në Shkup, e t'i dërgonin në shkollën italiane. Këtë e ishin arsyetuar ata, me mungesë të mësuesve, ndërkohë që dom Zefi i kishte këshilluar që të prisnin edhe pak kohë.

Më 14 shtator 1908, vicekonzulli austriak informon për një mësuese të re në shkollën shqipe në Shkup, Protegjena Bekes. Protegjena Bekes, murgeshë katolike, që më parë kishte shërbyer në Zagreb, ishte nga Stublla, bashkëvendëse e Dom Zef Ramaj

Dom Zef Ramaj, ishte caktuar për shërbim në Shkup, qysh në vitin 1907, nga argjipeshkvi Pashk Trokshi.

Më 31 janar 1911⁵⁰, konsullata austriake e Shkupit, njofton se një grup ortodoksësh nga Maqedonia, më saktë nga Kumanova, kishin shkuar tek argjipeshkvi Lazër Mejda, tek Dom Pashk Krasniqi, famullitari në Ferizaj, por edhe tek Dom Zef Ramaj në Shkup, për t'iu treguar se dëshironin të kalonin në katolicizëm dhe se për këtë kërkonin mbështetjen dhe ndihmën e tyre. Të sqarojmë se fjala është për besimtarë ortodoksë maqedonas dhe jo për komunitetin katolik të ritit bizantin, i cili jeton edhe sot e kësaj dite në territorin e Maqedonisë (sidomos në Jug, në Strumicë). Do thënë se në Maqedoni është i njohur komuniteti i ritit greko-katolik, të cilin Papa Benedikti, në vitin 1915, ia kishte besuar argjipeshkvit, Lazër Mjeda. Ky, atëbotë, tentoi ta vizitonte atë komunitet, që nga afër ta njihje, por që organet e atëhershme bullgare nuk e lejuan.

Në raportin e datës 24.03.1911, konsulli Heimroth njofton se dom Zefin e kishte vizituar një nëpunës për t'u informuar nëse pas kërkesës së ortodoksëve maqedonas për konvertim në katolicizëm fshihej ndonjë interes a përfitim material.

Konsulli austriak kishte takuar edhe Dom Pashk Krasniqin, në stacionin hekurudhor në Shkup, pas kthimit të këtij të fundit nga Kumanova, ku kishte shkuar, me sugjerimin e Mjedës, për t'u takuar me të interesuarit për konvertim. Konsulli e informon Vjenën zyrtare se dëshira për konvertim nuk ka të bëjë fare me shkaqet e interesat materiale.

Më 8 mars 1914, kishin shkruar edhe një letër shumë interesante në gjuhën italiane lidhur me rastin e kthimit të 60 familjeve ortodokse maqedonase në katolicizëm.

Viti 1915 ishte vit shumë i vështirë edhe për katolikët e ritit bizantin. Bullgarët kishin vrarë e mbytur dhe kishin shkatërruar gati çdo gjë që ata

50 HHSTa XXXVIII PA. 441, *Konzullate Üskuüb 1911-1913*, date: 31 janar 1911, fq. 293-294.

kishin, shtëpi e pasuri të tjera. Në pamundësi që të shkonte tek ata, Mjeda, edhe nëpërmjet meshtarit P. Nedeljko, iu dërgoi ndihma të rëndësishme atyre. Për këtë njofton dhe letra falënderuese që P. Nedeljko, më 20.03.1906, i dërgon Mjedës.⁵¹ Komuniteti ortodoks-maqedonas që dëshironte të kalonte në katolicizëm, nuk ka fare të bëjë më komunitetin greko-katolik, që përmendëm më sipër.

Në raportin e datës 19 nëntor 1913, konsulli Jehlitschka njofton për problemet e shkollave në Stubëll, Letnicë dhe Binçë. Ato ditë Dom Zefi kishte vizituar Stubllën (vendlindjen) si dhe Letnicën dhe më të marrë vesh se organet lokale serbe dëshironin që në këto shkolla të futej gjuha serbe dhe alfabeti, shkrimi cirilik, ai e kishte njoftuar konsullatën e Austro-Hungarisë në Shkup. Në atë kohë, në Stubëll shërbente dom Tadej Ivanovic, kurse në Letnicë, Dom Simon Gjoka. Raporti tërheq vëmendjen se për rastin në fjalë duhet të jetë e përgatitur edhe Austro-Hungaria.

Më 1 dhjetor 1913, raportohet për problemet që kishin besimtarët katolikë në Shkup, e sidomos ata që ishin në Kryesi të Këshillit të Kishës. Kështu, Rrok Prenk Berishën, një arpunues, pasi e kishin dënuar me shumë të mëdha në të holla, organet lokale serbe e kishin kërcënuar që ta lëshonte vendin, përndryshe do ta burgosnin. Këtë e bënë nën pretekstin kinse të aktivitetit e të intrigave politike të Rrok Berishës. Do thënë se Rrok Berisha (i një familjeje 14 anëtarësh), besimtar i Dom Zefit, atëbotë ishte një figurë në zë në Shkup. Po ashtu, ai kishte miqësi dhe bashkëpunim edhe me Alandro Kastriotin, pretenduesin e fronit shqiptar të asaj kohe, që jetonte në Paris.

Me deportimin e Rrok Berishës dhe të njerëzve në zë, siç njofton konsullata e Austro-Hungarisë, organet serbe dëshironin dobësimin e elementit katolik shqiptar në Shkup.

Famullitari, Dom Zef Ramaj informon konsullatën se Rrok Berisha, me familjen vet 14 anëtarësh, do largohet së shpejti nga Shkupi në drejtim të Durrësit.

Më 3 prill 1914, konsullata austro-hungareze raporton për vizitën që iu kishte bërë dom Zef Ramaj, në fakt ai po këshillohej me ta për gjendjen e re politike. Konsulli njofton edhe për interesimin e dom Zefit se si duhej të vepronin shqiptarët katolikë për çështjen e shtetësisë e të shërbimit ushtarak, meqë besimtarët e tij do të ballafaqoheshin me kërkesën e organeve zyrtare për t'u deklaruar nëse përcaktohen për shtetësi turke apo serbe. Konsulli i shpjegon dom Zefit se me Marrëveshjen e paqes mes Serbisë e Turqisë, të datës 09 mars, nuk ishin të rregulluara çështjet në fjalë për shqiptarët katolikë, por vetëm për myslimanët (të cilët nuk obligohen për të shkuar shërbimin ushtarak serb). Dom Zef Ramaj, njofton se shumica e shqiptarëve

51 Shih më shumë edhe: Rudolf Grulich, *Die unierte Kirche in Maqedonien* (1856-1919), fq. 91.

katolikë të Shkupit, të gjendur në këto rrethana, po e mendojnë largimin nga vendi i tyre.

Më 11 prill 1914, konsullata austriake informon për marrjen peng të trenit të linjës Prizren-Shkup. Në këtë tren kishte qëlluar edhe dom Zef Ramaj (që po kthehej nga Prizreni), i cili dëshmon për vrasjen e një personi. Sipas dom Zefit, në tren ndodhej edhe inspektori i policisë, Cerovic (i njohur për kohën), i cili pyetjes së Dom Zefit se pse ndodhej në këtë tren, Cerovic kishte përgjigjen: “rastësisht”. Dom Zefi njofton se për ngjarjen në fjalë i ngarkuan shqiptarët, më saktë Jusuf Tabian nga Tetova me njerëzit e tij dhe se organet e shtetit kishin dërguar 200 xhandarë për t’u marrë me rastin. Meqë Dom Zefi kishte udhëtuar me këtë tren, për konsullatën e Austro-Hungarisë ishte krejt e qartë se kush e kishte bërë rrëmbimin e trenit. Më vonë, pikërisht ky inspektor Cerevic kishte kërcënuar dom Zef Ramaj dhe disa meshtarë tjerë për shumë gjëra, bile edhe largimin e dom Zef Ramaj nga Shkupi.⁵²

Konsulli i Austro-Hungarisë në Shkup, lajmëron se kishte marrë pjesë në festën e *Korpi e të Gjakut të Krishtit në Ferizaj*. Meshën, me urdhër të ipeshkvit Lazër Mjeda, e kishte udhëhequr Dom Zef Ramaj, në kokelebrim me Atë Zadrimën. Konsulli kishte marrë pjesë me uniformë zyrtare në meshë, të cilën e cilëson shumë të denjë, sikundër edhe pjesëmarrjen dhe paraqitjen e popullatës shqiptare katolike..

Dom Zef Ramaj, bëhet famullitar në Shkup.

Konsullata austriake raporton për raportet jo gjithaq të mira të besimtarëve të famullisë së Shkupit, me famullitarin Dom Ndue Bytyqi. Për përmirësimin e gjendjes, administratori apostolik i argjipeshkvisë së Shkupit, Dom Nikola Glasnovic kishte udhëtuar prej Prizreni në Shkup dhe për kancellar të famullisë e kishte emëruar Dom Zef Ramaj-n, gjë të cilën besimtarët e kishin pritur mjaft mirë..

Organet lokale turke provonin ndërtimin e një rruge në Shkup, e cila po u ndërtua, prek dhe një pjesë të oborrit të kishës. Dom Zefi i kishte shprehur shqetësimin dhe i kishte kërkuar ndihmë për këtë rast edhe konsullatës së Austro-Hungarisë. Dom Zefi, më 20.06.1910, kishte parashtruar ankesë edhe pranë organeve turke, që rruga të mos ndëртоhej siç kishin planifikuar ata, meqë rruga prekte edhe diku 570 metra katror të Kishës, ndërkohë që autoritetet lokale turke nuk kishin paraparë ndonjë kompensim. Konsullata e Austro-Hungarisë e sheh të arsyeshme kompensimin e pronës së kishës nga ana a organeve lokale turke.

Gjendja shëndetësore e priftit Dom Zef Ramaj nuk ishte edhe aq e mirë, siç shihet nga një dokument i konsullatës së Austro-Hungarisë në Shkup, më 5 shkurt 1910. Konsullata kërkon ndihmën e Vjenës për Dom Ze-

⁵² Die Schulaktion in Albanien... fq. 159.

fin, për dërgimin e tij në ndonjë ambient të përshtatshëm klimatik për shkak të problemeve me mushkri. Mjeku i kishte rekomanduar që të shkonte në bregdetin e Dalmacisë. Vjena mori përsipër shpenzimet e udhëtimit me tren të Dom Zefit, për në Granosa (pjesë afër Dubrovnikut).

Për shëndetin e Dom Zefit, raporton edhe argjipeshkvi Lazër Mjeda. Më 4 mars 1911, ai shkruan: „*Dom Zef Ramaj, i lindur në Stubëll, 29 vjeçar, nxënës i Seminarit Papnor të Shkodrës dhe Universitetit të Insbruckut (Austri) me rezultate të mira, ka sjellje të rregullt, është i zellshëm dhe i kujdesshëm. Është pak shëndetlig dhe ca i rrëmbyer, por e kryen mirë detyrën si famullitarit i Shkupit*“.⁵³

Dom Zef Ramaj kishte shërbyer në Shkup prej vitit 1907 deri më 25 dhjetor të vitit 1914, kur dhe kaloi në amshim. Kishte jetuar dhe vepruar në Shkup, në një kohë shumë të vështirë, në kohën e Perandorisë Osmane, me të cilën kishte probleme jo vetëm administrative, sidomos më 1910, kur organet lokale dëshironin që në pronën e kishës katolike të ndërtonin rrugën. Pas rënies së Perandorisë Osmane, problemet vazhdojnë me serbët, gjatë luftërave ballkanike, kur gjendja e shqiptarëve, sidomos e atyre katolikë në Shkup, ku kishte shërbyer si meshtar e mësues, ishte tej mase e rëndë.

⁵³ Gjergj Gashi, *Kosova. Altari i Arbërisë 1910-1914 I, Imzot Lazër Mjeda kryepeshkop 1869-1935*, fq. 31.

28 MÄRZ 1911

INDEXIERT

No 35.

24 APR. 1911

Uesküb, den 24. März 1911

GEHEIM.

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

HOCHGEBORNER GRAF :

Bezugnehmend auf den hohen Erlass vom
31. Jänner laufenden Jahres No 228 geheim, beehre ich
mich, EUERER EXCELLENZ ergebenst zu melden, dass der
Chef der hiesigen Jesuitenniederlassung, P. Bonetti, ei-
nem hieramtlichen Beamten dieser Tage gesprächsweise
mitgeteilt hat, der den Uebertritt vermittelnde ortho-
doxe Geistliche habe den hiesigen Pfarrer, Don Josef
Ramaj, in der fraglichen Angelegenheit kürzlich besucht.
Es sei aber evident, dass es sich den Uebertretenden
/: angeblich circa 60 Familien :/ hauptsächlich um Er-
./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON A EHRENT HAL
etc. etc. etc.

WIEN.

zielung materieller Vorteile handle. Er, P. Bonetti, halte nicht viel von der Sache und glaube auch nicht an ihr Gelingen, und zwar umsoweniger, als eine Instruktion der Propaganda den albanesischen Bischöfen in dieser Beziehung grösste Vorsicht empfiehlt.

Weder Erzbischof Mgre Miedia noch einer seiner Geistlichen hat mir von der erwähnten Uebertrittsbewegung/: die allem Anscheine nach mit jener identisch sein dürfte, die ich bereits mit meinem ergebensten Berichte vom 14. Oktober 1910 No 138 vertraulich, zu signalisieren die Ehre hatte :/, ein Wort gesprochen, was möglicherweise darauf zurückzuführen ist, dass sie auf eine Unterstützung unsererseits von vornherein nicht rechnen.

Die Aktion wird aber einstweilen weitergeführt, denn am 20. laufenden Monats ist der Pfarrer von Verisović, Don Pasquale Krasnić, neuerdings nach Kumanova gereist. Der hiesige Pfarrer antwortete jedoch einem hieramtlichen Beamten, der ihn unauffällig über das Reiseziel Don Pasquale's befragte, dass dieser im Auftrage des Erzbischofs nach Serbien gereist sei.

Ich liess nunmehr Don Pasquale Krasnić bei seiner Rückkehr noch auf der Bahn unauffällig fragen, woher er komme, und die Antwort lautete: aus Kumanova. Der Widerspruch zwischen den Angaben Krasnić's und des hiesigen Pfarrers veranlasste mich, keine weiteren Fragen zu stellen.

Gleichlautend nach Konstantinopel sub No

./.

14/pol.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Heinrich.

29 NOV 1913

No 153.

INDRECHT

18.06.1913

Uesküb, den 19. November 1913.

Druck

Ref II
n. 5428

HOCHGEBORNER GRAF !

Der kürzlich von einem Ausfluge nach seinem Heimatsorte Stubla zurückgekehrte hiesige Pfarrer, Don Josef Ramaj, welcher auf seiner Reise auch die Pfarre von Letnica besuchte, meldet mir, dass die Pfarrer der beiden genannten Ortschaften, vom gemeinsamen presednik općine (Gemeindevorsteher) in Zegra behördlichen Auftrag erhielten, die dortigen Pfarrschulen zu eröffnen, jedoch mit dem Wunsche, dass an denselben serbische Sprache in Kyrillischer Schrift unterrichtet werde.

Ferner erfuhr der genannte Pfarrer, dass

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN LEOPOLD GRAFEN VON BERCHTOLD

etc.

etc.

etc.

WIEN.

die serbischen Behörden beabsichtigen, im Dorfe Bincia, welches zum Gemeindebezirke Vitinje gehört und von 30 albano-katholischen sowie circa 50 Familien serbischer Nationalität bewohnt wird, jedoch in den Sprengel der katholischen Pfarre in Letnica fällt, eine serbische Schule zu errichten; nur sind die Behörden noch nicht im Reinen, ob sie dort einen katholischen (!) oder einen orthodoxen Lehrer anstellen sollen.

Die wirkliche Bedeutung dieser Unschlüssigkeit ist kaum mißzuverstehen und es unterliegt keinem Zweifel, dass sich die Regierung für einen Serben entschliessen wird. Dass in diesem Falle die allmähliche Serbisierung der Katholiken von Bincia bevorsteht, ist auch kaum zu bezweifeln. Ich glaubte daher, den genannten Pfarrer beauftragen zu sollen, hierüber sowie über die Forderung des Unterrichtes in der serbischen Sprache an den katholischen Pfarrschulen, dem Herrn Erzbischofe Bericht zu erstatten, um eventuell dessen Ansichten in dieser Angelegenheit kennen zu lernen.

Ich erlaube mir meinerseits diesbezügliche Instruktionen EUERER EXCELLENZ zu erbitten und bei dieser Gelegenheit auf folgende nähere Umstände hinzuweisen.

In der Pfarrschule Letnica wird der

./.

Unterricht seit jeher, infolge der durchwegs slavischen Bevölkerung dieses Ortes und seiner nächsten Umgebung, in serbo-kroatischer Sprache erteilt; es würde sich daher hier nur um fakultative Einführung der Kyrillischen Schriftzeichen handeln. Nachdem der dortige Kooperator und Lehrer Don Simone Gjokaj (Gjokić) die serbokroatische Sprache vollkommen beherrscht, dürfte er auch die Kyrillische Schrift kennen, wenigstens die Erlernung derselben ihm keine Schwierigkeiten machen.

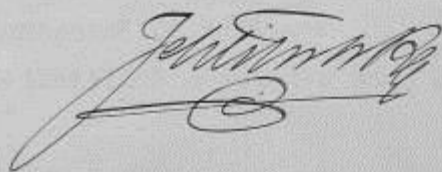
Was die Pfarrschule in Stubla betrifft, so hat dieselbe durchaus albanischen Charakter, doch wird der Unterricht dort durch den, des Albanischen vollkommen kundigen Pfarrer Don Tadeo Ivanović, einen gebürtigen Slaven aus Janjevo, erteilt, der, ähnlich wie in Letnica, die serbo-kroatische Sprache beherrscht. Hier würde die Einführung des serbischen Sprachunterrichtes mit Kyrillischen Zeichen, infolge Unkenntnis der slavischen Sprache in dem vollständig von Albanen bewohnten Stubla, wenn auch keine unüberwindlichen Schwierigkeiten, so doch eine nicht geringe Belastung des Pfarrers und Lehrers (bei ungefähr 40 Schülern) bilden.

Schliesslich gestatte ich mir ergebenst

./.

zu bemerken, dass unter den gegenwärtig veränderten politischen Verhältnissen sich die Einführung des serbischen Sprachunterrichtes an den unter dem k. und k. Protektorate stehenden Schulen kaum wird umgehen lassen und man daher schon jetzt auf die Beschaffung der bezüglichen Lehrmittel und Lehrer Bedacht nehmen müsste.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

A handwritten signature in dark ink, likely of Johann Nepomuk Schütz, written in a cursive style. A thin line extends from the end of the signature upwards towards the word "Ehrfurcht" in the preceding line.

Druck

No 159.

INDIZIERT
24 DEZ 13 Uesküb, den 1. Dezember 1913.

VERTRAULICH.

Ine Ref I gelangt:
13 DEZ 1913

HOCHGEBORNER GRAF !

Der Goldschmied Rok Prencit Beriscia, einer der angesehensten und wohlhabendsten hiesigen katholischen Albanesen und unter anderem auch Mitglied des Kirchenvorstands, wurde, nachdem er unter verschiedenen Vorwänden bereits mehrmals mit Geldstrafen belegt worden war, vor einigen Tagen in den Konak gerufen, wo ihm eröffnet wurde, dass er politischer Intriguen beschuldigt sei und, falls er nicht das Land verlasse, zu gewärtigen habe, in's Gefängnis gesetzt zu werden.

Angeichts dieser Alternative blieb
:/. .

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN LEOPOLD GRAFEN VON BERCHTOLD
etc. etc. etc.

WIEN.

Beriscia, obwohl ihn, mit Rücksicht auf seine aus 14 Köpfen bestehende Familie, welche er mit sich zu nehmen genötigt ist, die Auswanderung hart trifft, nichts anderes übrig, als sich für letztere zu entscheiden.

Rok Prencit Beriscia gilt als der hiesige Vertrauensmann des jetzt in Paris lebenden albanischen Prätendenten Aladro Kastrioti, welcher mit seinen Agenten öfters in Ragusa zusammengekommen sein soll. Seine hiesige politische Tätigkeit dürfte aber kaum mehr als eine ganz platonische gewesen sein.

Wenn die serbischen Behörden nun trotz seiner politischen Ungefährlichkeit - wirklich gefährliche Elemente wissen sie bekanntlich in gründlicherer Weise unschädlich zu machen - gegen Beriscia mit Landesverweisung vorgegangen sind, so könnte diese Handlungsweise möglicherweise den doppelten Zweck verfolgen, einerseits die hiesige katholisch-albanische Gemeinde durch die Entfernung eines ihrer angesehensten und wohlhabendsten Mitglieder zu schwächen, andererseits demjenigen Staate, wohin Beriscia voraussichtlich den Schauplatz seiner Propaganda für Aladro Kastrioti verlegen dürfte, immerhin gewisse Verlegenheiten zu bereiten.-

./.

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht.-

P.S.vom 3.Dezember 1913.

Seeben teilt mir der hiesige
Pfarrer, Don Josef Ramaj, mit, dass
Beriscia in nächster Zeit mit Fa-
milie nach Durazzo übersiedeln wird.

Joseph Ramaj

7 - APR 1914 .
L. und K. Székely. — ungar. Konsulat
Os. és K. oszk. — magy. Konzulátus
Óskub

Z. 35.
P.

Druck

Ueskuet, am 3. April 1914.

Gegenstand: Optionsrecht der
Bevoelkerung Neuserbiens.

INDEXZERT

G-MAI V4

ins Ref. T. gelangt:
10 APR 1914

An Seine Exzellenz den Herrn Minister des k. und k. Hauses
und des Aeußern

LEOPOLD GRAFEN BERCHTOLD.

Heute abend erschien bei mir der hiesige Pfarrer Don Giuseppe Ramaj und teilte mir mit, dass bei den katholischen Albanern serbischerseits derzeit eine Umfrage veranstaltet werde behufs Konstatierung, ob sie fuer Serbien zu optieren gedaechten. Da sich die Katholiken ueber die Bedeutung und den Zweck dieser Umfrage im Unklaren seien, haetten sie sich an ihn um Auskunft gewendet, die er indessen zu erteilen gleichfalls nicht in der Lage sei. Gleichzeitig fragte er mich, ob es den katholischen Albanern eventuell freistueende, fuer den autonomen Staat Albanien zu optieren.

Ich erwiderte ihm, dass es sich im vorliegenden Falle offenbar um die Ausfuhrung einer Bestimmung des mir allerdings nicht im offiziellen Originaltexte vorliegenden serbisch-tuerkischen Friedensvertrages vom 9. Maerz d.J.

Durch Kurier.

1812.

handle, dessen 4. Artikel im Wesentlichen folgendermassen laute:

„ Die in den an Serbien abgetretenen Gebieten wohnhaften Personen werden serbische Untertanen werden und das Recht haben, innerhalb dreier Jahre fuer tuerkische Nationalitaet zu optieren. Die von dort gebuertigen, im Auslande wohnhaften Personen werden das Recht haben, fuer die serbische Nationalitaet zu optieren, in welchem Falle sie nicht mehr nach der Tuerkei zurueckkehren koennen. Die Muselmanen werden waehrend der Optionsfrist nicht zum Militaerdienste herangezogen werden und keine Militaertaxe zahlen.“

Diesen Bestimmungen zufolge haetten alle katholischen Albaner Neuserbiens das Recht, fuer die tuerkische Staatsangehoerigkeit, oder aber fuer die serbische, nicht aber etwa fuer die albanische zu optieren.

Zur Abgabe der betreffenden Erklaerung steht ihnen eine Frist von 3 Jahren offen. Waehrend der Dauer dieser Optionsfrist aber koennen die katholischen Albaner, im Gegensatz zu den Mohammedanern, zum Militaerdienste, resp. zur Leistung der Militaertaxe herangezogen werden.

Da ferner den fuer die serbische Nationalitaet optierenden im Auslande wohnhaften Personen die Rueckkehr nach der Tuerkei nicht gestattet wird, so duerften per analogiam auch die fuer die tuerkische Staatsangehoerigkeit

./.

optierenden katholischen Albaner die sofortige Ausweisung aus Neusehien zu gewaertigen haben.

Militaerpflichtigen katholischen Albanern duerfte es daher falls sie sich, wie wol die allermeisten, mit Auswanderungsgedanken tragen sollten, besser konvenieren, sofort fuer die tuerkische Staatsangehoerigkeit zu optieren und gleich das Land zu verlassen, waehrend das nicht-militaerdienstpflichtige Gros der katholischen Albaner besser daran taete, vor Abgabe ihrer Erklaerung die volle dreijaehrige, erst am 8.Maerz 1917 ablaufende Optionsfrist verstreichen zu lassen, um in der Zwischenzeit ihre hiesigen Angelegenheiten abwickeln und sich ihrer Liegenschaften ohne allzu grosse Verluste entaeussern zu koennen.

Bezueglich der, gleichfalls von Don RamaJ angeregten Frage, welche Haltung die katholische Geistlichkeit gegenueber dieser Angelegenheit einzunehmen habe, verwies ich ihn an die Entscheidung Msg.Miedia's.

Abschriftlich nach Belgrad.

Der k. und k. Generalkonsul und prov.

Leiter:

N 1491

Telegramm

Ref. I

INDIZIERT

10. APR. 1914

Herr Jehlitschka,

dato.

UeskdB, 11. April 1914.

N 37

aufg. 4 U. - M. p.m.
einget. 11 " - " p.m.

Chiffre.

Hiesiger Pfarrer meldet als Augenzeuge:

Gestern abends wurde angesichts des von Katschanik gerade abgehenden Zuges eine serbische Patrouille angeblich von Katschaks (:?:) angeschossen und ein Unteroffizier getötet. Zug ward angehalten und aus Ferisović Militär requiriert.

Blutige Repressalien an den dortigen Albanen möglicherweise bereits stattgefunden; Gelegenheit Serben jedenfalls sehr willkommen.

Gleichlautend Belgrad 29.

25. April 1914

K. und K. Referr. — ungar. Konsulat
Cs. és K. oszt. — magy. Konzulátus

INDIZIERT

2. MAI 1914

Uesküb, den 18. April 1914.

Z. 44.
P.

Ins Ref. V gelangt

Angeblicher Ueberfall auf
einen Eisenbahnzug in Ka-
canik.-

10 APR 1914

Zum hieramtlichen Telegramm No 37
(Belgrad 27)
vom 11. April 1914.

1 Beilage.

An Seine Excellenz den Herrn Minister des k. und k.
Hauses und des Aeussern

L E O P O L D G R A F E N B E R C H T O L D !

Am 11. d. M. erstattete mir der hiesi-
ge Pfarrer, welcher tags vorher aus Prisren zu-
rückgekehrt war, folgende Meldung:

„ Als der Zug, mit dem ich reiste, ge-
rade Kaćanik, in der Richtung auf Eleshan ver-
lassen hatte, fielen auf einmal in unmittelbarer
Nähe der Bahnlinie, in rascher Nacheinanderfolge,
fünf Gewehrschüsse. Der Zug hielt und der Pas-
sagiere bemächtigte sich große Aufregung. Ich
erkundigte mich, was geschehen sei und erhielt
zur Antwort, daß albanische Kaćaks auf eine ser-

./.

Durch Kurier

bische Militärpatrouille geschossen und einen Unteroffizier getötet hätten. Von der Richtigkeit letzterer Angabe konnte ich mich nicht persönlich überzeugen.-

„ Zuerst wollte man die Zugslokomotive abkoppeln und nach Verisović zurückschicken, um einen Militärzug nach Kaćanik zu befördern. Erst als die telegraphische Nachricht eintraf, daß in Verisović eine geheizte Lokomotive bereit stehe, setzte sich unser Zug nach circa einstündigem Aufenthalte wieder in Bewegung. Die weitere Fahrt nach Uesküb verlief ohne Zwischenfall “. -

Die Vergleichung dieses Berichtes eines absolut vertrauenswürdigen Augenzeugen mit dem anverwahrten Sensationsartikel des „ Piemont “ vom 13. d. M. ist schon deshalb interessant, weil in letzterem die „ zufällige “ Anwesenheit des sattem berüchtigten Cerović konstatiert wird.

Daß der ganze Zwischenfall zu naheliegenden Zwecken absichtlich arrangiert worden ist, unterliegt für mich keinem Zweifel. Einwohner von Kaćanik haben Vertrauensmännern von mir erklärt, daß wohl an der Grenze des Kaza Kalkandelen, mehrere Stunden von Kaćanik entfernt, ein serbischer Gendarm erschossen wurde, daß aber in Kaćanik

./.

selbst ein solcher Fall nicht vorgekommen sei.

Gleichwohl hieß es, daß in der Nacht vom 10. auf den 11. d.M. hier zwei unbekannte Albanesen fusiliert worden sein sollen und am 14. d. M. sieben verhaftete Albanesen aus Kačanik hier eingeliefert wurden. Am 15. sollen dort vier serbisch gesinnte Albanesen, darunter ein Mitglied der Lokalbehörde, von Arnauten erschossen worden und darauf noch in derselben Nacht 100 Gendarmen dorthin abgegangen sein.

Bei der überaus großen Schwierigkeit, zuverlässige Berichte zu erhalten, kann ich diese Nachrichten nur als Gerüchte, allerdings symptomatischer Natur, verzeichnen, welche nach beliebter Methode möglicherweise absichtlich lanciert werden, um die Ausübung von „Repressalien“ größeren Stils vorzubereiten.

Inzwischen hat sich am 16. d.M. der Kronprinz Alexander auf der Fahrt nach dem Kloster Gračanica fast eine Stunde in Kačanik aufgehalten, um 400 aus Novipazar und Mitrovica eingetroffene serbische Rekruten zu begrüßen, was sicher nicht der Fall gewesen wäre, wenn seitens der dortigen Albanesen irgend welche Unruhen gedroht hätten.-

./.

Abschriftlich nach Belgrad.-

Der k. und k. Generalkonsul und
provisorische Leiter:

Nachschrift.

Ich erlaube mir, die Aufmerksamkeit auf den wohl höchst bezeichnenden Umstand zu lenken, daß der angebliche Uesküber Korrespondent des „Piemont“ seinen fantasievollen Bericht vom 27. März a. St. d. i. vom 9. April n. St. datiert hat, während der Vorfall sich erst am 10. April n. St. Abends abgespielt hat. - Ich bemerke noch, daß der hiesige Pfarrer den Cerović am Orte des Vorfalles persönlich gesprochen hat und daß es möglicherweise nur der zufälligen Anwesenheit eines solchen unanfechtbaren Zeugen zu danken ist, daß der offenbar absichtlich inszenierte Zwischenfall nicht zu umfangreicheren und blutigen Konsequenzen geführt hat. -

Ad Z. 44 vom 18. April 1914.
P.

Artikel des "Piemonts" vom 31. März 1914. a. St. (18. April 1914. n. St.)

Напад на воз

— Прекрасно је група арнаутских разбојника извршила напад на воз код Качаника. —
(Извештај „Пијемонту“) 9. IV. 1914.

Скопље, 27. марта.

Познати арнаутски зликовац Јусуф Табија, из црногорског краја, са 30 арнаутских разбојника напао је прошле ноћи, пред сам долазак воза из Мишковице на стражаре који су чували Качаничку клисуру у намери да је заузме и да опљачка воз, који је долазио. У овој сукобу погинула су два наша жандарма, а два су услед великог броја Арнауца одступили.

У возу на који је припреман напад налазио се и полицијски инспектор г. Церовић. Одмах је из Скопља испослао чета од 200 жандарма под жандармериском мајором г. Савом Козарцем, да гони разбојнике, који су после неуспешног напада одступили. Срески начелник из Качаника удаљен је са дужности. Сушра опширније.

U E B E R S E T Z U N G .

Ueberfall auf den Zug.

Eine albanoesische Räuberbande hat gestern Abend bei
Katschanik den Zug ueberfallen.

(Bericht des "Piemonts")

Ueskuab, 27. März 1914. a. St. (9. April 1. J. n. St.)

Der bekannte albanoesische Bandenfuhrer Jusuf Tabija aus Tetovo

./.

und 30 seiner Genossen haben gestern Abend, knapp vor der Ankunft des von Mitrovitza kommenden Zuges die Waechter des Katschaniker Bergpasses ueberfallen mit der Absicht, denselben zu behaupten und den kommenden Zug auszupluendern. Bei der Ueberumpelung sind 2 Gendarmen um's Leben gekommen und 2 sind wegen der Uebermacht der Albanesen gefluechtet.

Im Zuge, auf welchen der Ueberfall geplant war, befand sich auch der Polizeiinspektor Zerovitsch. Aus Ueskueb wurde sofort eine Kompagnie von Gendarmen in der Staerke von ca. 200 Mann unter Kommando des Gendarmeriemajors Herrn Savo Kozaraz abgesendet, um die Raeuber zu verfolgen, welche aber nach Fehlschlagen des Angriffes sich sofort zurueckgezogen hatten. Der Katschaniker Unterpraefekt wurde von seinem Dienste enthoben. Morgen folgen Details.

19. Juni 1914. Referr. — ungar. Konsulat
Os. és H. konz. — magyar. Konsulat
Onkub

Z. 72.

P.

INDIZIERT

25. JUN. 1914

Uesküb, am 11. Juni 1914.

Gegenstand: Frohnleichnamsfeier.

An Seine Exzellenz den Herrn Minister des k. und k.
Hauses und des Aeussern

LEOPOLD Grafen BERTHOLDI

Die heutige Frohnleichnamsceremonie, welcher ich mit dem Personale dieses Amtes in Uniform assistierte, hat sich in usueller Weise ohne jeden Zwischenfall vollzogen.

Die Feier, welche, da der Stadtpfarrer Don Ramaj, über erzbischöfliche Anordnung nach Ferisovitz berufen worden war, von seinem Cooperator, P. Zadrina S. J. celebriert wurde, war eine sehr würdige und eindrucksvolle. die gesamte katholische Gemeinde war vollzählig erschienen.

Abschriftlich nach Belgrad.

Der k. und k. Generalkonsul und prov.

Leiter:

28. Juli 1914

Z. 85/P.

INDIZIERT

12. AUG. 1914

Uesküb, den 16. Juli 1914

Gegenstand: Petrovdan in Uesküb.

Im Ref. I gelangt

8 AUG 1914

An Seine Exzellenz den Herrn Minister des k. und k.
Hauses und des Aeussern Leopold Grafen Berchtold!

Die Feier des Geburtstages des Königs
Peter in Uesküb war ebenso sehr durch masslose
serbische Stimmungsmacherei, wie durch völlige
Teilnahmslosigkeit der Bulgaren und Mohammeda-
ner charakterisiert. Hieran konnte auch der Um-
stand nichts ändern, dass einzelne bulgarische
Häuser, in fast rührend zu nennender Hilfslosig-
keit, gleich drei serbische Fahnen auf einmal
ausgesteckt hatten.

Die Gesinnung der Mohammedaner ist
während der in der hiesigen Murad Moschee abge-

./.

Durch Kurier

haltenen Gebete für König Peter spontan zum Ausdruck gekommen, indem sich ein grosser Teil der Anwesenden noch während der Andacht demonstrativ entfernte, so dass nur einige als Anhänger der Serben bekannte Hodjas und Beys zurückblieben.

Von mohammedanischer Seite ist bereits das Wort gefallen, dass die zum Andenken an den Bezwiner der Serben erbaute Moschee durch das Gebet für den serbischen König entweiht worden ist.

In den serbischerseits getroffenen Veranstaltungen hat die grosserbische Agitation wieder einen breiten Raum eingenommen. Während der in der Kathedrale in Anwesenheit der serbischen Beamtenschaft, des Offizierskorps-mit Ausnahme des auf einer Inspektionsreise befindlichen Kommandierenden Generals Bojović-und der fremden Vertreter abgehaltenen Gottesdienstes hielt der Erzpriester Ljuba Miletic eine politische Rede, in welcher er, von Karageorg und den Anfängen der neueren, serbischen Geschichte ausgehend, folgendes

./.

ausführte: das Serbische Volk habe seine vorherrschende Stellung unter den Südslaven weniger durch kulturelle Arbeit, als durch blutige Kämpfe für die Befreiung der unterdrückten Brüder errungen. Unter König Peter sei es Hauptaufgabe der Nation, an der Schaffung Gross-Serbiens zu arbeiten. Durch einträchtiges, energisches Zusammenwirken in dieser Richtung werde Serbien seine Feinde besiegen.

Offen kam die monarchiefeindliche Tendenz, die, soweit ich mich erinnere, eine ständige Begleiterscheinung serbisch-nationaler Festlichkeiten zu sein pflegt, zum Vorschein, als die Schüler mehrerer hiesiger Lehranstalten, auf einen im Norden der Stadt gelegenen freien Platz geführt und mit dem Antlitz gegen die Landesgrenze aufgestellt, das Lied „O Bosno siroto uboga“ anstimmten und symbolisch das Versprechen baldiger „Befreiung“ nach Bosnien hinüberriefen.

Von sonstigen Veranstaltungen des Tages wäre eine Truppenschau über die Uesküer Garnison,

./.

ein offizieller Empfang beim Kreispräfekten, bei welchem mein russischer Kollege einen Trinkspruch auf den König und die Lokalbehörde ausbrachte, und ein Fest im Offizierskasino zu erwähnen. Die Einladung zu letzterem habe ich unter Hinweis auf unsere Trauer abgelehnt.

In der katholischen Pfarrkirche hat der Pfarrer Don Josef Ramaj auf Aufforderung der Lokalbehörde an diesem Tage ein Hochamt zelebriert.

Mitten in der Feststimmung wurde hier der Tod des Gesandten von Hartwig bekannt. Dass die Nachricht, er sei auf der k. und k. Gesandtschaft „vergiftet“ worden, in serbischen Kreisen anfangs Verbreitung und Glauben finden konnte, ist für die hiesige, überhitzte Atmosphäre bezeichnend.

Auf dem Gebäude der Kreispräfektur, welches noch wenige Tage zuvor, als das Requiem für Seine k. und k. Hoheit den Herrn Erzherzog Franz Ferdinand abgehalten wurde, sein alltägliches Aussehen bewahrt hatte, wurde nun die schwarze Trauerflagge gehisst.

Gleichlautend nach Belgrad.

Der k. und k. Konsul und provisorische Gerent:

W. R. R. R. R.

28 MÄRZ 1911

INDIZIERT

No 35.

24 APR 1911

Uesküb, den 24. März 1911

GEHEIM.

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

HOCHGEBORNER GRAF !

Bezugnehmend auf den hohen Erlass vom 31. Jänner laufenden Jahres No 228 geheim, beehre ich mich, EUERER EXCELLENZ ergebenst zu melden, dass der Chef der hiesigen Jesuitenniederlassung, P. Bonetti, einem hieramtlichen Beamten dieser Tage gesprächsweise mitgeteilt hat, der den Uebertritt vermittelnde orthodoxe Geistliche habe den hiesigen Pfarrer, Don Josef Ramaj, in der fraglichen Angelegenheit kürzlich besucht. Es sei aber evident, dass es sich den Uebertretenden /: angeblich circa 60 Familien :/ hauptsächlich um Er-

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON A EH R E N T H A L
etc. etc. etc.

W I E N .

21
XXXVIII / 370

83

zielung materieller Vorteile handle. Er, P. Bonetti, halte nicht viel von der Sache und glaube auch nicht an ihr Gelingen, und zwar umsoweniger, als eine Instruktion der Propaganda den albanesischen Bischöfen in dieser Beziehung grösste Vorsicht empfiehlt.

Weder Erzbischof Mgre Miedia noch einer seiner Geistlichen hat mir von der erwähnten Uebertrittsbewegung/: die allem Anscheine nach mit jener identisch sein dürfte, die ich bereits mit meinem ergebensten Berichte vom 14. Oktober 1910 No 138 vertraulich, zu signalisieren die Ehre hatte :/, ein Wort gesprochen, was möglicherweise darauf zurückzuführen ist, dass sie auf eine Unterstützung unsererseits von vornherein nicht rechnen.

Die Aktion wird aber einstweilen weitergeführt, denn am 20. laufenden Monats ist der Pfarrer von Verisovič, Don Pasquale Krasnič, neuerdings nach Kumanova gereist. Der hiesige Pfarrer antwortete jedoch einem hieramtlichen Beamten, der ihn unauffällig über das Reiseziel Don Pasquale's befragte, dass dieser im Auftrage des Erzbischofs nach Serbien gereist sei.

Ich liess nunmehr Don Pasquale Krasnič bei seiner Rückkehr noch auf der Bahn unauffällig fragen, woher er komme, und die Antwort lautete: aus Kumanova. Der Widerspruch zwischen den Angaben Krasnič's und des hiesigen Pfarrers veranlasste mich, keine weiteren Fragen zu stellen.

Gleichlautend nach Konstantinopel sub No

./.

29 NOV 1913

No 153.

INDEXIERT

19. DEZ 1913

Uesküb, den 19. November 1913.

Druck

Ref II
n. 5428

HOCHGEBORNER GRAF !

Der kürzlich von einem Ausfluge nach seinem Heimatsorte Stubla zurückgekehrte hiesige Pfarrer, Don Josef Ramaj, welcher auf seiner Reise auch die Pfarre von Letnica besuchte, meldet mir, dass die Pfarrer der beiden genannten Ortschaften, vom gemeinsamen presednik općine (Gemeindevorsteher) in Zegra behördlichen Auftrag erhielten, die dortigen Pfarrschulen zu eröffnen, jedoch mit dem Wunsche, dass an denselben serbische Sprache in Kyrillischer Schrift unterrichtet werde.

Ferner erfuhr der genannte Pfarrer, dass

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN LEOPOLD GRAFEN VON BERCHTOLD

etc.

etc.

etc.

WIEN.

die serbischen Behörden beabsichtigen, im Dorfe Bincia, welches zum Gemeindebezirke Vitinje gehört und von 30 albano-katholischen sowie circa 50 Familien serbischer Nationalität bewohnt wird, jedoch in den Sprengel der katholischen Pfarre in Letnica fällt, eine serbische Schule zu errichten; nur sind die Behörden noch nicht im Reinen, ob sie dort einen katholischen (!) oder einen orthodoxen Lehrer anstellen sollen.

Die wirkliche Bedeutung dieser Unschlüssigkeit ist kaum mißzuverstehen und es unterliegt keinem Zweifel, dass sich die Regierung für einen Serben entschliessen wird. Dass in diesem Falle die allmähliche Serbisierung der Katholiken von Bincia bevorsteht, ist auch kaum zu bezweifeln. Ich glaubte daher, den genannten Pfarrer beauftragen zu sollen, hierüber sowie über die Forderung des Unterrichtes in der serbischen Sprache an den katholischen Pfarrschulen, dem Herrn Erzbischofe Bericht zu erstatten, um eventuell dessen Ansichten in dieser Angelegenheit kennen zu lernen.

Ich erlaube mir meinerseits diesbezügliche Instruktionen EUERER EXCELLENZ zu erbitten und bei dieser Gelegenheit auf folgende nähere Umstände hinzuweisen.

In der Pfarrschule Letnica wird der

./.

Unterricht seit jeher, infolge der durchwegs slavischen Bevölkerung dieses Ortes und seiner nächsten Umgebung, in serbo-kroatischer Sprache erteilt; es würde sich daher hier nur um fakultative Einführung der Kyrillischen Schriftzeichen handeln. Nachdem der dortige Kooperator und Lehrer Don Simone Gjokaj (Gjokić) die serbokroatische Sprache vollkommen beherrscht, dürfte er auch die Kyrillische Schrift kennen, wenigstens die Erlernung derselben ihm keine Schwierigkeiten machen.

Was die Pfarrschule in Stubla betrifft, so hat dieselbe durchaus albanischen Charakter, doch wird der Unterricht dort durch den, des Albanischen vollkommen kundigen Pfarrer Don Tadeo Ivanović, einen gebürtigen Slaven aus Janjevo, erteilt, der, ähnlich wie in Letnica, die serbo-kroatische Sprache beherrscht. Hier würde die Einführung des serbischen Sprachunterrichtes mit Kyrillischen Zeichen, infolge Unkenntnis der slavischen Sprache in dem vollständig von Albanen bewohnten Stubla, wenn auch keine unüberwindlichen Schwierigkeiten, so doch eine nicht geringe Belastung des Pfarrers und Lehrers (bei ungefähr 40 Schülern) bilden.

Schliesslich gestatte ich mir ergebenst

./.

zu bemerken, dass unter den gegenwärtig veränderten politischen Verhältnissen sich die Einführung des serbischen Sprachunterrichtes an den unter dem k. und k. Protektorate stehenden Schulen kaum wird umgehen lassen und man daher schon jetzt auf die Beschaffung der bezüglichen Lehrmittel und Lehrer Bedacht nehmen müsste.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

A handwritten signature in dark ink, likely belonging to Johann Nepomuk Schütz, the Austrian Minister of Education at the time. The signature is written in a cursive style with a long, sweeping underline.

209

1910

F 28 Wittenberg

29124/6

Don Ramon aufall im
Kommunikation für Religion,
Einheits- & Erhaltung an d.
Tafeln

liegt bei.

F 27 Pristern 48(2)

2 - MAI 1909

K. und K. Oesterr. — ungar. Konsulat

Cs. és K. osztr. — magy. Konzulátus

Uesküb

27 Westkübel 1

No 88.

Uesküb, am 30. April 1909.

aa.
6/109.

Ger. 6

41831 pr. 3te V. 1909

6

HOCHWOHLGEBORNER

FREIHERR

Der zwischen dem Pfarrer Don Antonio Bitucci und der hiesigen katholisch-albanesischen Gemeinde seit langem bestehende Zwiespalt hat sich in der letzten Zeit verschärft.

Ursache hiezu gab die Verwaltung der während der Heiligen Messe gesammelten milden Gaben, welche der von der Gemeinde gewählte Viererausschuss dem Pfarrer entziehen und nach Analogie des in Prioren bestehenden Usus sich vorbehalten will.

Der Apostolische Administrator Mgrs Nikolaus Glasnović hat während seines letzten Aufenthaltes in Uesküb getrachtet, diese Differenzen zu regeln. Nachdem jedoch seine diesbezüglich unternommenen Schritte

—/—

AN ERNE EXCELLENZ

DEM HOCHWOHLGEBORNEN HERRN A L O I S FREIHERRN VON A E H R E T H A L

etc.

etc.

etc.

W I E N .

in Folge des Widerstandes der Gemeindeglieder erfolglos geblieben waren, beauftragte er den hiesigen Kooperator Don Giuseppe Ramaj, von der Kanzel herab die Gläubigen aufzufordern, zu den vom Viererausschuss eigenmächtig vorgenommenen Kollekten milder Gaben nicht mehr beizutragen.

Diese Kundmachung, welche letzten Sonntag in albanesischer und italienischer Sprache stattfand, hatte zur Folge, dass seitens des Viererausschusses ein Nummeriert schroff gehaltenes Manifest veröffentlicht wurde, in welchem insbesondere gegen den Apostolischen Administrator und den hiesigen Pfarrer heftige Angriffe enthalten waren.

Als charakteristisch für die in der hiesigen katholischen Gemeinde herrschenden Zustände muss auch folgender Vorfall bezeichnet werden: Anlässlich eines vor kurzem zwischen mehreren Gemeindegliedern ausgebrochenen Streites, wobei es im Pfarrhofe zu Tätlichkeiten kam, wurde der Pfarrer seitens einzelner der nunmehr zur Verantwortung gezogenen Beteiligten - offenbar zu Unrecht - der Anstiftung beziehungsweise Aufwiegelung bezichtigt.

Ich beehre mich, EUERER EXCELLENZ über diese Vorgänge mit dem ergebensten Beifügen Bericht zu erstatten, dass ich behufs pflichtgemäßer Wahrung des kirchlichen Standpunktes den Angestellten und Beamten dieses k. und k. Konsulates, von denen einer nach hieramtlicher Gepflogenheit dem Gottesdienste an Sonn- und

./.

Verfasser: ...

Feiertagen beizuwohnen gehalten ist, empfohlen habe, bei sonstiger Beobachtung einer vollkommenen Neutralität allenfalls in der Kirche zu spendende milde Gaben nach wie vor direkt an die Pfarre gelangen zu lassen. -

Gleichlautend nach Konstantinopel sub No

36/pol., Salonik 326 res. -

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht. -

Verfasser: ...

Offiziellen zwischen der Kirche
so und kaiserlichen Gesandten
in Beziehung.

Adam Kierulff

13. März 1909
K. und K. Gesandtschafts- u. ungar. Konsulat
Cs. és K. osztr. - magy. Konzulátus
Uesküb

27 Uesküb 1

No 51.

Uesküb, am 10. März 1909.

Dep 6

25979 pr. 16. III. 1909

6

HOCHWOHLGEBORNER FREIHERR !

Mit Beziehung auf den hohen Erlass vom
28. November vorigen Jahres No 84982/6 habe ich die Ehre,
EUERE EXCELLENZ um Hochgeneigte Flüssigmachung der mit
dem obigen Erlasse dem Cooperator und Katechet, an der
katholischen Pfarr- und Eisenbahnschule in Uesküb, Don
Giuseppe Ramaj, für das Jahr 1908/9 gewährten und im
Jänner laufenden Jahres fällig gewesenen Remuneration
./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHWOHLGEBORNEN HERRN A L O I S FREIHERRN VON A E H R E N T H A L
etc. etc. etc.

W I E N .

Ø

von 300 Kronen über dessen Einschreiten tiefergebenst
zu bitten.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht .-

Hues

21

28. Verkauft

Hr. Lukas

7. 9482
6

Verkauft

Wien, 28. Nov. 08
LM

p. d.
für 1909 eingewiesen.

cop. 48
coll. 114

Heute mit dem Bus vom 14.
Halt 2. ist passablen Auswege,
dem Hofe, den Antonis Kallari
in Verkauft einer Stoffe, seiner
Zufuhrfaktoren von 900 auf
1200 K je zu erhöhen, bei ist
nicht in der Lage, passablen,
es ist, in der Lage ~ mit dem f.o.
fol. vom 24. April 9.2.2. 30/42
6
unternehmen Können, auf
Vorführung der Kommission
der Kommission für den Verkauf
Klassen der Verkauft - sowie die
Lageführung mit dem ^{per se} Kommission
in der Lage, können

Die ersten beiden Linien für einen
Vitalprinzipial angeschlossen
sind.

Verzammung ist eine Ca-
pitale Gesellschaft, deren Vorkasse
Cooperator, Don Giuseppe Ramai
in seiner Eigenschaft als Kata-
ster in der Kasse. Kasse
ist in einer ^{an der} Einkassierung in der
für das Jahr 1889 eine An-
nahme von 300 K zu
erwarten.

Die Flüssigkeitsmenge
des per Leberget abgeführt
wurde. Für eine Kinneloh
Lufte.

From *Hydrophorus* *exaltatus*
 den. affinis. *Adonis* *prostratus*
 Linn. - *Hydrophorus* *exaltatus*

2 - 142 1UG 1911

27 Ustküb. 1^a

No 74.

Uesküb, den 21. Juli 1911.

W. Löff
Herrn Hofkassier von Hof
zur gef. Entnahme der inliegenden Quittungen

50808 pr. 2te VII 1911

Quittungen zusammen 9 exp. 6
sodann **a. a.**

Wien, 4 August 1911.

dL

HOCHGEBORNER GRAF!

Mit Beziehung auf die hohen Erlässe vom
21. Februar und 31. März laufenden Jahres No 11.583/6
und 17.294/6 beehre ich mich, EUERER EXCELLENZ anruhend
19 Quittungen über die Subventionen der Lehrer und des
Dieners an der katholischen Pfarrschule in Uesküb pro I.
Semester 1911 ganz ergebenst in Vorlage zu bringen, und
zwar:

- 1-6/. 6 Quittungen des Lehrers Rotta, über zusammen 1380 K ,
- 7/. 1 Quittung der Oberin der Barmherzigen Schwestern in
Uesküb über 250 K für die Schwester-Lehrerin Bekes,
- 8-12/. 5 Quittungen des türkischen Lehrers Redžeb Redžaj über
./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON A EHRENT HAL
etc. etc. etc.

WIEN.

zusammen 198 K ,

13-16/.

6 Quittungen des Schuldieners Noz Kreza über zusammen
120 K ,

19/.

1 Quittung des Katecheten Don Josef Ramaj über 300 K .-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Lejhanec

6- JAN 1911
Nr. 3

27. April 1911

Ueskueb, den 3. Jaenner 1911.

1419 pr: 7te I 1911

Hochgeborener Graf,

Der hiesige Pfarrer D. Ramaj hat mir soeben mitgeteilt, dass drei hiesige katholische Albanesen dieser Tage bei ihm angefragt haetten, ob es mit Ruecksicht auf den andauernden Lehrkraeftemangel an der Pfarrschule nicht angezeigt waere, ihre Kinder von derselben wegzunehmen und in die italienische Schule zu schicken. Der Pfarrer habe ihnen von einem sehnlichen Schritte abgeraten und empfohlen, sich noch einige Zeit zu gedulden.

Ich gestatte mir Vorstehendes im Verfolge meiner einschlaegigen Berichterstattung Eurer Excellenz ganz gehorsamst zu melden.

Genehmigen, Eure Excellenz, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.

Heinrich

An Seine Excellenz

den Hochgeborenen Herrn L. Grafen von Aehrenthal

etc.

etc.

etc.

W i e n

28 NOV 1910

136.

27. November 1910

No 158.

Uesküb, den 24. November 1910.

76048 pr. 29. XI. 1910

6

HOCHGEBORNER GRAF!

!./

Mit Beziehung auf den hohen Erlass vom
17. November laufenden Jahres No 70.779/6 beehre ich
mich, EUERER EXCELLENZ in der Beilage die Quittung des
Leiters der katholisch-albanesischen Pfarrschule in Ues-
küb über den hochgeneigtest gespendeten Betrag von 228 K
48 h /: 12 Napoleons d'or:/ für die Weihnachtsbescherung
armer Schulkinder der genannten Schule ganz ergebenst in
Vorlage zu bringen.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON AEHRENTHAL
etc. etc. etc.

WIEN.

27. November 1910

meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Heinrich

27 Uesküb /^a

130

No 65.

Uesküb, am 28. Mai 1910.

h.b. gy (munk)

34539 pr 2te VI 1910

6

HOCHGEBORNER GRAF !

In Befolgung der hohen Weisung vom 11.
Jänner laufenden Jahres No 15/6 habe ich die Ehre,
EUERER EXCELLENZ anruhend 12 Quittungen über die Gehal-
te des Lehrpersonals und den Lohn des Dieners an der
hierortigen katholisch-albanesischen Pfarrschule pro 1.
Semester 1910 ganz gehorsamst in Vorlage zu bringen,
und zwar:

- 1-2/. 1. Zur Post 1/. Zwei Quittungen des Lehrers Kajtas à
238 K = 476 K.-
- 3-6/. 2. Zur Post 2/. Vier Quittungen des Lehrers Rotta, 1 à
540 und 3 à 180 K = 1080 K.-
- 7/. 3. Zur Post 3/. Eine Quittung der Oberin der Barmher-
zigen Schwestern in Uesküb Dionysia Kacian über den
./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN ALOIS GRAFEN VON AEHRENTHAL
etc. 6 etc. etc.

WIEN.

Gehalt /: richtig Unterhaltungskosten:/ der Schwester-
Lehrerin Bekes von 250 K .-

8-9/. 4. Zur Post 4/. Zwei Quittungen des türkischen Lehrers
Mehmed Tefvik à 99 K = 198 K .-

10/. 5. Zur Post 5/. Eine Quittung des Katecheten Don Josef
Ramaj über 300 K für das ganze Kalenderjahr 1910.

11-12/. 6 Zur Post 8/. Zwei Quittungen des Schulleiters Rotta
à 60 K = 120 K über den Lohn des Schuldieners.

Prins!
Die Quittungen zur Post 6 und 7 des ein-
gangszitierten hohen Erlasses entfallen über den hier-
amtlichen Bericht No 35 vom 14. April dieses Jahres und
hierüber bereits erfolgte hohe Verfügungen.-

Genehmigen,

EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

W. W. W.

12 NOV 1909

K. und K. österr. — ungar. Konsulat
Cs. és K. osztr. — magy. Konzulátus
Uesküb

27 Merkür 12

27 Merkür 18

122

No 167.

Uesküb, am 6. November 1909.

996

90950 pr 12. XI. 1909

6

HOCHGEBORNER GRAF !

In Befolgung der hohen Weisung vom 15.

Juli laufenden Jahres No 61.355/6 habe ich die Ehre,
EUERER EXCELLENZ anruhend

- 1-3/. ad a. eine Quittung des Lehrers Beltoja/:450 K:/ und
2 Quittungen seines Nachfolgers Rotta/:360 und 270 K:/
= 1080 K ,
- 4-5/. ad b. 2 Quittungen des Lehrers Kajtas à je 238 K = 476 K,
- 6/. ad c. 1 Quittung der Schwester-Oberin Dionysia Kacian
über die Subvention der Schwester-Lehrerin Bekes per
250 K ,
- 7-8/. ad d. 2 Quittungen des türkischen Lehrers Mehmed Tevfik
à 99 K = 198 K,
- ./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN ALOIS GRAFEN VON A EHRENTHAL

etc.

etc.

etc.

WIEN .

9-10/.

ad e. je eine Quittung à 60 K = 120 K des Schuldieners
Noz Nereza und Schulleiters Rotta über den Schuldieners-
lohn, pro II. Semester 1909 tiefergebenst zu unterbrei-
ten.

Den von den 100 Francs erübrigenden Rest
/:hoher Erlass vom 23. Juli d.J. ad No 61.355/6:/ habe
ich nach Abzug der mit hieramtlichem Berichte vom 24.
August 1909 No 140 gemeldeten Beträge/:hoher Erlass vom
14. Juli No 61.870/6:/von^{zusammen} 36 Francs 71 cts. auftragge-
mäss bis auf weiteres in hieramtlicher Verwahrung behal-
ten.-

Genehmigen,

EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

W. K. K. K.

8- APR 1909

K. und K. Österr. — ungar. Konsulat
Cs. és K. osztr. — magy. Konzulátus
Üsküb

27 Meskub /^a

No 70.

Üesküb, am 4. April 1909.

34293 pr: 9te IV. 1909

HOCHWOHLGEBORNER FREIHERR !

In Befolgung des hohen Erlasses vom 19.

Jänner laufenden Jahres No 2210/6 habe ich die Ehre,

1-6

EUERER EXCELLENZ in der Beilage sechs Quittungen der

Lehrer Kajtas /: 2 à 238 K = 476 K :/, Beltoja /: 2 à

540 K = 1080 K :/, Schwester Lehrerin Bekes /: 2 à 125 K

= 250 K, gefertigt von Schwester Oberin Dionysia Kacian:/

über ihre Bezüge pro I. Semester 1909, die Quittungen

7-8/.

der Handarbeitlehrerin Frl. Aloisia von Bogdanowicz:/: 2 à

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHWOHLGEBORNEN HERRN A L O I S FREIHERRN VON A E H R E N T H A L

etc.

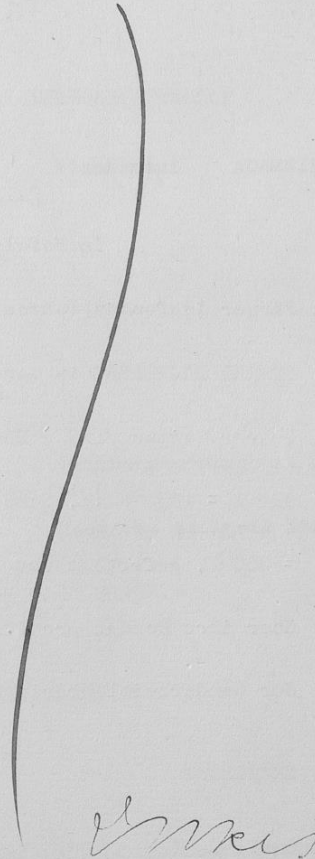
etc.

etc.

W I E N .

9/. 100 K = 200 K :/ über ihre Remuneration pro 1908/9 und
eine des Schulleiters Beltoja über das Schulpauschale
/: 150 K :/ für das laufende Schuljahr tiefergebenst in
Vorlage zu bringen.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht.-

100 OCT 1908
K. und K. österr. — ungar. Konsulat
Cs. és K. osztr. — magy. Konzulátus
Üsküb

27 Mesküh 1^a

102

No 155.

Üesküb, am 30. September 1908.

b 81859 pr. 10 X. 1908

6

HOCHWOHLGEBORNER FREIHERR !

In Befolgung der Höhen Weisung vom 22.

96
./.

September laufenden Jahres No 74393/6 habe ich die Ehre,
EUERER EXCELLENZ in der Anlage die Quittung der Oberin
Dionysia Kacian über die Subvention der Lehrerin an der
katholisch-albanesischen Schule in Üesküb Schwester Pro-
togena Bekes für die Zeit vom 15. September bis 31. Dezem-
ber dieses Jahres im Betrage von 122 Francs 54 cts. tief-
./.

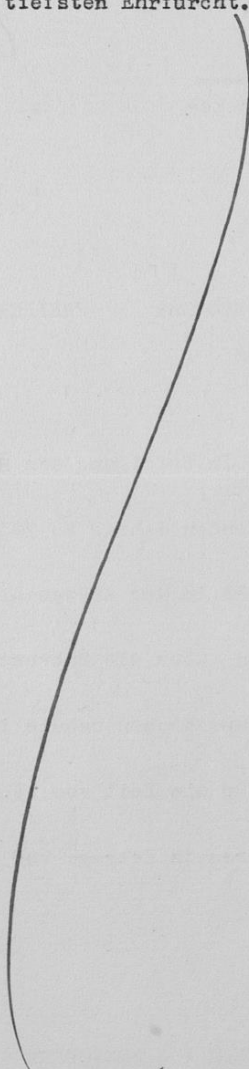
AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHWOHLGEBORNEN HERRN A L O I S FREIHERRN VON A E H R E N T H A L
etc. etc. etc.

W I E N .

ergebenst in Vorlage zu bringen.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht.-

L. v. S.

27 JUNI 1910

84
k. und k. österr. — ungar. Konsulat
s. és k. osztr. — magy. Konzulátus
Uesküb

27 Uesküb #

No 63.

Uesküb, am 24. Juni 1910.

Ante resp.

l. Ref. I.

z. gal. finis

Uesküb

40790 pr. 28. VI. 1910

Ref.

Mit Rücksicht auf den Verlauf
erwähnter Straße in Uesküb
auf Kaspel A. A.

6

Uesküb, 1. Juli 1910

Ref.

HOCHGEBORNER GRAF :

✓
Der Pfarrer der römisch-katholischen Kirche in Uesküb, Don Josef Ramaj erhielt am 26. vorigen Monats seitens der Munizipalität eine Verständigung, dass eine hier zu eröffnende und gegenwärtig schon in Angriff genommene neue Hauptstrasse den eingefriedeten Platz, welcher die Pfarrkirche umgibt, kreuzen wird und dass der Kirche in Gemässheit des Gesetzes vom 24. Oktober 1898 a. St. kein Schadenersatz zustehe, da durch die Expropriierung weniger als ein Viertel des Terrains in Anspruch genommen wird.

./.

Aus beiliegender Planskizze ist die Lage

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON AEHRENTHAL

etc.

etc.

etc.

566

WIEN.

der Kirche und die Richtung der neuen Strasse ersichtlich.

Don Josef hat hierauf am 22. dieses Monats eine Eingabe folgenden Inhaltes an das Vilajet gerichtet:

„ 1. Das obzitierte türkische Gesetz bestimmt, dass für den Fall als durch den Strassenbau eine Kirche beschädigt würde die Einholung eines kaiserlichen Irades nötig sei.

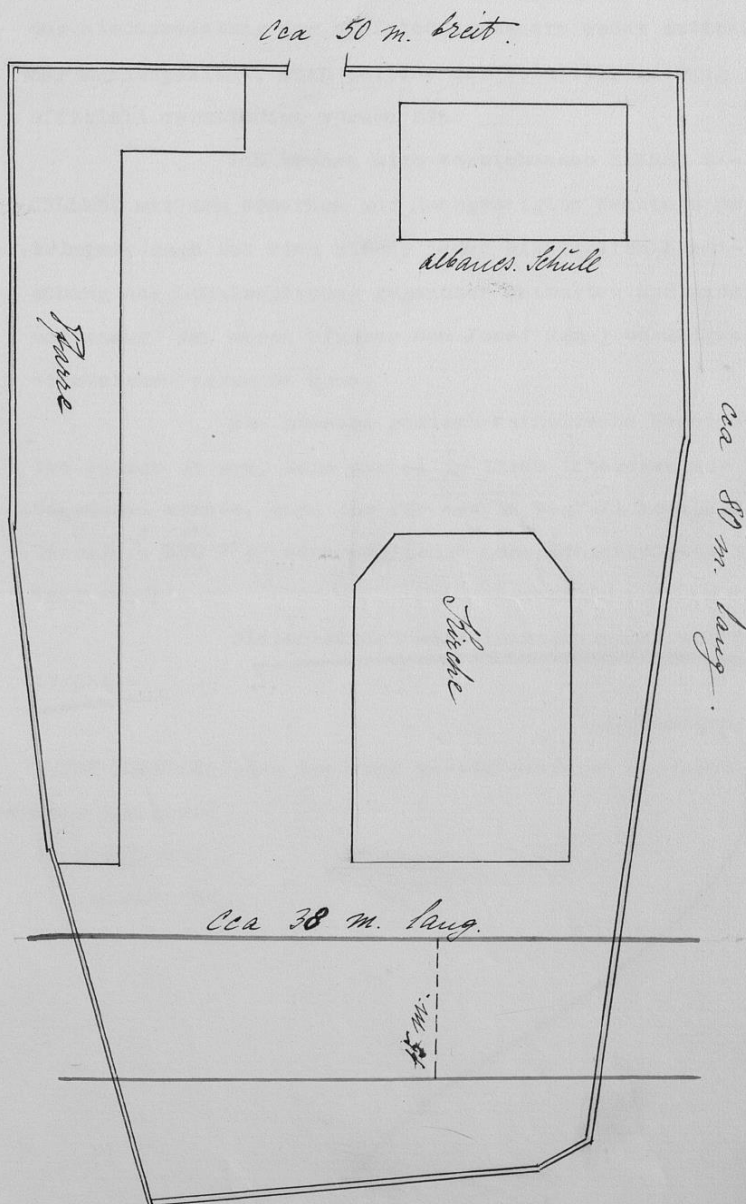
2. Da es sich in diesem Falle nicht um die Erweiterung einer bestehenden, sondern um den Bau einer neuen Strasse handelt, wäre das Expropriationsgesetz vom 24. November 1895 a.St. in Betracht zu ziehen gewesen, welches die Zahlung einer Entschädigung an den Haus- oder Grundeigentümer noch vor Beginn der Arbeit stipuliert.

Die Munizipalität hat jedoch, ohne darauf zu antworten, obwohl der hieramtliche Dragoman den Vali auf diese Eingabe in unverbindlicher Weise wiederholt aufmerksam gemacht hat, heute, d.i. am 24. Juni, in aller früh die Einfriedungsmauer an den in Aussicht genommenen Stellen einreissen lassen.

Wenn auch - eine entsprechende Entschädigung vorausgesetzt - seitens der Kirche gegen den neuen Strassenzug nichts einzuwenden wäre, da ja Sektions-Ingenieur Finazzer, der seinerzeit die Kirche gebaut, schon auf das Strassenprojekt Rücksicht genommen hat, so kann ich nicht umhin, das Vorgehen der türkischen Behör-

./.

Ad No 83. ex 1910.

567

Politischer Gegenstand.

den allzu rücksichtslos zu finden, umsomehr als ich, von der Niederreissung der Einfriedungsmauern weder seitens der Munizipalität, noch seitens der Vilajetsregierung offiziell verständigt worden bin.

Ich beehre mich Vorstehendes EUERER EXCELLENZ mit dem Bemerken zur Hochgeneigten Kenntnis zu bringen, dass ich mich bisher jeder offiziellen Einmischung der Lokalregierung gegenüber enthalten und anderseits auf den Herrn Pfarrer Don Josef Ramaj beruhigend einzuwirken versucht habe.

Die hiesige römisch-katholische Gemeinde ist jedoch so arm, dass man es in ihrem Interesse nur begrüßen könnte, wenn ihr für das in Wegfall kommende Terrain/: 570 m²:/ eine möglichst hohe Entschädigung zu Teil würde.-

Gleichlautend nach Konstantinopel sub No

43/pol.-

Genehmigen,

EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

aus einer Adresse durch den zur
-Lokalkirche in Konstantinopel
-den Platz-

..gegessen sind ..

568

Heinrich

Ad No 106 ex 1910.

Dr. von Heimroth an den k. und k. Geschäftsträger Otto in Konstantinopel.

No 52/pol.

Üsküb, am 22. Juli 1910.

Im Nachhange zu meinem ergebensten Berichte vom 24. Juni 1910. No 43/pol. beehre ich mich, EUERER EXCELLENZ ganz ergebenst zu melden, dass der römisch-katholische Pfarrer Don Josef Ramaj von der hiesigen Municipalität in Angelegenheit der Kirchenmauer folgende Antwort erhalten hat:

" Man hat Ihr Gesuch gelesen. Die Municipalität hat für das Grundstück, welches anlässlich des Baues der neuen Strasse von dem Grundbesitze der im Wege stehenden Kirche expropriert werden wird, im Sinne des Paragraphes 20 des Baugesetzes keine Entschädigung zu zahlen, weil dasselbe nicht einmal ein Viertel des Ganzen /:Grundstückes:/ ausmacht; Sie müssen das genannte Grundstück
./.

stück gratis überlassen, da ja schon anlässlich des Baues der Kirche die Stellung derselben mit Rücksicht auf dieses Strassenprojekt gewählt worden ist; damit der Eingang in die Kirche gegen die neue Strasse hin gelegen ist, hat man einen Teil des Hofes schon damals freigelassen. Was schliesslich das durch Sie zitierte Expropriationsgesetz anbelangt, so wird wohl darin gesagt, dass die Aenderung der Lage von alten Bauten in Gemässheit eines kaiserlichen Irades zu geschehen hat, bei den im Zuge befindlichen Niederreissungsarbeiten bleibt jedoch die Kirche selbst unberührt und wird nur der Garten derselben beschädigt werden.

Ihre diesbezügliche Einwendung konnte daher nicht berücksichtigt werden.

Siegel unentzifferbar. "

Da mich sowohl der Erzbischof Mgre Miedia, als auch der Pfarrer in der eindringlichsten Weise ersuchen, dieser Frage mein Augenmerk zuzuwenden, die Intervention bei den Lokalbehörden aber keine Aussicht auf Erfolg bietet, beehre ich mich EUER HOCHWOHLGEBOREN um hochgeneigte Instruktion zu bitten, welchen Standpunkt ich diesbezüglich einzunehmen, respective welche definitive Antwort ich dem Herrn Erzbischof zu erteilen habe.-

Die Abschrift dieses ergebensten Berichtes lege ich gleichzeitig nach Wien sub No 106 vor.-

Genehmigen,

8te AUG 1910

27 Mskib 4

91 / N° 680.

Jeniköi, am 5. August 1910

51128 pr 10. VII 1910

Grafen W. P. R. I. b.
Rom, 27. aug. 1910

7b

in diesem Sinne
antworten

Hochgeborener Graf! j. m. d. g. l. b.
20/10/10

~~40290~~
6

~~40064~~
6

Zu den sub N° 83 und 106 ~

auch Eurer Excellenz vorliegenden ~

Berichten des Herrn von Heimroth de
dato 24. Juni und 22. Juli d. J.

in Angelegenheit der über den Grund
der Kirche in Mskib geführten neuen
Strasse, möchte ich bemerken, dass sich

Seiner Excellenz

Herrn

Grafen Aehrenthal

etc. etc. etc.

577

X

aus dieser Massregel ein Recht der dortigen
katholischen Gemeinde auf Entschädigung
wohl kaum ableiten lässt, zumal ja
derselben die einschlägige Absicht der
Localbehörde schon zur Zeit des Baues
der Kirche bekannt war und dagegen
von ihr kein Einspruch erhoben wurde.
Es würde sich demnach höchstens um
eine von der türkischen Regierung zu
erbittende Indemnität aus Billigkeits-
gründen handeln können, wobei meiner
Ansicht nach die Initiative dem

Pfarrer Don Josef Ramaj respective -
dem Erzbischof Monsignor Miedia zu
überlassen wäre. Eine Intervention -
unsererseits würde, wie die Dinge in -
derlei Fragen dormalen liegen, der Sache,
wenn sie überhaupt Aussicht auf
Erfolg hat, wohl eher schaden als nützen.

Der Umstand, dass bei der
Inangriffnahme des Baues der Strasse
die Verständigung des K. u. K. Consulates
unterlassen wurde, scheint mir nicht
wichtig genug, um daraus den Anlass

Zu einer principiellen Auseinandersetzung
mit der Vilajetsregierung oder der Pforte
zu nehmen.

Indem ich einem Bescheide
Euerer Excellenz, ob ich Herrn von Heimroth
im Sinne des Vorstehenden antworten
darf, gehorsamst entgegensehe, bitte ich
Hochdieselben den Ausdruck meiner
tiefen Ehrfurcht zu genehmigen

Osby

93
17 SEPT 1940

No. 83

Jeniköj, am 13 September 1910.

59610 pr 19. IX. 1910

6

H o c h g e b o r e n e r G r a f

In Entsprechung der hohen Weisung vom 4.v.Mts.No.48064/6, habe ich die Frage des Entschädigungsanspruches der katholischen Kirche in Uesküb für die Anlage einer Strasse über deren Grund, zum Gegenstande eines neuerlichen Studiums gemacht und nochmals festgestellt, dass sich für die erwähnte Kirche aus den im Gegenstande geltenden Gesetzesvorschriften tatsächlich kein Ersatzanspruch konstruieren lässt.

Artikel 8 des Strassengesetzes vom 18. Muharem 1309 bestimmt ausdrücklich, dass für Expropriationen, die zu Strassenerweiterungszwecken erfolgen und nicht mehr als ein Viertel der von dieser Massregel betroffenen Grundstücke umfassen, dem Eigentümer der Letzteren kein Entschädigungsanspruch zusteht. Es entfällt mithin auch die Anwendbarkeit der von Don Ramaj zitierten Bestimmung des Expropriationsgesetzes vom 21. Džemazi-ül-ewwel 1296, welche im Artikel 3 die Zahlung der Entschä-

• / •

Seiner Exzellenz Herrn

Grafen A E H R E N T H A L

etz. etz. etz.

586

digung an den Haus- oder Grundeigentümer vor Beginn der Arbeiten stipuliert. Die bezogene Gesetzesstelle hat eben zur Voraussetzung, dass eine Geldentschädigung überhaupt Platz zu greifen hat.

Was die Behauptung des genannten Seelsorgers betrifft, dass im vorliegenden Falle die Expropriation durch ein kaiserliches Irade hätte genehmigt werden müssen, da nach dem Gesetze dies stets erforderlich sei, wenn durch einen Strassenbau eine Kirche beschädigt wird, so ist dieselbe schon deshalb nicht stichhältig, ~~wel~~ die in Rede stehende Expropriation nicht die Kirche selbst, sondern den Kirchengrund trifft; Ferner kommt in Betracht, dass das alte abrogierte Expropriationsgesetz vom 4. Redžeb 1272 bestimmt, dass jedwede Gebetsstätten von der Expropriation ausgeschlossen bleiben müssen, zugleich aber auch, dass die zu den selben gehörigen Gründe als gewöhnliche Gründe zu behandeln sind. Im neuen Expropriationsgesetz vom 21. Džemazi-ül-ewwel 1296 ist dieser Fall überhaupt nicht vorgesehen. Das ebenfalls schon abrogierte alte Baugesetz vom 23. Zilhidžé 1299 verfügt im Artikel 5, dass in den Ufern von Gebetsstätten, an Landungstellen, öffentlichen Plätzen, kurz an Orten, die dem allgemeinen Wohle gewidmet sind, keine Privatbauten aufgeführt und die Orte selbst Privatzwecken nicht überlassen werden dürfen, es wäre denn in ganz speziellen Fällen, in welchen jedoch hiezu ein besonderes kais. Irade erforderlich sei. Das neue Baugesetz (18. Muharrem 1309/) setzt an Stelle des Ira-

./

des eine Erlaubnis von der Pforte.

Keines dieser beiden Gesetze scheint hier anwendbar, da beide die Benützung von den, dem allgemeinen Wohle gewidmeten Immobilien zu Privatzwecken ins Auge fassen, während es sich im vorliegenden Falle um die Expropriation zu öffentlichen und nicht zu privaten Zwecken handelt.

Was das weitere Argument Don Ramaj's betrifft, dass das von der Munizipalität in deren Entscheidung bezogene Baugesetz (18. Muharrem 1309) im Falle der Jesküb-er Katholischen Kirche nicht anwendbar sei, da es sich um einen Neubau und nicht um die Erweiterung der Strasse handle, so ist dasselbe auch nicht stichhältig, da dieses Gesetz im Artikel 14 die Expropriation nicht bloss bei „élargissement“ sondern auch beim „alignement“ von Strassen vorsieht.

Schliesslich glaube ich noch bemerken zu sollen, dass die Daten der in den gegenständlichen, Euerer Exzellenz sub No. 83 und 106 vorliegenden Berichten des k.u.k. Konsulates Jesküb zitierten Gesetze und zwar vom 24. Oktober 1893 a. St. vom 24. November 1895 a. St. und § 20 des Baugesetzes richtig vom 25. Zilhidže 1299, 21. Džemazi-ül-ewwel 1296 und § 8 des Baugesetzes vom 18. Muharrem 1309 heissen sollen.

Ansichts des sich ^{aus} ~~zu~~ dem Vorstehenden ergebenden Sachverhaltes kann es sich mithin, wie ich dies bereits in meinem ergebensten

./.

Berichte No.680 vom 5.August d.J.zu erwähnen die die Ehre hatte,für die Kirche in Uesküb höchstens um eine aus Billigkeitsgründen zu erbittende Indemnität handeln,wobei aus den in jener Relation angeführten Gründen die Initiative dem Pfarrer Don Ramaj beziehungsweise dem Erzbischof Monsignor Miedia zu überlassen wäre.

Indem ich noch ergebenst hinzuzufüge,dass ich nunmehr Herrn von Heimroth behufs entsprechender Verständigung Don Ramaj's in diesem Sinne instruiere,bitte ich Euere Exzellenz den Ausdruck meiner tiefen Ehrfurcht zu genehmigen.

28 APR 1911
95

27 Uesküb 4

No 38.

Uesküb, den 19. April 1911.

6
28270 pr 29 IV 1911

6

HOCHGEBORNER GRAF !

Mit Beziehung auf den hohen Erlass vom
30. Jänner laufenden Jahres No 4.323/6 habe ich die Ehre,
EUERER EXCELLENZ ganz ergebenst zu melden, dass die un-
ter der Leitung des Baurates Finazzer durchgeführten Re-
novierungsarbeiten an der katholischen Kirche in Uesküb
nunmehr beendet wurden und erlaube mir aus diesem An-
lasse in der Beilage drei Quittungen des Pfarrers Don
Josef Ramaj über die Beträge von 200, 400 und 330 Francs
74 cts = 930 Francs 74 cts zu unterbreiten.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON AEHRENTHAL

etc.

etc.

etc.

594

WIEN.

6

meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Heinrich

19 APR 1909

ungar. Konsulat
Ö. u. K. ostr. — magy. Konsulat
Uesküb

27 Uesküb 12

No 74.

Uesküb, am 10. April 1909.

38308 pr 20. IV. 1909

Sept 6

V. O.
im Löbl. Sept.

HOCHWOHLGEBORNER FREIHERR !

25797/6 ist nicht in die h. a.
Registrierung gelangt.

In Befolgung der hohen Weisung vom 17.

25979
März laufenden Jahres No. 25.797/6 habe ich die Ehre,

!./.
EUERER EXCELLENZ in der Beilage die Quittung des Katache-

ten an der katholischen Pfarr- und Eisenbahnschule in

Uesküb, Don Giuseppe Ramaj, für die ihm Hochgnädigst

6
bewilligte Remuneration für das Schuljahr 1908/9 im Be-

AN SEINE EXCELLENZ

DEM HOCHWOHLGEBORNEN HERRN A L O I S FREIHERRN VON A E H R E N T H A L

etc.

etc.

etc.

W I E N .

trage von 300 Kronen = 315 Francs 12 cts. tiefergebenst
in Vorlage zu bringen.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck
meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Adam Kiewitz

8 - FEB 1910

K. und K. Oester. — ungar. Konsulat
Cs. és K. osztr. — magy. Konzulátus
Uesküb

27 Mes Rüd 12

193

No 17.

Uesküb, am 5. Februar 1910.

6
8738 pr 8te II. 1910
6

HOCHGEBORNER GRAF !

[^{mit} Der der hohen k. und k. Regierung loyale
und ganz ergebene Cooperator von Uesküb Don Josef Ramaj
hat in letzter Zeit eine schwere Brustfellentzündung
durchgemacht und muss als Rekonvaleszent über Ärztliche
Weisung das milde Klima an der Kiste von Dalmatien für
einige Wochen aufsuchen, da sonst seine Gesundheit schwe-
ren Schaden nehmen könnte.]

Ueber bezügliche Bitte des genannten Geist-
lichen gestatte ich mir, EUERE EXCELLENZ tiefergebenst
zu bitten, ihm, mit Rücksicht auf seine sehr bescheide-
ne materielle Lage, je eine Freikarte II. Klasse auf den
./.

A N S E I N E E X C E L L E N Z

DEN HOCHGEBORNEN HERRN A L O I S G R A F E N V O N A E H R E N T H A L

etc.

etc.

etc.

6

W I E N .

königlich-ungarischen und bosnischen Staatsbahnen zur Reise von Semlin nach bosnisch Brod und zurück und von bosnisch Brod nach Gravosa und zurück, letztere mit Autorisation zur Unterbrechung der Fahrt in Sarajevo auf der Hin- und Rückreise, Hochgnädigst erwirken und ihm einen Kurkostenbeitrag von 300 Kronen gewähren zu wollen.-

Genehmigen,
EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Alexander

1910
K. U. K.
GEMEINSAMES FINANZMINISTERIUM
In Angelegenheiten
BOSNIENS UND DER HERZEGOVINA.

Z. 2203
B. H.

27 Mes Kik 12
10683 pr 17 II 1910
6

Mit Beziehung auf die geschätzte Note vom 14.d.M., Nr. 8738/6, beehrt sich das gefertigte Ministerium dem löblichen Ministerium zur gefälligen Kenntnis zu bringen, dass dem k.u.k. Konsulate in Uskub die angesprochene Freikarte II. Klasse von B.Brod nach Uskoplje und retour für den Kooperator Don Josef Ramaj unter einem direkte zugemittelt wird.

W i e n, am 16. Februar 1910.

Für den k.u.k. gemeinsamen Finanzminister:

Senarici
ad acta
LH

6

An

das löbliche k.u.k. Ministerium des k.u.k. Hauses und des Aeussern
in

W I E N.

195

27 Herbst 12

Dringend

1. Dringender Merkmal

Wien 26/3. 910

Nº 11343

1910

2. hyl. my. Jambes mm

3. hyl. my. van Wolf

Erled. 1. um 24. 910

25. 26. 1910

Aug. 24. 1910

Spannung Pm 15

my

1-3 exp

hyl

acc

1. hyl. my. Jambes
Jambes

Hand: Ludwig

Coll. Mervy

Rep. Lell.

Coll. 1891

Im Departement 14

1

Dringend auf den

Dringend v. 5. Jambes 1. 76.

Nº 17, wird 1/2 in der

Jambes die von hyl. my.

Jambes mm aufspringen,

von dem letzten Jambes

Don Jambes Jambes

Jambes für die Jambes

Jambes - Jambes

mit dem letzten Jambes

Dieses Jambes der Jambes

Kereskedelemügyi

m.k.

MINISTER

11343 pr. 19. II. 1910

6

1369/eln. sz.

Nagyméltóságú Gróf. Minister Úr!

*14. Jan. 1910
M. J. J. J.*
Folyó évi február hó 14-én 8738 szám alatt kelt nagybecsű átíratára, Don Ramaj József uskúbi segédlelkész részére kiállított szabadjegyet van szerencsém ide mellékelve megküldeni, kérve hogy a jegy után fizetendő 2 Kor. kiállításai illetéket hozzá járuttatni méltóztassék.

Budapest, 1910. február hó 16-án.

A minister megbízásából:

ministeri osztálytanácsos.

6
Nagyméltóságú Gróf. Aehrenthal Alajos úrnak,
v. b. t. tanácsos, a császári és királyi Kisebbségi Miniszternek,
cs. és kir. közös külügy miniszternek.

K. u. k. Ministerium des kaiserl. und königl. Hauses und des Äußern.

Deutsche Übersetzung

der ungarischen Note des königl. ungar.

Handels Ministeriums

VOM 16/2 1900

Zahl 1369/du.

Ad Z. 11343 1900
6

Meist Liebigung
Die graph. Note
vom 14. Febr. l. J.
Z. 8738, bezieht
sich auf die für den
Cooperator ~~notarischer~~ von
Hilfsanwaltschaften Josef
Dem Remy mit
graph. Zeilen
und dem Empfang
zu überführen,
die auf der Frei-
kurve zu antworten,
da die Stellungsgen,
bisher von L. R.
unvollständig zu
schauen.

g. r.

Uebers. 22. FEB. 1910

Remy 2/2

sees
2 Kronen

Morgens in Ketschum
100. 200. 200. 200. 200.
den 100. in der Ketschum
die Ketschum 200. 200. 200.
2 K. zu übermitteln.

3.

1. 200. 200. 200. 200. 200.
Ketschum, 200. 200. 200. 200. 200.
gegenständliche 200. 200. 200.
von 2 Kronen gegen 200.
Ketschum zu übermitteln. n. im
Journale für den Dispositio-
nals in Ketschum zu stellen.

28 FEB 1910
K. und K. Statr. — ungar. Konsulat
Cs. de K. ostr. — ungar. Konsulat
Gek. 196

27 Meskit 12

No 22.

Uesaküb, am 25. Februar 1910.

13315 pr 28 II 1910

11343 in Jahr
6

HOCHGEBORNER GRAF !

In Befolgung des hohen Erlasses vom 14.
dieses Monats No 8338/6 habe ich die Ehre, EUERER EXCEL-
LENZ in der Beilage die Quittung des hierortigen Koope-
rators Don Josef RamaJ über den ihm Hochgnädigst bewil-
ligten Kurkostenbeitrag von 210 Francs 08 Cts. tiefer-
gebenst in Vorlage zu bringen.-

Genehmigen,
./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEM HOCHGEBORNEN HERRN ALOIS GRAFEN VON AEHRENTHAL

etc. etc. etc.

WIEN.

EURE EXCELLENZ, den Ausdruck meiner tiefsten Ehrfurcht.-

W. Müller

Dom Zef Ramaj dhe argjipeshkvi i Shkupit, imzot Lazër Mjeda

Argjipeshkvi Pashk Trokshi, ndonëse ishte në konflikt të vazhdueshëm me Austro-Hungarinë, megjithatë kishte raporte të mira me konsullatën Austro-Hungareze në Shkup. Kjo, sidomos kur ishte në pyetje e mira e përbashkët e popullatës shqiptare përgjithësisht dhe ajo e pjesës katolike në Argjipeshkvinë e Shkupit, në mënyrë të veçantë. Pa dyshim, interesat ishin të dyanshme, reciproke. Austro-Hungaria, thënë për hir të së vërtetës, provonte me çdo kusht t'i ndihmonte shqiptarët në Ballkan, sikundër edhe Trokshi, por që ky i fundit, ndonëse nuk kishte simpati për francezët, dëshironte në njëfarë mënyre që austriakët të zëvendësoheshin nga pala franceze. Në këtë kontekst, do ndryshonte dhe protektorati, që do thotë se shqiptarët do hynin nën protektoratin francez. Përkundër këtij mendimi a dëshire të Imzot Trokshit, ky më 1897⁵⁴, kërkonte nga austriakët që 5 studentë nga Ipeshkvia Shkup-Prizren të dërgoheshin për studime të teologjisë e të edukoheshin në shkollat, qarqet austriake. Ne nuk kemi arritur të gjejmë ndonjë dëshmi (arkivore) nëse të njëjtën gjë Imzot Trokshi, do ta ketë bërë edhe me francezët. Pra, për shkollimin e të rinjve shqiptarë Trokshi parapëlqente Austrinë.

Trokshi kishte vështirësi të mëdha edhe me autoritetet turke. As ata nuk e dëshironin Trokshin ipeshkëv. Për profanizimin e një xhamie në afërsi të Gjakovës, besimtarë myslimanë dhe autoritetet turke ngarkonin Trokshin, me arsyetimin se ajo ishte një ndërmarrje e tij. Arsyetimet e Imzot Trokshit se ai nuk kishte dorë në këtë çështje ishin krejt të kota. Në këto rrethana, autoritetet e Austro-Hungarisë i kërkuan Vatikanit largimin e Trokshit nga Argjipeshkvia dhe pensionimin e tij. Shih për këtë, në vitin 1908, Trokshi i ofroi dorëheqjen Papës Piut X. Ky i fundit e ftoi në Romë Imzot Trokshin, dhe po të njëjtin vit, më 29.04.1908, e emëroi atë ipeshkëv titullar të Ipeshkvisë Nacolia Nacolen(sis) të Azisë së Vogël, detyrë kjo, të cilën e mbajti deri në vdekje, më 29.07.1917. Do thënë se për datën e vdekjes së Trokshit kishte disa mendime. Përmendeshin viti 1909 e 1910. Vitet e jetës së tij, pas pensionimit dhe emërimit ipeshkëv titullar i Ipeshkvisë së sipërshtënuar, Trokshi i kaloi në Romë. Për këtë periudhë kohore, do thënë se, nuk kemi dhe aq gjëra të shkruara që do na informonin për angazhimet e Imzot Trokshit. Është e njohur dhe kjo letër përshëndetëse e Imzot Trokshit, shkruar me rastin e largimit nga Argjipeshkvia Shkup-Prizren. Se Imzot Trokshin nuk e dëshironte as Austro-Hungaria, flasin shumë dokumente, siç dëshmon edhe Gaspër Gjini.⁵⁵ Deri në ardhjen e Imzot Lazër Mjedës (vëllai i Ndre Mjedës) në krye të Argjipeshkvisë, atë e udhëhoqi (për më shumë se një vit) Nikolla Gllasno-

54 HHStA A.R, F 27/K. 49, Mission Albanien 1871-1911, Albanische Seminaristen in Innsbruck.

55 Gjini Gaspër, Ipeshkvia Shkup-Prizren, fq. 202.

viqi nga Janjeva, administrator apostolik i Argjipeshkvisë Shkup-Prizren. Nga e njëjta familje, Argjipeshkinë, pas largimit të Mjedës, e udhëhoqi dom Toma Gllasnoviqi.

Kur Mjeda u emërua në krye të dioqezës së Prizrenit ishte vetëm 40 vjeç. Prift u shugurua në vitin 1891. Angazhimi i tij kishte bërë që ai të ishte mjaft i respektuar nga besimtarët dhe vetë Imzot Marconi. Ky i fundit e emëroi njëkohësisht për këshilltar dhe sekretar të vetin, detyrë kjo që e kreu deri sa u emërua Ipeshkëv i Sapës, më 1901. Edhe këtu do fitojë zemrat e grigjës së vet, duke lënë një përshtypje të jashtëzakonshme. Më 1905 emërohet ipeshkëv ndihmës i Shkodrës e koadjutor i kësaj argjipeshkvie. Kjo do thotë se, sipas ligjit (kanonit) kishtar, pas Argjipeshkvit Pashk Guerini, Mjeda do duhej të ishte Argjipeshkëv i Argjipeshkvisë së Shkodrës. Emërimi i Mjedës për Argjipeshkëv të Argjipeshkvisë Shkup-Prizren, e kishte lënë sërish çështjen e hapur se kush do ishte pasardhësi i Monsinor Guerinit në Shkodër, duke krijuar “rrëmuje” tek kleri e populli, i cili nuk dëshironte largimin e Mjedës nga Shkodra. Emërimi i Mjedës, ndërkaq ishte bërë pa dëshirën e tij. Edhe Austro-Hungaria e shihte të një rëndësie të veçantë qëndrimin e Mjedës në Shkodër dhe nuk e dëshironte largimin e tij, meqë Shkodra ishte vend me shumë rëndësi jo vetëm për kishën katolike, por edhe për politikën ballkanike. Sidoqoftë, më 24.04.1909, konsullata Austro-Hungareze nga Roma lajmëron Vjenën se në krye të Argjipeshkvisë Shkup-Prizren ishte emëruar Lazër Mjeda, kurse Kardinal Gotti shpreson se Mjeda do ta pranojë dekretin që do t’i dërgohet.⁵⁶ Më datë 02.05.1909, konsulli Kral nga Shkodra e njofton Vjenën për dekretin e Vatikanit për emërimin e Mjedës, duke e cilësuar si një disfatë të madhe për politikën Austro-Hungareze ndaj shqiptarëve e sidomos për Shkodrën. Konsulli Kral kërkon që të ndërmerren të gjitha masat përkatëse që dekreti i Selisë së Shenjtë për emërimin e Mjedës Argjipeshkëv i Shkupit të anulohet.⁵⁷ Në anën tjetër, Prohaska, konsull i Austro-Hungarisë në Prizren, e lajmëron konsullatën e Shkodrës, më 07.05.1909, se në Prizren kishte arritur lajmi për emërimin e koadjutorit të Shkodrës, Imzot Mjedës për Argjipeshkëv të Argjipeshkvisë Shkup-Prizren. Kjo ishte një befasi edhe për meshtarët e kësaj argjipeshkvie, meqë e dinin se Mjeda ishte koadjutor i Shkodrës.⁵⁸

Më 08.05.1909, kemi një reagim tjetër të konsullit Kral. Emërimin e Mjedës në krye të Argjipeshkvisë së Shkupit e konsideronte sukses të Italisë e humbje të Austro-Hungarisë dhe se disfata do të ishte edhe më e madhe,

56 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, fq. 2 telegram i konsullatës austro-hungareze në Romë, më 24 prill 1909 ku lajmëron për emërimin e Mjedës (faksimil).

57 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, fq. 4, telegram i konsullatës austro-hungareze në Shkodër, 2 maj 1909 (faksimil).

58 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, fq. 5, telegram i konsullatës austro-hungareze në Prizren më 7 maj 1909.

nëse për Argjipeshkëv të Shkodrës do të emërohej, apo edhe vetëm nëse do vinte në diskutim Sereqi, i cili, sipas tij, nuk ishte në gjendje të udhëhiqte me Shkodrën dhe ishte tejet kritik karshi politikës së Austro-Hungarisë. Sipas konsullit Kral, Imzot Guerini, populli dhe shumica e klerit katolik të Shkodrës janë kundër këtij emërimi, pra kundër largimit të Mjedës nga Shkodra.

Këtë mendim, konsulli Kral e kishte shprehur edhe më 06.05.1909, duke bërë me dije se largimin e Mjedës nga Shkodra, mediat në Shqipëri e cilësojnë një humbje për Shkodrën e rajonin. Mjeda konsiderohej njeri pjekur dhe më i përshtatshmi për ta trashëguar Imzot Guerinin. Edhe vetë ky i fundit ishte tejet i pakënaqur me largimin e Mjedës nga Shkodra. Kur Mjeda u emërua për detyrën e re në Prizren (fjala është gjithnjë për Argjipeshkvinë Shkup-Prizren), ai nuk ndodhej në Shkodër. Kthimi i tij pritej pas një muaji, ndaj dhe nuk dinte kush se çfarë në të vërtetë po mendonte vetë ai për këtë emërim. Guerini, ndërkaq, fliste për mundësinë e shprehjes së një pakënaqësie të madhe në Argjipeshkvinë e Shkodrës. Edhe ai vetë nuk mund të paramendonte asnjë meshtar tjetër, përveç Mjedës, në udhëheqjen e Argjipeshkvisë së Shkodrës. Ai, cilësohej edhe i dashur edhe i aftë për shumë gjëra. Konsulli Kral, shkruan më tej, se duke e njohur karakterin e Mjedës, beson se ky i fundit nuk do ta kundërshtojë çështjen e emërimit, edhe pse nuk do t'i pëlqejë, sepse është i dëgjueshëm. Është folur edhe më herët për transferimin e Mjedës në Prizren, porse atëherë është menduar se këto mund të ishin vetëm intriga italiane, e po ashtu edhe dëshira të Sereqit e të abat Doçit, të cilët nuk mund ta paramendonin Mjedën si argjipeshkëv të Shkodrës. Është shumë interesant të theksohet se shumë malësorë dhe katolikë të ish-peshkvive të tjera shqiptare, nuk dëshironin të kishin punë me ipeshkvijtë e tyre (të ipeshkvisë që i përkisnin), por për këshilla rregullisht kërkonin ndihmën e L. Mjedës. Ky kishte ndikim shumë të madh tek malësorët, të cilët i ndihmonte shumë. Konsulli kishte biseduar edhe me Imzot Guerinin, me të cilin ishin pajtuar që mos të shikohej në ndonjë kandidat tjetër për ta trashëguar atë. Argjipeshkvi i Shkodrës, Guerini, më 30.05.1906⁵⁹ kishte kërkuar nga konsulli austriak Kral, që të angazhohej që Mjeda, pas një qëndrimi disa mujorë në Prizren, të kthehej sërish në Shkodër e të merrte postin e argjipeshkvit të Shkodrës. Guerini nuk kishte pranuar që të emërohej asnjë ipeshkëv për koadjutor të Shkodrës, ngase me çdo kusht dëshironte kthimin e Mjedës. Po ashtu, ai ishte i mendimit se në krye të Shkodrës duhej të emërohej patjetër një shqiptar, edhe për faktin se të huajt nuk e njihnin mirë popullin shqiptar. Një raport interesant lidhur me Mjedën, jetën dhe karakterin e tij, e shkruan konsulli Kral, më 01.06.1909.⁶⁰ konsulli

59 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, 11. raport i konsullit (Kral) austro-hungarez në Shkodër të 30 maji 1909.

60 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, 14. raport i konsullit (Kral) austro-hungarez në Shkodër, 9 qershor 1909.

shkruan se Mjeda ishte “respektuar nga të gjitha anët”, pastaj shihet së puna e zelli i tij janë gjëra shumë të rëndësishme për të, dhe thekson se ai ishte pasardhës juridik i Argjipeshkvit të Shkodrës, Guerinit, dhe se ishte emërtuar për Prizren, pa dijeninë dhe dëshirën e tij. Në këtë letër thuhet se emërimi i Mjedës ishte dhe një lloj intrige e klerit italian dhe atij shqiptar, sidomos në Shkodër, që simpatizonte më shumë Italinë se sa Austro-Hungarinë e të cilët dëshironin largimin e Mjedës nga Shkodra. Sipas këtij raporti, Imzot Guerini kishte simpati dhe respekt shumë të madh për Mjedën. Më tutje vazhdon se Mjeda është njeri që me drejtësi dhe korrektësi ka fituar simpati në Argjipeshkvinë e Shkodrës. Puna e tij karakterizohet me dashuri dhe interesim për popullin dhe të mirën e tij. Popullata e Shkodrës dhe Imzot Guerini dëshironin anulimin e emërimit të Mjedës për Argjipeshkvinë Shkup-Prizrenit. Guerini e dëshironte me çdo kusht për pasardhës të vetin. Në rast se nuk do funksiononte ideja për anulimin e emërimit, Guerini kishte menduar edhe në dorëheqjen vullnetare të tij nga detyra e Argjipeshkvit të Shkodrës, në mënyrë që Mjeda, pas disa muajve qëndrimi në Prizren, të kthehej sërish në Shkodër, për t’u bërë Argjipeshkëv. Më tej, konsulli Kral shkruan se Mjeda i krishterë shumë i devotshëm, shumë i drejtë, shumë inteligjent, i zellshëm, i qetë dhe energjik, nuk është egoist. Ka jetën private shumë të thjeshtë, moral shumë të lartë, është njeri që shikon përpara e detyrën e kryen ashtu siç duhet. Një karakteristikë e tij shumë e mirë është që ai lufton për mirëqenien e popullit dhe të klerit, dhe përkrah me të gjitha mundësitë e veta për përparimin e popullit dhe klerit. Është njeri që flijon vetveten që të mund ta ndihmojë popullin e klerin. Është patriot shumë i mirë dhe ka prirje shumë të mira letrare. Përballë Austro-Hungarisë dhe protektoratit është shumë korrekt, lojal dhe përherë në shërbim. Mjeda kërkon përherë, po ashtu, edhe prej Vjenës korrektësi dhe përkrahje. Nëse Mjeda bënë ndonjë kërkesë financiare, nuk e ka për motive personale, por kërkon për të mirën e tërës popullit shqiptarë, apo për të mirën e katolikëve shqiptarë. Nuk e tepron në kërkesa për përkrahje financiare që bënë ai. Ai kishte jetuar në Sapë në një rezidencë të thjeshtë, ku për përkujdesje shtëpiake kishte pasur nënën e vet (konsulli përshkruan edhe karakterin e nënës së Mjedës. Ajo cilësohet për lidhje shumë të mira me djalin e vet Lazrin). Pasardhësi i tij i Sapës, të parën kërkesë që kishte bërë tek konsullata austriake, e kishte bërë për ndërtimin e një shtëpia luksoze dhe me shuma financiare të tepruara. Mjeda në Shkodër si ipeshkëv ndihmës (koadjutor) ishte i kënaqur me një dhomë të thjeshtë. Përkundër moshës së re të cilën e ka, Mjeda nuk iu jep rëndësi gjërave personale, por të mirës së popullit. Ai udhëton rrugë të gjata, nganjëherë edhe tërë javën, shpesh në kushte shumë të vështira në vende malore të argjipeshkvisë së Shkodrës e më gjerë, duke u njohur nga afër me gjendjen e popullit e të klerit shqiptarë.

Me mençurinë që ka, arrin që t'i bind edhe organet lokale turke për ndonjë rast nëse është nevoja. Konsullata austriake në Shkodër e vlerëson shumë këtë gjë, sepse nuk kishte më gati nevojë të intervenonte për imtësira tek organet turke. Organet turke ishin shumë mirë në dijeni se Mjeda kishte ndikim shumë të madh tek malësorët shqiptarë, kështu që edhe ata nuk dëshironin të hynin në kurrfarë konflikti me Mjedën, ngase malësorët mund t'u nxirrnin telashe turqve. Në të njëjtën kohë, Mjeda duke i njohur mirë malësoret, ndërmjetësonte në raste të ndonjë konflikti dhe i zgjidhte problemet ashtu siç duhej. Kundër emërimit të Lazër Mjedës, kalimit të tij në dioqezën e Prizrenit, ishin banorët, besimtarët dhe elita e Shkodrës, të cilët ishin të prekur thellë. Për ta penguar zhvendosjen e Mjedës, ishte marrë një iniciativë nga besimtarë dhe klerikë katolikë të Shkodrës: ata i dërguan një notë ankese Selisë Shenjtë dhe u shprehen qartë se ishin kundër largimit të Mjedës nga Shkodra. Nga nota në fjalë, del se Mjeda ishte vërtet një njeri shumë i respektuar në Shkodër. Edhe vetë Imzot Guerini, ndjehej i indinjuar me kalimin e Mjedës në Prizren.

Kundër kalimit të Mjedës prej Shkodre në Prizren kishte dhe protesta. Konsullata Austro-Hungareze njofton më 28 qershor 1909 (nr 35-40) se katolikët e Shkodrës i kishin dërguar një letër proteste Papës në Romë që të tërhiqte mbrapa dekretin për transferimin e Mjedës në Prizren. Nga kjo letër kuptohet, po ashtu, se as Austro-Hungaria nuk e dëshironte largimin e Mjedës. Ata mendojnë se këtu kishte dorë Italia. Ç'është e vërteta, kishte qenë dëshira e Austro-Hungarisë kalimi i Mjedës nga Sapa në Shkodër, me tendencën që ai më vonë të ishte dhe Argjipeshkëv i Shkodrës. Për këtë punë, atëbotë ishte angazhuar përmes kanaleve diplomatike në Vatikan edhe ambasadori i Austro-Hungarisë Konsulli Kral njofton dhe për sëmundjen e Mjedës, për nevojën që ai të dërgohej për t'u operuar në Vjenë. Atë, në korrikun e vitit 1909, e kishte shoqëruar mjeku nga Shkodra me mbiemrin Saracci. Për shkuarjen, dërgimin e Mjedës njofton edhe konsullata e Shkodrës, më saktë konsulli Kral, më 08.07.1909.⁶¹ Shpenzimet për shërimin e tij i kishte marrë përsipër Vjena.

Mjeda kishte pasur kontakte shumë të mira me Dr. Gjergj Pekmezin, i cili në atë ligjëronte gjuhën shqipe në universitetin e Vjenës. Pritjen e tij e kishte bërë Dr. Gjergj Pekmezi në Südbahnhof të Vjenës⁶². Edhe Kardinali Francesco Gotti kishte lajmëruar për ardhjen e Mjedës në Vjenë⁶³. Për shëndetin e Mjedës kujdesej edhe kardinal Gotti, përndryshe pjesëmarrës në

61 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, fq. 3, raport i konsullit Kral nga Shkodra më 8 korrik 1909.

62 shif HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, fq. 4, 5, 7 raport i konsullit Kral nga Shkodra më 8 korrik 1909 (faksimil).

63 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, fq. 2, lajmrin i konsullatës austro-hungareze nga Roma 4 korrik 1909.

bisedime për konkordatin mes Serbisë dhe Vatikanit, me të cilin Mjeda kishte qenë në kontakte të vazhdueshme dhe shumë të mira, duke i dërguar raporte të herëpashershme për çështjen në fjalë.

Nga një raport i konsullit të Austro-Hungarisë, z. Lejhanec, datë 02.10.1909⁶⁴, mësojmë se gjendja shëndetësore e Mjedës pas operimit në Klagenfurt (Austri) tashmë është e mirë. Raporti njofton se shpenzimet i kishte hequr Vjena. Pas vizitës së disa qyteteve austriake, Mjeda kishte udhëtuar për në Gjermani, ku kishte vizituar disa qytete, si: München, Koeln, Dueseldorf etj., për të kaluar më pas në Venecia, Bologna e Firenz e Romë. Në Romë kishte pasur audiencë private tek Papa Piu X, me të cilin kishin biseduar „shumë gjatë“ për gjendjen në Shqipëri. Mjeda ishte interesuar edhe rreth emërimit të tij në Prizren. Papa e kishte siguruar Mjedën se emërimi i tij nuk kishte të bënte me kurrfarë intrigash, por lidhej me nevojën e madhe që kishte Argjipeshkvia Shkup-Prizren për të. Në këtë kohë selia e Argjipeshkvisë ishte në Prizren.

Në letrën e ashtuquajtur baritore e që ishte dhe letër përshëndetëse e Mjedës me rastin e largimit të tij nga Argjipeshkvia e Shkupit, më 1921, Mjeda, ndër të tjera, shkruante:

*„...nuk kje punë e letë për Ne n'at koh me lanë vendin e t'lemit e Seliën e parë t'Shqypniës per me ardhë nder kto kto vise, ku Feja shejte gjindej nder ngush-time e travajë.”*⁶⁵ Nga kjo shohim se nuk ishte vullneti i tij kur e lëshoi Shkodrën më 1909, sikundër që nuk është vullneti i tij as tash kur po lëshon Argjipeshkvinë Shkup-Prizren. Thjesht, ai po kryente detyrën ashtu siç i kërkohej, në mënyrën më të mirë të mundshme, gjithnjë për të mirën e popullit e të Kishës.

Rreth emërimit të Mjedës në Prizren, siç mësojmë nga raporte, dokumente të kohës, kishte spekulime të ndryshme. Konsulli Kral, më 11.08.1909⁶⁶, njofton se kishte spekulime në Shkodër për gjoja zgjedhjen argjipeshkëv të At Lovro (Lorenz) Mihacevicit, përndryshe provincial i urdhrit françeskan shqiptar. Ky njoftim kishte ardhur nga gazetatat italiane dhe kroate dhe se atij duhet t'i kenë ardhur urime nga vende të ndryshme. Të tjera spekulime flisnin për kinse tërheqjen e emërimit të Mjedës në Prizren dhe qëndrimin e tij në Shkodër, me arsyetimin se Kuria e vlerësonte të nevojshme qëndrimin e Mjedës në Shkodër; se Atë Lovro Mihacevic do jetë në krye të Argjipeshkvisë Shkup-Prizren, dhe se për Austro-Hungarinë do ishte krejt në rregull, meqë ai e njihnte mirë popullin shqiptarë e gjuhën shqipe, duke qenë se pjesën më të madhe të jetës e kishte kaluar ndër shqiptarë. Ishte spekuluar edhe me emrin e abatit Doçi, për të cilin konsulli gjeneral

64 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 5, 9, letër e konsulliat Lejhanec më 2 tetor 1909.

65 shif letrën e L. Mjedës botuar në “DRITA” Viti XI, 1(81), Jan. 1980, fq. 14.

66 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 7, 22 Letra e konsullit austriak, Kral, Shkodër, 11 gusht 1909.

austriak kishte thënë se largimi i tij nga Shkodra do sillte paqe në këtë qytet dhe së këndejmi do ishte i qëlluar emërimi i tij në Shkup.

Përkundër gjithë kësaj, më 11.10.1909⁶⁷, konsulli i Austro-Hungarisë në Shkodër, z. Lejhanec, njofton se Mjeda do udhëtojë për në Prizren, i shoqëruar nga Dom Ndue Bytyçi, nëna e tij Domenika Mjeda e p. Lorenc Mitrovic. Për të njëjtit kishte kërkuar edhe rezervimin biletave të udhëtimit me tren. Raporti i Lejhanecit, i datës 30.10.1909⁶⁸, njofton për përcjelljen e mirë që i ishte bërë Mjedës, me rastin e nisjes për në Prizren.

Argjipeshkvia e Shkupit kishte fat të madh me emërimin e Imzot Mjedës në krye të saj. Ai ishte një prijës i vërtetë shpirtëror në kohëra mjaft të vështira për popullin e Argjipeshkvinë, siç ishin Lufta e Parë dhe e Dytë Ballkanike, si dhe Lufta e Parë Botërore. Gëzimin e madh për emërimin e Mjedës në krye të Argjipeshkvisë Shkup-Prizren e tregon edhe një shkrim i Dom Zef Ramaj-t (atëbotë zëvendës famullitar i Shkupit), botuar në revistën *Elçija e Zemres s'Krishtit* në Shkodër. Imzot Mjeda e dom Zefi ishin njohur qysh në kohën kur ky i fundit kishte mësuar në Kolegjin Saverian në Shkodër, para se të vazhdonte studimet në Insbruk. Bashkëpunimi i tyre ishte tejet i madh, deri në vdekjen e dom Zefit më 1914. Në raportet që Imzot Mjeda i dërgonte botës perëndimore për gjendjen e rëndë të shqiptarëve e për masakrat që kryheshin ndaj tyre, shpesh i referohej emrit të dom Zefit (si: “*siç më njofton famullitari dom Zef Ramaj...*”, për çka do shohim më vonë).

Në vazhdim po sjellim botimin e dom Zefit, mbajtur me rastin e ardhjes së Imzot Mjedës në krye të Argjipeshkvisë në Shkup, e të botuar tek revista *Elçija*. Siç shihet, jo vetëm kleri, por edhe populli i gëzohej ardhjes së tij. Në pritje të Mjedës, ishin të pranishëm edhe kore diplomatike e personalitete të ndryshme.

*Emzot Lazer Miedia n`Shkup*⁶⁹

Ishte një vjet e gjysë që kishim mbetë paa Barii, pa Priis, e sakt që fort t'vshitiirshme kiene për nee kto dit vorfnimit. Por i Lumi Zot ne e mram na ngushlloi, tui na zgjedhë për Argjipeshkëv një njeri që e kishte për zemer, e i cili prandej s'muite mos me ken edhe për zemer t'onë. Po, i Lumi Zot na ngushlloi tui na çue për Argjipeshkëv Emzot Lazer Mieden. Veç na diim se saa kemi dishrue me pasë një Barii, e saa na u knaq zemra kuer ndieme se ky do t'ishte Emzot Lazer Miedia e me saa dishiir e kemi pritë!

⁶⁷ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 5, 10.

⁶⁸ HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 5, 14.

⁶⁹ Dom Zef Ramaj: *Emzot Lazer Miedia n`S`hkup*, në: Elçija Zemres s`Krishtit, I, 20 (1910), fq. 8-12, për këtë shkruan edhe M. Peters, Das ölteste Verlag Albaniens und sein Beitrag zu Nationalbewegung, Bildung und Kultur, fq. 423.

Te tan Meshtarija me popull mbarë a gzue kuer kaa ndije se njimend do t'na vite.

Famullija e Shkupit e pat nafak me kenë e para me e pritë ket Zotnii çuemun prei Zotit per me na rregullue, e kio famullii tui ja diit Zotit per nderë u mundue me e pritë saa maa mirë qi t'muite. Prei Sarajevet i Shndritshmi Zotnii me tel na baike me diitë ditën qi do t'mriite, e at herë, një ditë perpara t'ardhunit, me pushtlla t'posaçme u dha fiala t'tanve shpii per shpii` si shqyp-tarve si t'hujve, (t'tan bashkë janë 140 shpii) se me 4 ndanorit kishte per t'ja mrii Argjipeshkvi i rii Emzot Lazer Miedia, e qi t'urdhnoishin me dalë me u pritë n`Stacion t'udhes hekrit. Njimend burrnimi mar duel; graat e fmija ishin mledhë n`oborr t`Kishës.

I Nderueshmi Zotni D. Nikoll Mazreku, Prifti i famuliis t`Pezrendit, bashkë me D. Pashko Krasniqin, kishin dalë me e pritë n`Kumnov, per me i thanë n`emen te tanve : "Mirë se po t'bie Zoti" I nderushmi Zotnii D. Nikoll Glaznoviç, D. Mikel Glaznoviç, Viçe-Korçlla i Nemces (Zotni Korçlla nuk ishte ktu), Gjergj Adamkievitz, Viçe-Korçlla i Italies Zotni Galanti, Viçe-Korçlla i Frances, bashkë me popullin mbarë, sikuer thaçë, ishin mledhë n`Stacion t'udhes hekrit. Qe ja mrrini ai ças i bardh, n`t`cillin i Shndritshmi Argjipeshvi i rii do t`shkelte n`Arkidioçez t`vet. Mbasi t'tanë ja murne doren, gjithmbarë u ndisne kah Kisha, ku kumont i baishin me diit gjytetit mar se kaolikt kishin një gzim t'posaçem. Prej deres t`oborrit deri n`derë t`Kishes ishte stolisë me bush, me lule e me bairaçe e para ders t`Kishes një qemer i bukur e n`të shyti (stemma) i perndritshmit Zotnii Emzot Lazer Miedes.

Kuer e pame tui hii n`oborr t`Kishes, zemra na gufoi t'tanve prej gëzimi. D. Nikoll Mazreku prej shkallës t`derës t`Kishes u kthye prej t`Shndritshmit Zotnii e prei popullit; prei Atii per me i thanë n`emen t'tanve: "Mir se t`pruni Zoti nder nee": prei popullit per me i than se t'ja falshim nderës Zotit qi e pruni shndosh e mirë Baben t'onë, tui vuu oroe se Kisha e Zemrës Krishtit po asht maa e para me pritë Bariin e vet e prandeit shpnesë n`Zemër t`Krishtit se kaa me i shprazë hiret e veta permbii Të e permbii Arkidioçezin mbarë. U kthye masandei taliançe e n`emen t`Shndritshmit Zot një ju falte ndeers t'tanve, qi kishin begeniis me i dalë perpara.

T'tanë masandei hiime n`Kishë, tui kndue "Benedictus Dominus Deus Israel ete". N`at Kishë kurr nuk kishte kndue maa me eshtah t`zemers kio kang e Xakariis, e me arsye, se ndimend Zoti i bekuem na kishte paa, tui na çue njat qi do t'na ngrente kah udha e pagjës "ad dirigendos pedes nostras in viam pacis."

Per t`paren e herë prej Lterit Sheit u ktheike kah populli i Shkupit Argjipeshkvi i rii, tui thanë se saa kondend ishte tui pa se me ç`zemer e shyhret e kishin oritë, e tui ju falë ndeers, t'tanve u dhake behimin sheit.

Ah! Po me t`sakt, o i Shndritshmi Zotnii qi i Lumi Zot, kuer e çove Ti doren t`ande me e bekue popullin e Shkupit, edhe Ai i Lumi na ka bekue t'tanve mbarë prei qillet; po qilla na kaa bekue tui zgiedhë Tye per Babë t'on, e lavd e

ndeer i kioft Zotit t`qillës qi aq fort n`ket mndyrë na kaa gzue, e Zoti i qillës t`dhasht jetë t`gjat` e hiire plot, per me kenë gjithmon yrneku i jonë, per me na sundue si asht vullnesa e Zotit e per me na çue te kroni i gjith t`mirave, te Zoti i qillës e i dheut.

*Meshtari D. Zef Ramaj
Ndimtaar i Famulliies t`Shkupit*

Konsulli i Austro-Hungarisë në Shkup, Dr. Heimroth, më 25.08.1910, njofton për probleme të shumta që kishte Mjeda me autoritetet turke. Këta të fundit nuk e lejonin Mjedën që të ushtronte detyrën e Argjipeshkvit në Shkup, përkundër faktit që ky, së paku tre herë, kishte kërkuar lejen për veprimtarinë baritore brenda argjipeshkvisë. Mjeda kërkoj nga konsullata e Austro-Hungarisë ndërmarrjen e masave të nevojshme për rregullimin e çështjes në fjalë, meqë ajo edhe ishte mbrojtëse e të krishterëve të Ballkanit. Kështu dhe ndodhi.

Emërimi i Mjedës në Prizren, paraqiste problem të madh për Turqinë. Këta akuzonin Austro-Hungarinë se nuk po u përmbaheshin rregullave lidhur me protektoratin *“në territorin e Turqisë”*, duke shprehur hapur kundërshtimin dhe pakënaqsinë e tyre lidhur me Mjedën dhe dy këshilltarët e tij, Nikola dhe Toma Glasnovic.

Konsullata e Austro-Hungarisë në Prizren, më 08.03.1911 lajmëron për udhëtimin e Mjedës për në Romë e prej andej në Vjenë për t’u konsultuar rreth argjipeshkvisë. Bashkë me Mjedën udhëtuan edhe dy këshilltarët e tij. Po ashtu, konsullata e Austro-Hungarisë në Romë informon Vjenën për çështjen e protektoratit dhe punën e ipeshkvijve në Shqipëri. Në bisedë me kardinal Gotti-n ishte rrahur sidomos çështja e Mjedës dhe e këshilltarëve të tij dhe problemet që po nxirrnin turqit.

Me zyrtarët në Vjenë, më 11 prill 1911⁷⁰, Imzot Mjeda kishte biseduar edhe për investimet e mundshme në Argjipeshkvi. Ishte vendosur si më poshtë:

- të ndërtohet një rezidencë e re ipeshkvore, në vlerë deri në 20.000 krona (i është lejuar);
- të ndërtohet një qele famullitare në Shkup (sa më parë që të jetë e mundur, mbase deri në vitin 2012, por jo e sigurt);
- të ndërtohet një qele famullitare në Prizren (që nuk ishte definitive);
- të financohet shkolla në Pejë dhe t’i jepen të ardhura të reja për mësues;
- kërkon dhe një mësues tjetër për Janjevë (Kromic të shkonte në Shkodër e Mitrovic të vinte si mësues në shkollën e Janjevës);

70 HHSta, MdAE, AR 27, Bischöfe-Miedia 8, 1.

- për shkollën e Zymit kërkon dhe një mësues (që do shkonte në Shkodër tek Jezuitët);
- dëshiron që një mësues i shkollës së Prizrenit të kalojë në atë të Shkupit, meqë viteve të fundit ishte lënë disi pas dore;
- kërkon legalizimin e rregullit të Jezuitëve në Shkup nga ana e Turqisë, meqë nuk ishin të pranuar nga këta të fundit;
- kërkon që plus 500 krone t'i miratoheshin për shpenzime të rrugës nëpër argjipeshkvinë e vet.

Siç shihet pikat 2, 7 dhe 8 kanë të bëjnë direkt me famullinë e Shkupit, ku shërbente dom Zef Ramaj. Patjetër që kjo famulli ishte e rëndësishme për Imzot Mjedën. Mbështetja nga ana e Austro-Hungarisë, ishte një shtytje e madhe jo vetëm morale për këtë famulli.

Dom Zef Ramaj dhe raportet për gjendjen dhe tmerret ndaj shqiptarëve më 1912-1913

Luftërat ballkanike, më 1912 e 1913, për popullatën shqiptare në Maqedoni dhe Kosovë ishin shumë të rënda. Kjo gjendje e rëndë pasohet me Luftën e Parë Botërore, më 1914. Popullata shqiptare në Kosovë e Maqedoni kishte mbetur më shumë nën mëshirën e shteteve evropiane dhe të personave të caktuar sesa në diçka tjetër. Në këto rrethana, një rol shumë pozitiv (për këtë popullatë) e ka luajtur dom Zef Ramaj dhe kleri katolik shqiptar i Argjipeshkvisë së Shkupit në krye me Imzot Lazër Mjedën.

Shqipëria shpalli pavarësinë në Vlorë, një shpallje formale që nuk solli diçka konkrete për të mirën e shqiptarëve në Kosovë e Maqedoni, për më keq që gjendja e tyre u rëndua edhe më. Ndonjë ndryshim nuk u pa as për shqiptarët brenda Shqipërisë. Dihet mirëfilli se Shqipëria deri vonë nuk do të jetë e pavarur, por autonome, siç njihet në qarqet e huaja diplomatike.

Një rol të rëndësishëm për „shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë“ do të luante edhe argjipeshkvi i Shkupit, Imzot Lazër Mjeda bashkë me dom Zef Ramaj

Para nisjes për në Vlorë, Ismail Qemajli ndodhej në Vjenë. I gjendur pa para në xhep, më saktë me një çek bankar të pavlefshëm (asnjë nga bankat vjeneze nuk e merrte parasysh), I. Qemajli s’kishte se si të udhëtonte për në Vlorë për të shpallur pavarësinë e Shqipërisë.

I njohur me situatën, Imzot Mjeda mobilizoi miqtë që kishte pranë qeverisë së Austro-Hungarisë, dhe i mundësoi I. Qemajlit, që me një anije ekstra të financuar nga Vjena, të arrinte në Durrës.⁷¹ Mjeda duhej të merrte po ashtu pjesë në shpalljen e pavarësisë së Shqipërisë në Vlorë. Nëpunësi austriak i konsullatës në Shkup, më 29 nëntor 1912 i dërgon një letër qendrës me çka njofton se mësuesi i shkollës së famullisë katolike vendore, Logoreci bashkë me famullitarin dom (Zef) Ramaj, e kanë informuar se Logoreci dhe argjipeshkvi Imzot Mjeda, sot kishin pranuar një letër nga Durrësi, dërguar prej të deleguarve shqiptarë të Kosovës Veriore. Atyre u kërkohej që të dërgonin një delegat nga Shkupi, për mbledhjen e planifikuar në Vlorë, të organizuar nga krerët (paria) e gjitha anëve të Shqipërisë, që kishte të bënte me shpalljen e autonomisë së Shqipërisë. Ata, do të konsultohen edhe për marrjen e masave eventuale varësisht prej situatës që do krijohet pas shpalljes së autonomisë së Shqipërisë. Për këtë çështje i kishin dërguar edhe një memorandum shkëlqesisë apostolike të monarkisë.

Nga Logoreci kërkohet që, në rast se i deleguari nuk mund të udhëtojë, të paktën për këtë çështje të dërgojë një letër përkrahëse në emër të shqiptarëve të këtushëm, të ndërmjetësuar nëpërmjet entit të këtushëm

⁷¹ Peteres, *Der älteste Verlag Albaniens*, fq. 424.

konsullor të monarkisë. Në lidhje me këtë, Heimroth thotë se u ka shpjeguar (Logorecit dhe dom Ramajt) se për momentin nuk është i sigurt nëse ka mundësinë për një gjë të tillë. Nga një telegram i konsullit austro-hungarez në Shkup dërguar Vjenës, në nëntor 1912, mësojmë se delegatët shqiptarë kishin lutur argjipeshkvin L. Mjeda, famullitarin e Shkupit dom Zef Ramaj dhe mësuesin Logorezi që të përbënin një delegacion për pjesëmarrje në Vlorë⁷², për të biseduar për gjendjen e shqiptarëve dhe mundësisht edhe të shpallet "autonomia" e Shqipërisë. Aty përmendet edhe Memorandumi për Pavarësinë e Shqipërisë⁷³ i 12 nëntorit 1912 (përpilues dhe nënshkruesi i parë i të cilit është Dom Nikollë Kaçorri), dërguar Perandorit Franz Josefit I, nga i cili kërkohet ruajtja e tërë territorit shqiptar. Për këtë arsye i kërkohet Mjedës formimi dhe pjesëmarrja e një delegacioni nga Shkupi e Prizreni në Vlorë.

Më 1913 ishte rrezik që Shkodra me dhunë t'i shkëputej Shqipërisë. L. Mjeda me angazhimin e vet politik si në Vjenë, ashtu edhe në Londër (në Konferencën e Londrës), kishte siguruar që Shkodra mos t'i shkëputej Shqipërisë.⁷⁴

Në vitin 1913 ishte lufta ballkanike dhe gjendja e shqiptarëve (pa dallim feje) ishte jashtëzakonisht e vështirë. Popullin shqiptarë në Maqedoni e Kosovë nuk kishte kush ta mbronte në raportet ndërkombëtare. Kanalet për kontaktet ndërkombëtare në rrafshin diplomatik, duke shfrytëzuar edhe marrëdhëniet, njohjet private, ishin, gati më të mirat, ato të Kishës katolike, sidomos të Imzot Mjedës dhe priftërinjve të asaj kohe që kishin studiuar nëpër vende të ndryshme të Evropës, përfshirë këtu edhe dom Zef Ramaj. Një vit pas shpalljes së pavarësisë, Shqipërisë i kanosej rreziku i madh i copëtimit dhe ndarjes nga fqinjët e saj, ndërkohë që, po thuaj, gati të gjitha personalitetet e atëhershme shqiptare dhe e tërë popullata kishin shpresë që do t'i mbronte Austro-Hungaria dhe Vatikani. Në të vërtetë, viti 1913 ishte viti i "*Golgotës shqiptare*" siç e quan edhe Leo Freundlich në librin "*Albaniens Golgotha*". Ky libër, i botuar në Vjenë, jep shumë informacione për opinionin e gjerë, i cili do njihet me gjendjen e rëndë të shqiptarëve. Autori kishte mbledhur materiale të botuara në gazetatat ditore të asaj kohe, që për autorë kishin Lazër Mjedën, famullitarin e atëhershëm të Shkupit, Dom Zef Ramajn, Dom Pashk Krasniqin, Dom Nikolla Glasnovicin etj. Në libër shihet qartë edhe arsyeja e vrasjes së fratit, Atë Luigj Paliqit.

⁷² *Haus-Hof und Staatsarchiv Vjenë*, Liasse XLV/6, 128.

⁷³ Memorandumi gjendet në *Haus-Hof und Staatsarchiv Vjenë*, Liasse XLV/6, 102-109. Është botuar edhe tek revista „Phoenix“ Shkodër 1998 nr. 2. fq. 33. Këtë memorandum e ka nënshkruar në rend të parë Dom Nikollë Kaçorri, pastaj vijnë Mustafa Asim Kruja, Rexhep Mitrovica, Faud Toptani, Abdi Toptani, Murad Toptani, Salih Gjuka Ipek dhe Bedri Pejani.

⁷⁴ Krah. Peters, *Der älteste Verlag Albaniens...* fq. 424.

Nganjëherë thuhet se shkrimet e dërguara nëpër gazeta të atëhershme austriake janë të Lazër Mjedës. Do thënë se disa nga informacionet për gjendjen e popullatës shqiptare ishin dërguar edhe nga Dom Zef Ramaj e Dom Pashk Krasniqi, siç njofton vetë L. Mjeda, kur i shkruan Vatikanit (më 24 janar 1913) letrën e njohur⁷⁵ për gjendjen në Argjipeshkvi. Në këtë letër shihet shumë qartë se Dom Zef Ramaj e dom Pashk Krasiniqi raportonin sidomos për ato vende që ishin afër famullisë së tyre. Dom Zefi, raportonte për gjendjen në rajonin e Shkupit, Kumanovës, Kisela Vodës, Tetovës (Kal-kandele) e Gostivarit, kurse Dom Pashk Krasniqi raportonte për Prizrenin, Pejë e vende të tjera përreth.

Do thënë se Dom Zefi kishte informacione të mira edhe për Karadakun, meqë vinte nga ajo pjesë, nga Stublla. Një raport i konsullit austriak në Shkup, informon për tmerret e masakrat ndaj popullatës (shqiptare pa dallim religjioni) të zonës së Karadakut. Raporti njofton mbi bazën e informacioneve që konsullit ia kishte dhënë Dom Zefi, e këtij të fundit Mitat Aga nga Gjilani.

Heimrot, konsull austriak në Shkup, i përmend ministrit austro-hungarez, Leopold Berchtold, më 9 shkurt 1913⁷⁶, një letër të Mjedës dhe shton se informacionet (që përmbante ajo) ishin dhënë nga Dom Zef Ramaj. Se Dom Zef Ramaj kishte raportuar vendet evropiane për gjendjen e shqiptarëve, tregon edhe botimi i letrave private të teologëve shqiptarë (të universitetit të Innsbruck-ut) në gazetën austriake *"Allgemeiner Tiroler Anzeiger"* të datës 28 mars 1913⁷⁷. Shpesh, emri i autorëve të letrave, të shkrimeve që botoheshin, mungonte, për shkak të frikës nga reprezaljet e mundshme, por botuesit (gazetat), megjithatë, njoftonin se shkrimet ishin të studentëve (shqiptarë) të Universitetit të Innsbruck-ut, mandej se vendi prej nga vinin shkrimet ishte Shkupi, ku tashmë, Dom Zefi ishte me shërbim.

Në artikullin me titull *"Die serbische Unmenschlichkeit in Albanien"* (Jonjerëzorja serbe në Shqipëri), botuar në *"Allgemeiner Tiroler Anzeiger"* dhe *"Reichspost"*, datë 28.03.1913 (por dhe në gazeta të tjera gjermanofone), Dom Zef Ramaj (nga Shkupi) shkruan kështu: *"Për momentin nuk kam mundësi që t'ju dërgoj një raport të detajuar. Ju duhet të keni parasysh se gjendemi në gjendje lufte.... nuk mund të paramendoni atë se çka është mëkatuar ndaj bashkatdhetarëve tanë në këtë luftë.... zemra ime është përplot, për atë se çfarë mund t'ju shkruaj më tutje. Më mirë do të vdisja se Shqipërinë ta shihja në këtë gjendje, në të cilën gjendet"*.

⁷⁵ Gjergj Gashi, *Kosova III*, fq. 80.

⁷⁶ *Haus- Hof- und Staatsarchiv*, P.A. XII, K. 416, Türkei, Klasse XLV/5.

⁷⁷ *"Briefe aus Albanien"*, *"Allgemeine Tiroler Anzeiger"* e 28 mars 1913, fq. 1.

Leo Freundlich, i merr këto të dhëna dhe i (ri)boton në librin e tij.⁷⁸ (Edhe një herë: Mjeda njofton se të dhënat në raportin e tij (dërguar vendeve të ndryshme, si Vatikanit, Austro-Hungarisë etj.) janë nga famullitari i Shkupit, Dom Zef Ramaj e Dom Pashk Krasniqi, famullitar i Prizrenit.

Gazeta "*Reichspost*" raporton për dhunën e tmerrshme që ushtrohet ndaj shqiptarëve e për vrasjet e tyre, dhe thotë se ka një dosje për këtë çështje (e cila duhet të hulumtohet). Pjesërisht këtë dosje e botojnë edhe mediat e tjera austriake, gjermane, si dhe ato angleze e italiane.

Në artikullin e gazetës *Reichspost*, jepen në detaje masakrat e bëra ndaj popullatës shqiptare (pa dallim feje) në territorin e Kosovës e Maqedonisë, duke filluar prej Shkupit, Kalkandeles, Ferizajt, Prishtinës, Prizrenit, Gjeneral Jankovicit, Tërstenikut, Pejës etj. *Reichspost* (botimi i mëngjesit) i jep rëndësi kësaj dosjeje dhe shkuan 3 faqe (duke filluar prej faqes së parë), në numrin e 17 janarit 1913⁷⁹. Në këtë shkrim ceket se dosja është autentike dhe nga një personalitet shqiptar dhe se ka dëshmitar për gjithë atë çfarë ka ndodhur në Shkup. E ky, pa dyshim, është Dom Zefi, famullitar në Shkup, ndërkohë që Imzot Mjeda gjendej në Vjenë, në kontakt me qarqet diplomatike të atjeshme, por edhe me media, për çështjen shqiptare në Kosovë e Maqedoni.

Është interesant të theksohet se Leo Freundlich, në librin e tij (*Golgota shqiptare*, fq. 10-16), përshkruan vrasjet në rajonin e Karadakut, si në Lubishtë, Smirë, Komogllavë, Shashare – të gjitha këto vende në afërsi të Stubllës, vendlindjes së Dom Zefit, të cilën ky i fundit e vizitonte shpesh edhe për të qenë mirë i informuar me gjendjen e përgjithshme. Ngjarjet e paraqitura në libër, autori i kishte marrë prej gazetës së sipërpërmendur, të datës 17.01.1913.

Në raportet e 24 janarit 1913, Mjeda tregon se informacionet e dhëna aty për gjendjen e shqiptarëve, i kishte nga Dom Zefi e Dom Pashk Krasniqi.

Më 9 shkurt të vitit 1913, konsulli austro-hungarez në Shkup, Heimroth i shkruan Vjenës zyrtare se Imzot Mjeda, raportonte duke u thirr në informacionet e Dom Zefit. Edhe vetë Heimroth, në një rast shkruan: "Ashtu siç shkruan Mjeda në letrën mbi tmerret (ndaj shqiptarëve) më kanë ardhur edhe mua në vesh. Famullitari i Shkupit, Dom Ramaj më tregoi se ai ishte dëshmitar dhe përmend një ushtar serb me emrin Ciceric⁸⁰. Konsulli vazhdon tutje duke thënë se këto gjëra i kishte parë edhe murgesha katolike që vepronte në spitalin e Shkupit e që ishte edhe mësuese e subvencionuar nga Austro-Hungaria. Fjala është për murgeshën Protegjena Bekes nga Stublla, bashkëvendëse e Dom Zefit. Ajo kishte parë shumë kufoma të shqiptarëve

⁷⁸ Leo Freundlich, *Albaniens Golgotha*, fq. 10-16.

⁷⁹ *Die Serbische Blutschuld in Albanien*, 17. I. 1913, fq. 1-3.

⁸⁰ *Gjergj Gashi, Altari III*, fq. 101.

myslimanë në lumin vardar⁸¹. Më vonë, konsulli shkruan se burim informacioni (i Dom Zefit, A.R.), ishte edhe Luigi Neracci që njihej shumë mirë me Dom Zef Ramaj⁸². Konsulli, në këtë raport përmend jo më pak se shtatë herë emrin e Dom Zefit, për grumbullimin e informacioneve mbi masakrat ndaj shqiptarëve.

Informacionet që jep Dom Zefi e që botohen në shtypin e huaj, i shfrytëzon Leo Freundlich në librin e tij dhe të njëjtat ia shpërndan botës.

Është me rëndësi të theksohet se konsullata e Austro-Hungarisë i besonte shumë Dom Zefit. Raportet e tij mbi masakrat ndaj shqiptarëve, konsullata i merrte krejt të besueshme.

Edhe vicekonsulli anglez, Walter Divie Peckham, njofton Londrën zyrtare për tmerret ndaj shqiptarëve. Ai shkruan se raporti është i bazuar në të dhënat që kishte ofruar famullitari i Shkupit, Dom Zef Ramaj.

Të dhënat që jep ky raport përkojnë plotësisht edhe me ato informata që kishte dhënë edhe konsulli Heimroth, ato përkojnë saktësisht edhe me kohën e publikimi të të dhënave në shtypin austriak (të cekur dhe më lart), datë 28 shkurt 1913.

Në vazhdim, *Memorandumi* i famullitarit të Shkupit, Dom Zef Ramaj, që Peckham i kishte dërguar Londrës, titulluar *Memorandum on Massacres of Albanians-Statements of Catholic Cure of Uskub*:

“*Rajoni i Shkupit* – Menjëherë pas okupimit serb të Shkupit disa motra nderi katolike shkuan në spitalin ushtarak për t’u lidhur plagët e të plagosurve. Ditën e parë aty kishte 132 shqiptarë të plagosur, ditën tjetër 80, ditën tjetër 30, ditën tjetër 20. Shërbimet e motrave së shpejti u përjashtuan. Burrat e nxjerrë nga spitali⁸³, i morën dhe i hodhën në Vardar.

‘Më 27 tetor tre shqiptarë ishin therë me bajoneta⁸⁴ afër njëres prej urave të Vardarit.

‘Më 6 nëntor në orën 10:00 të mbrëmjes, prifti⁸⁵ kishte kaluar përgjatë rrugës që shpinte në stacion⁸⁶, me ç’rast kishte vërejtur shumë gjak i cili nuk ishte parë aty në orën 8:30 të pasdites. Të nesërmen, herët në mëngjes, ishte sjellë me makinë një kalë i ngordhur për ta arsyetuar gjakun. E vërteta ishte se komiteti e Hotelit London e kishin qëlluar një shqiptar në rrugë. [Pronari i Hotelit London, ku zot. Cahen⁸⁷ qëndroi aty njëherë, i kishte thënë këtij se ishte çetnik, dhe me një rast i kishte treguar zot. Cahen se ai posa ishte kthyer nga qëndrimi katër javësh në krahinën e Lumes.]

⁸¹ Po ashtu, krahaso *III*, fq. 101.

⁸² *Altari III*, 102.

⁸³ Mendohet në shqiptarët e plagosur që u nxorën me dhunë nga ushtarët serbë.

⁸⁴ Nga ushtarë serbë.

⁸⁵ Fjala është për priftin katolik shqiptar që shërbente në Shkup.

⁸⁶ Fjala është për stacionin hekurudhor, i cili gjendet në të njëjtin vend edhe sot, mu në qendër të Shkupit.

⁸⁷ Mr. Cahen, si duket i takonte stafit të konsullatës britanike në Shkup.

'Rreth 80 kufoma të shqiptarëve ishin gjetur në Kisella Vodë [afër Shkupit] dhe shumë të tjerë pas kalasë.

'Në fillim të okupimit, ushtarët⁸⁸ ishin futur në shtëpinë e një shqiptari, e dhunuan gruan e tij, e rrahën atë deri sa nuk tregoi se ku i kishte dy bijat e tij (njëra 14 e tjetra 16 vjeçare), e pastaj i dhunuan ato.

'Njëfarë çetniku i quajtur Çiçeriq i kishte thënë një miku të vet, pohim të cilin e kishte dëgjuar edhe prifti, " Ne nuk kishim ngrënë dhe pirë për 48 orë, ishim tepër të zënë duke i kërkuar shqiptarët për t'i vrarë." [kjo u pa në qytetin e Shkupit].

'Në një fshat pranë Kumanovës ushtarët serbë dogjën shtëpitë⁸⁹ për t'i nxjerrë jashtë banorët të cilët ishin fshehur në tavane. Kur dolën gratë jashtë ato u vranë; për ta kursyer barotin fëmijët i therën me bajoneta. Këtë e kishin treguar vetë ushtarët serbë në prani të priftit, duke mos ditur se kush ishte ai.

'*Tetovë* – Në ditën e parë të okupimit, ushtarët, çetnikët dhe serbët lokalë vranë 85 shqiptarë duke sulmuar shtëpi për shtëpi.

'*Gostivar* - Gjashtë shqiptarë u vranë dhe qyteti pagoi 200 Funta Sterling për lirim.

'*Dibër* – Rreth 120 ushtarë që kishin dalë të plaçkitnin, ishin vrarë nga shqiptarët; në shenjë hakmarrjeje serbët dogjën 24 fshatra. Numri i shqiptarëve të vrarë nuk dihet.

'*Ferizaj* – Z. Gavrilloviq, ish-konsull i Serbisë në Shkup, deklaroi se 1.200 shqiptarë ishin vrarë më 24 tetor. Ushtarët serbë e kishin takuar në rrugë katolikun Zef Paletonin⁹⁰ dhe e urdhëruan të kryqohej në mënyrën ortodokse. Duke qenë deri diku i dehur, ai nuk arriti ta bënte atë, prandaj u vra. Një grua shqiptare e kishte marrë mauzerin e bashkëshortit të vrarë dhe kishte vrarë 5 ushtarë. Bile edhe tash, nga tre, katër, a pesë shqiptarë vriten për çdo natë në Ferizaj; burrat i kishin joshë të hynin në shtëpitë e tyre duke u premtuar ushqimin, e pastaj aty i kanë rrahur. Ushtarët dhe oficerët iu plaçkitnin fshatarëve paratë kur ata ktheheshin nga tregu. [Serbët kishin bërë pikërisht ankesë të njëjtë kundër shqiptarëve në shtatorin e kaluar (shiko dërgesën time nr. 74 të 17 shtatorit nga Selaniku)]. Grupe shqiptarësh të cilët dolën për të marrë dru janë rrethuar nga ushtarët në male dhe janë pushkatuar. Në Ferizaj dhe në Prizren njerëzit burgoseshin vetëm pse kanë folur me priftin katolik.

'Në Tërstenik 30 shqiptarë u vranë; në Smirë 32; në Vërban 20; në Kamenogllavë, fshat prej pesëdhjetë shtëpive, të gjithë burrat ishin vrarë. Në ato raste, burrat i kishin detyruar me forcë që të dilnin jashtë për t'i përshëndetur trupat serbe, pastaj i kanë lidhur së bashku dhe i kanë vrarë.

⁸⁸ Fjala është gjithnjë për ushtarët serbë.

⁸⁹ Fjala është për shtëpitë e banorëve shqiptarë.

⁹⁰ Qytetar shqiptar i Ferizajt.

Trupat e tyre ishin varrosur cekët dhe për pasojë ishin bërë ushqim për qentë.

'Prishtinë – Më ose rreth 23 tetorit me lejen e mjekut ushtarak serb, rreth 5.000 shqiptarë ishin vrarë. Ata i kishin lidhur së bashku dhe i kishin kositë duke shtirë nga mitralozat. [Unë dëgjova një dëshmi mbi masakrat e mëdha ndaj shqiptarëve në Prishtinë, dhe atë nga një mjek ushtarak shqiptar, i përmendur në dërgesën time nr. 17 të 28 shkurtit. Ai pohoi se shqiptarët ishin vënë ndërmjet rrethojave dhe mitralozave të kthyer në drejtim të tyre.]

'Në fshatin e Shalës, nga pesëdhjetë familje, të gjithë burrat ishin vrarë, dy nga ta i kishin varur për duar në drurë deri sa vdiqën.

'Prizren – Katërqind shqiptarë ishin vrarë në tri ditët e para të okupimit. Kufomat e tyre nuk u lejua që të varroseshin. Deri në Vitin e Ri vetëm në qytet ishin vrarë 2000 veta.

'Nashec- Me përjashtim të dy apo tri shtëpive, i tërë fshati ishte shkatërruar ndërkaq meshkujt ishin masakruar. Në Lutogllavë ushtarët kishin hyrë në një shtëpi duke dashur ta dhunojnë një grua, burri i saj i kishte vrarë ata dhe menjëherë edhe veten. Tri familje ishin masakruar. Në Gjilan katër familje u asgjësuan.

'Në rajonin e Prizrenit tridhjetë muhtarë katolikë (pari e fshatrave) i kishin lidhur bashkë dhe i kishin pushkatuar. Gjenerali Jankoviq e kishte detyruar parinë e fshatrave t'i dërgojnë një letër falënderuese mbretit Petar.

'Lumë – Katërqind shqiptarë të Lumes ishin dorëzuar dhe depërtuar në Prizren, ku i kishin vrarë sipas radhës nga afërsisht pesëdhjetë në ditë. Sipas një burimi të besueshëm që ishte me serbët, tridhjetë e dy fshatra ishin rrafshuar me tokë, ndërkaq banorët e tyre – burra, gra dhe fëmijë – ishin pushkatuar. Serbët humbën tetë batalione në Lumë.⁹¹

Këtë raport kishte dërguar në Londër nga Shkupi vicekonsulli anglez Peckham, që kishte marrë, siç shkruan Peckham nga famullitari i Shkupit, pra dom Zef Ramaj.

Vrasja e Atë Luigj Paliqit

Alois (Luigj) Paliqi është i lindur në Janjevë të Lipjanit (Kosovë) dhe i përkishte provincës françeskane shqiptare. U vra nga ushtria malazeze në Janosh (në afërsi të Pejës) më 07.03.1931⁹². Ndonëse e kishte kryer aktin e vrasjes, ajo

⁹¹ Teksti shqip marrë nga: Gazmend Rizaj, Imzot Lazër Mjeda në dritëne e dokumenteve perendimore gjatë viteve 1912-1913, in: Imzot Lazër Mjeda mbrojtës dhe lërues i identitetit shqiptar, St. Gallen 2009, fq. 288-292, sipas PRO-FO, 424/243, 4216, No.179. Sir R. Paget to Sir Edward Grey, Belgrade, March 7, 1913; Enclosure 1. in No. 179-Vice Consul Peckham to Sir R. Paget, Uskub, February 28, 1913; Enclosure 2. in 179-Memorandum on Massacres of Albanians-Statements of Catholic Cure of Uskub.

⁹² Për Alois Paliqin shih më shumë: P. Aloiz Paliq, OFM në Zani i shna Ndout, nr. IV, fq. 60-62, Nr. VI, fq. 92-93: „Kanibalizmi sllav ose deka e shëmtueme e At Luigj Paliqit OFM, Hylli i

përpiqej ta mohonte një gjë të tillë. Austro-Hungaria, në bisedimet me zyrtarët malazez, e detyroi Malin e Zi, që në shenjë „dëmshpërblimi“ për vrasjen e Patër Alois Paliqit, në vendin ku e kishin vrarë atë, në Janosh, të ndërtonin një kryq, natyrisht, me shpenzimet e qeverisë malazeze. Po ashtu, Mali i Zi u detyrua të lejonte edhe ndërtimin e kishës famullitare të Gllogjanit (afër Pejës).

Aspekti financiar i shpërblimit nuk ishte me rëndësi, e rëndësishme ishte pranimi i veprës së kryer nga malazezët.

Meritat për këtë punë i kanë Mjeda dhe Dom Zef Ramaj në bashkëpunim me konsullatën austro-hungareze. Atë Luigj Paliqi ishte vrarë për shkak se luftonte kundër aksionit të qeverisë malazeze, e cila me dhunë po konvertonte shqiptarët në ortodoksizëm⁹³. Do thënë se Atë Luigji e Dom Zef Ramaj njiheshin personalisht fare mirë.

Dom Zef Ramaj shkruan Në gazetën *„Allgemeine Tiroler Anzeiger“*, të 28 marsit 1913⁹⁴, Dom Zefi shkruan për dhunën e tmerrshme ndaj popullatës shqiptare. Në po të njëjtin artikull ai njofton edhe për vrasjen, 13 ditë më parë, të Atë Luigjit. Këtë shkrim e ribotoi edhe gazeta vjeneze, *„Reichspost“* (botimi i pasdites).

Një dosje e arkivit të Vjenës (mbi vrasjen e P. Alois Paliqit), tregon shumë qartë gjendjen tejet të vështirë të popullatës shqiptare dhe rolin e Mjedës në këtë kohë, në bashkëpunim me konsullatën austro-hungareze në Prizren⁹⁵. Gazeta *Reichspost*, e 20 marsit 1913, shkruan po ashtu, për gjendjen e vështirë të katolikëve në argjipeshkvinë Shkup-Prizren, për Mjedën, e për vrasjen e P. Paliqit, për konvertimin e dhunshëm të shqiptarëve në ortodoksi dhe kërkesat austro-hungareze ndaj Malit të Zi⁹⁶. Artikullin e sipërpërmendur e merr edhe Leo Freundlich dhe e riboton në librin e tij *„Albaniens Golgotha“*⁹⁷ Gjithashtu edhe *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*, shkruan, më 24 mars 1913, për gjendjen e vështirë të katolikëve në argjipeshkvinë Shkup-Prizren⁹⁸. Kjo gjendje do ta shtyjë Mjedën që të pyeste

Drites, Viti I, 1913, fq. 79-85; „Atë Luigj Paliqi“ (me rastin e 70 vjetorit të vdekjes), Drita, 1983 nr. 3/4, fq. 6. Mbi vrasjen e Luigj Paliqit shih më shumë: Gjergj Gashi, Kosova vëll. II. (AtëLuigj Paliq, O.F.M.); Vdekja e Luigj Paliqit në Janosh, Drita, viti X, 1, 1979, fq. 11, po ashtu, Zef Mark Harapi, Ditët e trishtimit n'Pejë e nder rrethe 1912-1913 (shkruan po ashtu edhe për Lazër Mjedën dhe vrasjen e P. Paliqit).

⁹³ Shih më shumë në: HHStA PA XII 416-1-1 (Ermordung des P. Luigi Palic), fq. 43-48 të datës 28. 03. 1913.

⁹⁴ „Briefe aus Albanien“ *„Allgemeine Tiroler Anzeiger“* e 28 mars 1913, fq. 1.

⁹⁵ Shih më shumë: HHStA PA XII 416-1-1 (Ermordung des P. Luigi Palic, 11 prill 1913 dhe 19. 05. 1913 fq. 302, 312.

⁹⁶ Der Konflikt mit Montenegro, Reichspost 20 mars 1913, fq. 2.

⁹⁷ Leo Freundlich, Albaniens Golgotha, fq. 27-28.

⁹⁸ Wiener Sonn- und Montags-Zeitung, artikulli „Die Antwort Montenegros ist ausständig“ 24 mars 1913 fq 1.

se “a do të mbes më ndonjë katolik në këto troje, nëse vazhdon kjo politikë kundër katolikëve shqiptarë” në argjipeshkvinë e tij.

Vrasja e Paliqit kishte bërë jehonë të madhe në mediat austriake. Në raportet Mjeda që i dërgonte Vjenës dhe Vatikanit lidhur me këtë ngjarje, alarmonte njëkohësisht edhe për gjendjen e shqiptarëve në këto vise. Me rastin e rivarrimit të P. Paliqit, Mjeda kishte mbajtur një fjalim për heroizmin, trimërinë dhe martirizimin e Atë Luigjit⁹⁹.

Për vrasjen e Alois Paliqit shkruan shumë gazeta jo vetëm vjeneze. Shih për këtë ngjarje: *Neue Freie Presse*¹⁰⁰, *Reichspost*¹⁰¹ *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*¹⁰² *Albaniens Golgotha* (Leo Freundlich)¹⁰³ etj.

⁹⁹ Krah „Atë Luigj Paliqi“ (me rastin e 70 vjetorit të vdekjes), Drita, 1983 nr. 3/4, fq. 6.

¹⁰⁰ Die Ermordung des Franziskaners Palic bei Djakova, *Neue Freie Presse*, 21 mars 1913, fq. 2. Mbi vrasjen e Alois Paliqit.

¹⁰¹ Der Konflikt mit Montenegro, *Reichspost* 20 mars 1913, fq. 2.

¹⁰² *Wiener Sonn- und Montags-Zeitung*, „Die Antwort Montenegros ist ausständig“ 24 mars 1913 fq. 1.

¹⁰³ Leo Freundlich, *Albaniens Golgotha*, fq. 28-29.

Dom Zef Ramaj, familja Bojaxhiu dhe pagëzimi i Nënë Terezës

Falë përkushtimit të Nënë Terezës për më të varfrit e botës, familja Bojaxhiu u bë e njohur në botë. Gonxhe Bojaxhiu u lind në Shkup më 26 gusht 1910, ndërsa një ditë më vonë (më 27 gusht) u pagëzua. Shih për këtë dhe është ngatërruar ditëlindja e Nënë Terezës, duke u konsideruar data 27 si datë e lindjes së saj dhe jo data 26.08.1910. Pagëzori i Nënë Terezës është Dom Zef Ramaj.

Siç duket, familja Bojaxhiu ishte shpërngulur nga Prizreni në Shkup, para vitit 1903. Në një foto të bërë, me rastin e shugurimit të katedrales së *Zemrës së Krishtit* në Shkup, më 1903, e shohim edhe Kolë Bojaxhiun. Familja Bojaxhiu ishte një ndër familjet e vjetra të Prizrenit, siç dëshmojnë disa nga dokumentet e arkivit të famullisë së Prizrenit. Edhe në arkivin shtetëror në Luzern, ruhen dokumente të shumta për këtë familje. Vetë Lazër Bojaxhiu, i kishte dërguar zviceranit Eugen Vogt, të dhëna, ndër të tjera, për babin Kolë e nënën Dranë.

Në famullinë e Prizrenit, kishin ekzistuar disa shoqata kulturore-fetare, që në atë kohë quheshin kompani, ku anëtarët e familjes Bojaxhiu ishin shumë aktiv e të dalluar.

Për të pasur një pasqyrë më të qartë rreth familjes Bojaxhiu, ndihmesë të madhe më ka dhënë Dom Nikson Shabani (nga Stublla), ish famullitar në Prizren. Të dhënat që do sjellim më poshtë për familjen Bojaxhiu, që janë nga shoqatat e ndryshme të kishës në Prizren, gjenden tek Pjetër Përgjoka. Viti 1878 është viti i lindjes së Kolë Bojaxhiut. Këtë e mësojmë nga informacionet që Lazri i kishte dhënë Eugen Vogt-it. Vogti shte një mik i mirë i Lazrit. Po ashtu, që nga viti 1964 ishte njohur edhe me Nënë Terezën, me të cilën kishte mbajtur letërkëmbime deri në vdekje (ruhen në Luzern). Më 1974, Nënë Tereza kishte vizituar Zvicrën e kishte takuar edhe Vogt. Do thënë se mediat zvicerane i kishin dhënë mjaft publicitet kësaj vizite, ndërkohë që bota shqiptare e njihte fare pak Nënë Terezën.

Të shohim se ç'thonë dokumentet e shoqatave apo të kompanive kishtare në Prizren.

Moshën rinore (babai i Nënë Terezës) e kaloi në Prizren. *Lazer Bojaxhia*, i biri i *Mark Bojaxhis* ishte gjyshi i Nënës Terezë. *Mark Bojaxhia* (i gjyshi i Kolë Bojaxhiut) kishte dy djem: njëri quhej *Nrek* (ose *Nrecë*), ndërsa tjetri Lazër. Lazri kishte një djalë, Kolën (babai i Nënës Terezë), ndërsa Nreka kishte, po ashtu, një djalë dhe ai quhej *Tomë Bojaxhiu*. Lazër Bojaxhiu (gjyshi i nënës Terezë) ishte i njohur në Prizren si tregtar. Shquhej edhe për aktivitetet politike, kulturore që zhvilloheshin në famullinë e Prizrenit. Dihet se në atë kohë komuniteti shqiptar katolik zhvillonte aktivitete të nduarnduarsh-

me kulturore e arsimore dhe të bamirësisë duke vepruar në formë të organizuar në *Kompanitë* e njohura kishtare të asaj kohe. *Kompanitë* kishtare ishin themeluar nëpër shumë famulli të Ipeshkvisë. Kështu në Prizren, i gjejmë të formuara, po ashtu, disa kompani kishtare. Në regjistrin e *Kompanisë së „Shën Kryqës“*, në vitin 1875, e gjejmë të shënuar edhe *Lazri i Mark Bojaxhijes* (numri rendor 17). Në evidencat e kësaj Kompanie Lazrin e gjejmë edhe në vitin 1882, 1892 e pastaj në evidencat e *Kompanisë së „Shën Jozefit“* e gjejmë edhe në vitin 1900. *Nrek Bojaxhiun*, i cili është vëllai i *Lazer Bojaxhiut*, e gjejmë në aktivitetet e *Kompanisë së „Shën Gjonit“* në vitin 1900, 1901 pastaj edhe në vitin 1906, ndërsa në vitin 1909 në këto evidenca lajmërohet *Tomë Bojaxhia (djali i Ndrekës)*. Pastaj në vitin 1909 e gjejmë në evidencat e kompanisë shënimin e *shoqia e Tomë Bojaxhis*. Kolë Bojaxhiun e gjejmë në Shkup në vitin 1903, siç shihet në fotografinë e bërë po atë vit, siç theksuam gjetkë, me rastin e shugurimit të katedrales së *Zemrës së Krishtit*. Kolë Bojaxhiu atëherë duhej të ishte ishte 28 vjeç. Kisha katedrale e *Zemrës së Krishtit* është ndërtuar në kohën e Argjipeshkvit Pashk Trokshi, me ndihmën e Monarkisë së Austro-Hungarisë. Ka autorë shqiptarë që pretendojnë se babai i Nënë Terezës kishte prejardhje nga Mirdita e Shqipërisë, gjë që nuk është e saktë. Lagjja ku jetoi familja Bojaxhiu në Shkup ishte në afërsi të Kishës Katolike të Shkupit. Shumica e familjeve katolike të asaj kohe ishin me banim jo larg kishës së tyre. Eugen Vogt citon Lazrin (vëllain e Nënë Terezës) t'i ketë dëshmuar: *“Ne kemi banuar pranë Kishës katolike shqiptare të Shkupit”* – *“Wir wohnten neben dem katholischen Gotteshaus der Albaner von Skopje”* (E. Vogt. *Mutter Teresa*, fq. 12). Edhe Lorenc Antoni dëshmon për veten dhe për Gonxhe Bojaxhiun se *“të gjithë ne jemi rritur në oborrin e kishës”* (L. Gjergji, *Nëna jonë Tereze*, fq. 20). Shtëpia e Bojaxhinjve ka qenë afër qendrës së qytetit, aty ku ishte kisha katolike në Shkup (shih: J. Gusic, *Majke odbacenih*, fq. 19). Tërmeti i vitit 1963, kishte rrënuar katedralen katolike në Shkup. E reja, u ndërtua në një vend tjetër (aty ku gjendet sot).

Prizrenin, vendlindjen e Kolë Bojaxhiut, nuk e harroi kurrë Nënë Tereza. Në revistën *“Drita”*, viti I. nr. 6. fq. 4, në shkrimin *“Nëna Terezë në Prizren”* lexojmë: *“Ne nesre, s’bashkut me ilakan e vet, famullitarin e Prizrenit, u nis për Prizren, si që ka dishrue dhe marrë vesht Nëna Tereze”*. Dy gjëra duhet pasur parasysh këtu. Famullitar i Prizrenit ishte Dom Nikollë Mini dhe fjala që përdoret këtu *“Ilakan e vet”* ka të bëjë me të. Ky (Dom Nikollë Mini) ishte i afërm i Nënës Terezë nga ana e babës.

Në fillim të shekullit XX familja Bojaxhiu u shpërngul në Shkup, ku vazhdoi të merret me tregti dhe me aktivitete kulturore. Të gjithë fëmijët e Kolë e Drane Bojaxhiu lindën në Shkup. Duhet që mos të ngatërrohet emri Lazër, sepse Lazër quhej edhe gjyshi i Nënës Terezë edhe vëllai i saj. Kolë Bojaxhiu vdiq në rrethana të pasqaruara në vitin 1919 e jo, siç është menduar deri tani, më 1918. Autori zviceran Eugen Vogt në librin *“Mutter Teresa. Le-*

Lebensbild – Geistliche Texte” (1990) jep disa të dhëna, mbase, të panjohura për ne. Ai ka takuar Lazër Bojaxhiun (vëllain e Nënës Terezë) në Palermo dhe ka hulumtuar fort mirë disa gjëra, siç vërehet nga dy librat e tij mbi Nënë Terezë. Në librin e sipërpërmendur thekson se babai i Nënës Terezë, Kolë Bojaxhiu, ka vdekur në burg, si i burgosur politik në vitin 1919. Të njëjtën gjë e pohon edhe K. Spink. Ai thotë se Kola ka “vdekur” më 1919 (fq. 23). Këtë na e dëshmon edhe mbishkrimi në varrezën ku pushojnë eshtrat e Kolë Bojaxhiut.

Autori zviceran, Eugen Vogt, në të njëjtin vend dëshmon se Kola nuk i kishte 3, por 5 fëmijë. Kjo ishte deri para pak vitesh diçka krejt e re për studiuesit shqiptarë e të huaj. E. Vogt dëshmon se ishin edhe 2 vajza të kësaj familjeje që vdiqën në fëmijërinë e hershme. Të njëjtën gjë e dëshmojnë edhe dokumentet zyrtare të Vatikanit (Beatificatione...). Aty thuhet, po ashtu, se ishin 5 fëmijë e jo 3, siç është thënë deri më tani.

Autorë të ndryshëm kanë dhënë dhe data të ndryshme të vdekjes së Kolë Bojaxhiut. Gjergj Gashi¹⁰⁴ jep vitin 1914, N. Chawla, vitin 1917¹⁰⁵, kurse Dom Lush Gjergji, në të gjitha librat e tij shënon vitin 1818¹⁰⁶ si vit të vdekjes së Kolë Bojaxhiut. Eugen Vogt e Kathryn Spink¹⁰⁷ shënojnë, me të drejtë, vitin 1919¹⁰⁸ si vit të vdekjes së Kolës. Kola u varros në Shkup, më 02.18.1919¹⁰⁹. Ka të ngjarë që Kola të kishte vdekur me një ditë më parë (ose eventualisht në fund të korrikut).

Në intervistën që i kishte dhënë Eugen Vogt-it (ruhet në arkivin shtetëror në Luzern), Lazër Bojaxhiu thotë: *“Me profesion babai ishte ndërtimtar, përkatësisht arkitekt, dhe së bashku me një koleg, inxhinier italian, kishte një firmë ndërtimi në Shkup. Babai ishte një aktivist politik shumë i madh. Kur babai u vra në burg, kolegu italian e përvetësoi firmën, pa kompensuar familjen Bojaxhiu. Pas kësaj, nëna hapi një butikë, me punime dore, të cilat iu shiste grave jugosllave. Të ëmën e ndihmonte Agja (motra ime). Kështu mbante familjen duke na mundësuar (fëmijëve) që të vizitonim shkolla të larta.”*

Ta shohim familjen edhe nga linja e nënës së Nënë Terezës, Dranja. Historia Drane Bojaxhiu është ende e paqartë, për fat të keq. Unë vet kam shkruar se jo është nga familja Bernaj, që duhet të jetë e bija e Nue Bernaj, dhe ka teori që nuk qëndrojnë fare, se ajo është nga Novosella e Gjakovës dhe që është shpërngulur në Prizren. Nëse qëndron kjo, po i sjellim disa të dhëna për këtë familje, rreth Drane (Roza) Bojaxhiut, Bernaj, që ishte nga katundi

¹⁰⁴ Gjergj Gashi, *Kosova altari i Arbërisë 1910-194*, vëll II, fq. 10.

¹⁰⁵ Chawla N., Mutter Teresa, fq. 31.

¹⁰⁶ Gjergji L., *Nëna jonëTereze*, fq. 13; GJERGJI L., *Gonxhja jonë, NënaTereze*, fq. 15, GJERGJI L., *Dashuria në vepër, NënaTereze*, fq. 14, GJERGJI L., *Nëna e dashurisë*, fq. 43; GjERGJI L., *Mutter Teresa*, fq. 18, und andere Übersetzungen seiner Bücher auf Englisch, Italienisch.

¹⁰⁷ Spink K., *Mutter Teresa*, fq. 23.

¹⁰⁸ Vogt E, *Mutter Teresa. Lebensbild – geistliche Texte*, fq. 12.

¹⁰⁹ Albert Ramaj, Dita e vdekjes së Kolë Bojaxhiut, Shekulli 01/08/2006.

Gramaçel i famullisë së Novosellës, afër Gjakovës. Familja Bernaj u shpërngul dhe u vendos në Prizren. Vëllezërit e Dranes ishin Gjoni, Marku dhe Zefi, kurse babai i saj quhej Nue, të cilët jetuan në Prizren, ndërsa emri i nënës së Dranës ishte Pjetra. Si njërin ndër anëtarët themelues të *Kompanisë së Shën Kryqës* në famullinë e Prizrenit Zefin (*Zefi i Bernaj*) e gjejmë të shënuar më 1875. Emri i Zefit është regjistruar nën numrin rendor 3, ndërsa nën numrin 13 gjejmë *Lukë* Bernaj. Në regjistrin e kësaj Kompanie, në strukturat udhëheqëse të saj, gjejmë më vonë një herë si *Batush e Zefit Bernej* e herën tjetër vetëm si *Batush* etj. Këto gjëra i kam publikuar edhe unë, para 7-8 vitesh, por që dyshoj të jenë të qëndrueshme.

Në dëshminë e pagëzimit të Gonxhe Bojaxhiut (shkruhet: Ganxha, Agnez), emri i nënës së saj del të jetë vërtet Drana, por jo Drane Bernaj (as e Nue Bernaj), por Drana e Lorencit. Për origjinën e Dranes, mbetet të hulumtohet në të ardhmen (për të mos spekuluar).

Dom Zef Ramaj (gjithashtu edhe mësues pranë shkollës së *Kishës Katolike* në Shkup), jep disa të dhëna mbi familjen Bojaxhiu, të jetës së tyre në Shkup, siç njoftojnë burimet austriake. Në Arkivin Shtetëror të Austrisë ruhen dokumente mbi figurën e Kolë Bojaxhiut. Këtu po cekim njërin nga dokumentet që posedojmë: Më 26 korrik 1911 konsullata e Austro-Hungarisë në Shkup, konkretisht zëvendëskonsulli Lejhanec, ndër të tjera, qeverisë së tij i shkruan: "*Siç njoftojnë njëzëri famullitari i këtushëm, Dom Zef Ramaj, dhe jezuiti patër Genovizzi, disa katolikë të këtushëm – në krye me Luigj Naracin dhe Kolë Bojaxhiun, që janë të njohur si miq të italianëve – këto ditë iu kanë drejtuar me një kërkesë Konsullatës italiane, ku e lusin që të ndërtojnë një shkollë të veçantë italo-shqiptare. Si arsye ata theksojnë, se shkolla famullitare (pranë Kishës Katolike, vër. ime) për shkak të mungesës së kuadrit mësimdhënës funksionon në mënyrë të pamjaftueshme dhe nuk mund t'i ofrojë nxënësve një shkollim të nevojshëm...*"¹¹⁰ Më tutje në këtë dokument thuhet se, këta të dy (Luigji dhe Kola), do të tubojnë nënshkrime nga popullata vendore katolike. Duke u mbështetur në burimin në fjalë, përveç asaj se Kolë Bojaxhiu dëshironte ngritjen e një shkolle të veçantë, një shkollë që do të financohej nga qeveria (e atëhershme) italiane, e jo nga ajo austro-hungareze (si ajo pranë famullisë së Shkupit), vërtetohet se Kolë Bojaxhiu ishte katolik dhe njëkohësisht i angazhuar shumë për shkollimin e popullatës shqiptare në Shkup. Shkupi në atë kohë nuk ishte vetëm një qendër tregtare më e madhe se Prizreni, por ishte edhe një qendër e kulturës shqiptare. Së këndejmi mund të supozojmë se familja Bojaxhiu mund të jetë shpërngulur nga Prizreni në Shkup për dy arsye: për shkak të mundësive më të mëdha për ta ushtruar profesionin si tregtar Kola, dhe arsyeja tjetër mund të ketë qenë angazhimi i tij për shkollën dhe arsimin shqip. Kjo gjë duhet të hu-

¹¹⁰ HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a, fq.140.

lumtohet, sidomos në arkivin shtetëror të Italisë, meqë Kola, sipas burimeve, pretendonte hapjen e një shkolle shqipe pranë famullisë së Shkupit të mbështetur nga italianët, për shkak se shkolla austriake ishte dobësuar. Do thënë se Kolë Bojaxhiu ishte i afërt me familjen Kajtazi në Shkup, një familje kjo e njohur dhe mjaft e angazhuar në fushën e arsimit e të çështjes kombëtare përgjithësisht. Këtu do përmendur sidomos mësuesin e njohur të shkollës shqipe në Shkup, Gjon Kajtazin. Të shtojmë se Shkupi ishte edhe qendër përmes së cilës furnizoheshin me materiale shkollore edhe shkollat e tjera pranë famullive katolike në Kosovë, që financoheshin nga Monarkia e Austro-Hungarisë. Dokumentet arkivore flasin edhe për punën dhe angazhimin e Dom Zef Ramaj, si mësues pranë shkollës së famullisë në Shkup. Po ashtu, që nga viti 1908, edhe Dile Protegjena Bekaj (motra e gjyshes sime, teza e babait tim) nga Stublla, punonte si mësuese në shkollën shqipe pranë Kishës Katolike Shkup. (Arkivi Shtetëror i Austrisë në Vjenë: HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a).

Kolë Bojaxhiu, gjithashtu, sipas Dom Gjergj Gj.-Gashit, ishte mësues dhe ka vdekur në Shtip të Maqedonisë. Ai shkruan: *„Në një raport drejtuar Selisë së Shenjtë, Imzoti (Lazër Mjeda, vër. ime) shkruan se „megjithëse sipas ligjeve të pushtuesve serbë mësuesit janë të liruar nga shërbimi ushtarak dhe pjesëmarrja në luftë, në Janjevë kanë marrë me dhunë mësuesin Berisha dhe N. Bojaxhi, që të dy shumë të bindur e të devotshëm, i kanë dërguar në frontin e luftës dhe ende nuk dihet se si, nga sëmundja, uria,... apo nga keqtrajtimet kanë vdekur në Ishtip (Shtip) në muajin shkurt të vitit 1914“* (shih. Gjergj Gashi, Kosova altari i Arbërisë 1910-1941 vëll II, faqe 10). Këtu ngatërrohet Filip Bojaxhiu që ishte mësues në Janjevë së bashku me Gjon Berishën, pra nuk është Kolë Bojaxhiu, por Filip Bojaxhiu që kishte vdekur më 1914. Pra, edhe një person na paraqitet me mbiemrin Bojaxhiu, Filipi mësues (fillimisht ka qenë meshtar, por që nuk shërbente më). Ai ishte nga Janjeva dhe në fakt mbiemrin e kishte Cibar (ose Cibaric), por që më vonë e mori mbiemrin Bojaxhiu. Nuk e dimë arsyen e një veprimi të tillë, ose në do ketë qenë në lidhje farefisnie me familjen e Kolë Bojaxhiut.

Më tej, Dom Gjergj Gashi vijon kështu: *„Duke qenë se ishin Mësues të Shkollës së Kishës në Janjevë, të mirëmbajtur nga Imzoti, të cilët serbët e mbyllën, Hirësia e Tij Lazër Mjeda kërkon nga Selia e Shenjtë që të caktojë pension për zonjën, vejushën Bojaxhi. Kjo zonjë, e cila pushon në varrezat e Tiranës, është ROZA NIKOLLA BOJAXHI, 'Nënë e Nënë Terezës, nga Kalkuta, alias Agneze Gonxhe Bojaxhi...'”* Për këtë që shkruan Dom Gjergj Gjergji-Gashi nuk kemi dëshmi të saktë, megjithatë, e them sërish se, në Janjevë ishte një mësues (më parë dhe prift) me mbiemrin Bojaxhiu, por në fakt ai kishte dhe mbiemrin tjetër Cibar ose Cibaric, siç theksuam më lart dhe se ky person nuk ishte burri i Drane Bojaxhiut. Ndërkaq është e vërtetë se Filip Cibar Bojaxhiu u vra në Shtip (Maqedoni), në vitin 1914. Në një manuskript të ruajtur në Ar-

kivin Shtetëror të Vjenës (*"Schulaktion in Albanien, Referat II"*) ku përmbledhën disa dokumente mbi shkollat shqipe në Shqipëri (përfshirë këtu edhe shkollat në Shkup e në Kosovë), është edhe një *Relacion* i Dom Zef Ramaj-t, datë 26 shkurt 1914, nr. 19/P, përmes të cilit i rekomandonte konsullatës së Austro-Hungarisë në Shkup, Filip Bojaxhiun Cibarin për mësues në shkollën katolike të Janjevës, sepse ekzistonte rreziku që zyrtarët serbë ta mbyllnin atë shkollë.

Rreth familjes Bojaxhiu tërheq vëmendjen edhe emri i prindërve të Nënë Terezës. Gjergj Gjergji – Gashi, siç lexuam më lart, nënën e Nënë Terezës e quan Roza dhe jo Dranë. Edhe në pllakën përkujtimore të varrit të nënës së Nënë Terezës (në varrezat e Tiranës) shënon emri Roza Bojaxhiu 1889-1972, ashtu siç del nga dokumentet zyrtare, e jo Drane apo Drandofille, siç e shkruajnë nganjëherë disa autorë. Megjithatë, mendoj se kemi të bëjmë me shqiptarizimin e emri të saj (Roza=Trëndafille=Drana-file), meqë edhe rrethi familjarë e quante Dranë, dhe kështu, në këtë version do ketë hyrë edhe në botime të ndryshme. Edhe emri i babait të Nënë Terezës shënohet herë Kolë e herë Nikollë. Varianti zyrtar i emrit është Kolë. Kështu shënohet edhe në *Dëshminë e pagëzimit* të Nënë Terezës, kështu e gjejmë në burimet arkivore austriake, por edhe në dokumente të shoqatave të famullisë së Prizrenit.

Trungut të Bojaxhinjve, duhet shtuar edhe gjyshja Çile, e cila mbante një emër tipik shqiptar katolik, që është refleks shqiptar i emrit Cecile apo Çeçile, si dhe fratelin Gjon Pantelija prizrenas (1887-1946), kushëri i Nënës Terezë (shih: Z. Mirdita, 314). Një emër tjetër i njohur në botën e artit e të kulturës, i afërm i Nënës Terezë ishte edhe Lorenc Antoni. Gjyshja e këtij të fundit, Marie-Kajtazi, ishte e familjes Bojaxhiu.

Ganxha (Gonxhe) duhet të ishte emri zyrtar i Nënës Terezë, kurse Agnez emri i pagëzimit (në kishë). Ndodhte jo rrallë, që, nëse emri i atij që pagëzohej nuk përkonte me ndonjë emër të ndonjë shenjt/shenjtëreshe, t'i vihej dhe një emër i dytë. Mbase i dhanë edhe emrin Agnez, edhe për arsye se në ditën e pagëzimit të Nënë Terezës, kishte vdekur Shën Agnez prej Assisi, më 27 gusht 1253, në San Damiano afër Assisi-t. Shën Agnez kishte jetuar në kuvend me Shën Klarën në kohën e Shën Franit prej Assizi, dhe iu kishte kushtuar të varfërve sipas rregullave të Shën Franit. Kjo mbase ka ndikuar që Nënë Tereza të zgjedh për vete dhe motrat e saj, lutjen e paqes, pikërisht atë të Shën Franit. Pagëzues i Gonxhe Bojaxhiut (apo *Ganxha Bojagjija*, siç figuron në *Dëshminë e pagëzimit*) ishte Dom Zef Ramaj nga Stublla, famullitar i famullisë së Shkupit (në shkrime në gjuhë të huaja, ka raste kur e hasim edhe si Dom Giuseppe Ramaj). Nuk kemi dokumente të tjera rreth pagëzimit të Nënë Terezës, meqë më 06.04.1941, ndërtesa e Ipeshkvisë ishte bombarduar, ndërkaq tërmeti i viti 1963 e kishte rrafshuar përtokë atë, duke humbur kështu edhe arkivi i Ipeshkvisë, së këndejmi dhe dokumente të vlefshme për

historinë e Kishës Katolike në Maqedoni e Kosovë, përfshirë këtu edhe dokumentet për arsimin e shkollën shqipe.

Mbetet ende për t'u sqaruar nëse kumbara në pagëzim të Nënë Terezës dhe ai në krezmim të jetë i njëjti person. Në dëshminë e pagëzimit shkruan se kumbarë në pagëzim, 27 gusht 1910, është Tade i Pjetrit, kurse në dëshminë e krezmimit, më 26 nëntor 1916, ishte Tade Simon Shirokës. Tek shqiptatërt është traditë (por jo domosdo), që kumbara i pagëzimit të jetë edhe në raste të tjera, si në krezmim e kurorë martese. Kjo mbetet të hulumtohet. Nënë Terezën e kishte krezmuar argjipeshkvi i atëhershëm i Shkupit, Imzot Lazër Mjeda.

Historia e familjes Bojaxhiu nuk është ende e hulumtuar si duhet. Në mediat shqiptare, ndërkaq, thuhet shpesh se Nënë Tereza nuk ka ditur të shkruajë shqip si duhet, apo nuk ka ditur fare. Letrat që do sjellim në vazhdim, dëshmojnë se Nënë Tereza shkruante mjaft mirë në gjuhën shqipe. Kështu dëshmon letra drejtuar tezës së saj, më 1928, e të tjera drejtuar vëlait, më 1975, 1979 etj.

Letra e parë që deri më tani e njohim, që Gonxhe Bojaxhiu e kishte shkruar me dorë të vet, është kjo, që i dërgon tezës së vet para se të largohet nga Shkupi. Duke iu falënderuar Dom Nikson Shabanit, më ra në dorë kjo letër, të cilën e kishte gjetur në Prizren.

Më 12 shtator 1928, Gonxhja shkruan¹¹¹:

"Shkup 12. 09. 28, E dashtuna Tezja Lis! Më 26 t'kti mujit po nisem prej Shkupit. S'po muj mos me ju shkrue dy tri reshta tuj da prej jush. Lamtumir; e dishroj qi Zoti ju nep shka tju dishron zemra. Pritni t'faluna ma t'përzemerta Gonxhja".

¹¹¹ Kjo letër u botua për të parën herë nga Albert Ramaj në librin: Die Albaner in der Republik Makedonien.

143
2

AUG 1911

27 Hsküb 1^a

No 80.

Desküb, den 26. Juli 1911.

*nach Lektüre
ob Lehrer H. Thaler entscheiden
ist und bereit wäre
wenn Thaler zu gehen*

Dep. 6

50814 pr 2^b VII 1911

6

HOCHGEBORNER GRAF :

Wie mir der hiesige Pfarrer, Don Giuseppe Ramaj, und der Jesuitenpater Genovizzi übereinstimmend melden, haben einige hiesige Katholiken - an ihrer Spitze die bekannten Italienfreunde Luigi Meracci und Kol Bojadžija - dieser Tage an das italienische Konsulat eine Eingabe gerichtet, worin sie um die Errichtung einer eigenen italo-albanesischen Schule bitten. Als Grund geben sie an, dass die Pfarrschule infolge Lehrkräftemangels ungenügend funktioniere und den Schülern die nötige Bildung nicht verschaffen könne. Die Petenten seien jetzt

./.

AN SEINE EXCELLENZ

DEN HOCHGEBORNEN HERRN L. GRAFEN VON A EHRENT HAL

etc.

etc.

etc.

WIEN.

darán, unter der übrigen katholischen Bevölkerung Unterschriften zu sammeln, als Zeichen dafür, dass ihre Eingabe dem Wunsche der gesamten Bevölkerung entspreche.

Wiewohl nun die ganze Aktion, selbst nach Auffassung der beiden erwähnten Geistlichen, nicht allzu tragisch zu nehmen ist, namentlich auch deshalb, weil das italienische Konsulat sich hiebei lediglich auf die Ausnützung der Aktion zu Gunsten der eigenen interkonfessionellen Volksschule beschränken dürfte, so wäre nach meiner Meinung doch das geeignetste Mittel zur Bekämpfung der gedachten Aktion die baldigste Besetzung der, infolge seinerzeitigen Entlassung Giovanni Kajtas' vakant gewordenen Lehrerstelle an der Pfarrschule mit einer geeigneten Person.

Als solche Person bezeichnete mir unlängst Mgre Miedia - allerdings nur für den Fall, als Lehrer Logorezzi auch diesmal nicht frei werden sollte - den bei den PP Jesuiten in Scutari angestellten Lehrer Nicolò Thacci, fügte jedoch hinzu, dass wegen Ueberlassung desselben vorerst mit der Leitung der erwähnten Jesuitenschule Verhandlungen gepflogen werden müssten. Einen konkreten Vorschlag hat Mgre Miedia bis heute nicht eingebracht; offenbar erwartet er, dass das hohe Ministerium nunmehr selbst die Initiative zur Lösung dieser seit einem Jahre pendenten Frage ergreifen wird.-

Genehmigen, EUERE EXCELLENZ, den Ausdruck

./.

meiner tiefsten Ehrfurcht.-

Leihauer

B-382.

KRSNI LIST. TESTIMONIUM BAPTISMI

Duplikat.

Nadbiskupija: **Skoplje**
Archidieceps:

U matici krštenih rimo-katoličke župe sv. Srca Isusova u Skoplju
svez. **II** str. **/** br. **30.** ubilježeno je ovo:

Matriculae baptizatorum romano-catholicae parochiae s. in
tomo pag. nr. inscriptum est:

Godine: **hiljadu devetsto ~~xxx~~ deseta** 1910 rođen a :
Anno: mjeseca: **avgusta** dana: **dvadeset šestog** 26/VII nat :
mense: a godine: **1910** dana: **27. avgusta** kršten a je:
anno vero: die: baptizat est:

Krštenika: Baptizati:	I m e: G a n đ a (Agnes)	
	Nomen:	
Roditelji njegovih: Parentum ipsius:	zakonit ili nezakonit: legitimus vel illegitimus: zakonita kći	
	prezime, ime i stališ: cognomen, nomen et conditio:	o c a: Kola i Lazrit Bojagjija
		patris:
	majke: matris:	Dranja Lavrencit
		v j e r a: rimokatolička
	religio:	
prebivalište i nadležnost: Domicilium et indigenatus	Skoplje	
Kumova ime, prezime i stališ: Tada e Pietrit		
Patrinorum nomen, cognomen et conditio:		
Prezime, ime i služba onoga, koji je krstio: Baptizantis nomen, cognomen et officium: Jozef Ramaj, župnik		
Opaska: Observatio: Sakrament sv. Potvrde (Krizme) je primila dne 26. novembra 1916. od nadbiskupa Lazar Miedia u Skoplju. Kuma joj je bila Tada Simon Širokes.		

Da se ovaj izvadak iz gore pomenute matice krštenih sa tom maticom posve slaže, potpisani svjedoči vlastoručnim potpisom i župskom pečatom.
Extractum hunc e supradicta matricula baptizatorum cum eadem matricula concordare, infrascripti estatur propriae manus subscriptione et appensione sigilli parochialis.

U **Skoplju** dana **11** mjeseca **jula** godine **1928.**
Datum die mense anno

M. B. Baković
dub.-pomoc.

36.^a Famiglia

1. Anka i Mark Božaj	d'anni 39.
2. Lujza e Jovit moglie	" 33.
3. Lijza e Drekj figlia	" 10.
4. Tomas i Drekj " +	" 4.
5. Tomica e Drekj "	" 2.
6. Lajen i Mark Božaj ?	" 33.
7. Jevica e Jovit moglie	" 28.
8. Marki i Lajenit figlio	" nep. 3.
9. Luffana e Lajenit "	" 9.
10. Landa e Lajenit "	" 3.
11. Petra e Andrej ved. vecchia	" 71.
12. Alex i Markut. Kuckoj	2.
13. Tomica i Kuckoj.	
14. Maria e Lajenit ?	

3. Ongeja	d'anni 13.
4. Stanna } treppa	9.
5. Marićani	4.

ПУНОМОЋИЈЕ

Овлашћујем г. Гаš п а р а З а д р и м у, католичкога ђорника у Скопљу, да ме у погледу cjелoкyпнoг мoјeгa пoкрeтнoг и нeпoкрeтнoг имaњa и свих других интереса мoже пунoвaжнo зaстyпaти кoд свих влaсти и сyдoвa у држави. Тoгa рaди oвлaшћyјeм гa: пoдизaти грaђaнскe, кривичнe и администрaтивнe спoрoвe и oдустajати oд истих; примaти тyжбe и oдгoвoрe дaвaти; пoрaвнaњa чинити; нa избoрнe сyдoвe пристajати и бирати избрaнe сyдијe; вeштaкe бирати; зaклетвe нyдити и примaти; кyпoвaти, прoдaвaти, пoд зaкyп дaвaти; нoвaц примaти и квитирaти; свe врстe oбeзбeђeњa и интaбyлaцијe трaжити, oдoбрaвaти и скидaти; yбaштинjeњe вршити и тaпијe пoтврђивaти и прeнoсити; изјaшњeњa o нaслeђy, yслoвнo или бeзyслoвнo, дaвaти; прeсyдe и рeшeњa примaти кao и свe врстe сaопштeњa; o извршeњу прeсyдa и рeшeњa примaти стaрaти сe и чинити свe другe пoслoвe зa кoјe сe пo зaкoнy изискyје oсoбитo пунoмoћијe; пунoмoћијe мoже и нa другo лицe прeнeти.

Сва права и власт по предњем пуномоћију преносим у целости на Г-на ЈАКОВА БЕНКОВИЋА, римокатоличког свештеника у Скопљу.

17. септембра 1928 год.

ВЛАСТОДАВАЦ-ПРЕНОСИТЕЉ,

Скопље.

Г. Гаš п а р а З а д р и м а

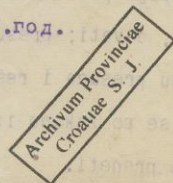
Да је Г. Гаš п а р а З а д р и м а ~~из Скопља~~ из Скопља, који је потписатоме лично позат власти лично пресвао и садржину предњег пуномоћија које преноси на Г. Јакова Бенковића римокатоличког свештеника из Скопља, у целости за своје признао и истој на потврду поднео; -Управа Града Скопља по наплати прописне таксе из Т. Бр. 1, 16 и 43. Зак. о таксама ТВРДИ.

Бр. 42301.

17. септембра 1928. год.

С К О П Ј Е.

В. Д. ~~Град~~ Административног Одељења

28.5.80

Lieber Lazer,

Ich habe in Ihrer Angelegenheit mit Dir. Emil Bühner von der Mc Graw Hill Co. gesprochen und ihm Ihr Anliegen und Ihren Standpunkt offen vorgetragen. Er hat mir versprochen, die Angelegenheit im Sinne Ihrer Erwartungen zu erledigen und hoffe gerne, dass er dies bereits getan hat. Ich wäre Ihnen dankbar, wenn Sie mir darüber Nachricht geben würden.

Zudem habe ich ihm erklärt, dass ich mich persönlich für die Rücksendung aller ihm überlassenen Fotos und sonstigen Unterlagen persönlich bemühen wolle. Er versprach, mir das ganze Material übergeben zu wollen, sobald der Verlag dieses nicht mehr benötige. Bis heute ist dies jedoch noch nicht geschehen.

Hier sende ich Ihnen als kleines Andenken an meinen Besuch die von Ihnen aufgenommenen Photographien. Leider sind sie nicht gut geglückt: es war schon zu dunkel, sodass ohne Blitzlicht eine bessere Aufnahme wohl fast nicht möglich war.

Ich habe zudem eine Vergrößerung meiner besten Aufnahme von Mutter Teresa für Sie anfertigen lassen, die ich Ihnen mit den übrigen bei Mc Graw Hill befindlichen Fotos zusenden werde.

Dürfte der Kanisius-Verlag Fribourg das Jugendbildnis von Mutter Teresa, das ganzseitig im "Gente" abgedruckt war für eine von mir betreute Publikation ("Mein Geheimnis ist ganz einfach", wird der Titel des Büchleins sein, das im Herbst herauskommen wird) verwenden? Haben Sie davon noch die Original foto? Könnten Sie mir diese leihweise für eine kurze Zeit überlassen?

Gerne Ihren Nachrichten entgegensehend verbleibe ich mit freundschaftlichen Grüßen, Ihr ergebener

Interview mit Herrn Lazar B o j a x h i u , Bruder von Mutter Teresa,
am 30. April 1980 in seiner Wohnung in P a l e r m o

Er ist geboren 1908, als zweites Kind seiner Eltern, ist somit zwei Jahre älter als seine Schwester, die heutige Mutter Teresa.

Seine ältere Schwester hieß Agnes, geb. 1906, gest. 1975. Sie blieb ledig, um die Mutter nach dem Tode des Vaters bis zu deren Tod mit 84 Jahren zu betreuen.

Der Vater ist 1878 geboren und starb, 42 Jahre alt, 1920, als politischer Gefangener auf unbekannte Weise im Gefängnis. Der Vater war von Beruf Baumeister, bzw. Architekt und führte zusammen mit einem italienischen Ingenieur, der sein Compagnon war, ein Baugeschäft in Skopje. Der Vater war ein sehr aktiver Politiker gewesen. Als der Vater im Gefängnis getötet wurde, riss der italienische Compagnon das Geschäft an sich, ohne die Familie Bojaxhiu zu entschädigen.

Die Mutter eröffnete alsdann eine Boutique, in der sie Handarbeiten jugoslawischer Frauen verkaufte. Ihre älteste Tochter Agnes half ihr dabei. So brachte sie die Familie durch und ermöglichte den Kindern auch den Besuch der höheren Schulen. Die Mutter starb vor 7 Jahren (1973), die Schwester vor 5 Jahren (1975).

Die Mutter und der Vater haben immer den Armen sehr viel Gutes getan, wobei die beiden Töchter einbezogen wurden: arme kranke Leute gepflegt, Essen gebracht, Bettwäsche gewechselt. Der Vater tat es mehr im Geheimen. So hat Mutter Teresa schon als Kind praktizierte Nächstenliebe im Elternhaus kennen gelernt.

Der eigentliche Taufname von Mutter Teresa ist GONXHA. Das ist der Name einer Blume, einer Art Dahlie. Ihr Kosenamen zu Hause war AGI. Nachdem überall geschrieben ist, dass ihr Taufname "Agnes Gonxha" sei, sagte ihm Mutter Teresa, man möge nicht mehr dagegen intervenieren besonders auch, weil die ältere Schwester Agnes gestorben sei. Lazar gab seiner einzigen Tochter den Taufnamen "Agatha", abgekürzt als Kosenamen "Agi" (im Andenken an seine jüngere Schwester Gonxha).

Die beiden Schwestern arbeiteten intensiv in ihrer Pfarrei mit und waren in der dortigen Jugendorganisation sehr aktiv. Sie sangen auch im Kirchenchor mit. Mutter Teresa hatte eine wunderbare Stimme. Als er sie einmal fragte was ihr im Kloster am meisten fehle, antwortete sie ihm: die Musik.

Zu Hause wurde das Familiengebet sehr gepflegt: jeden Abend um 6 Uhr beteten sie alle zusammen, auch mit Einbezug der Angestellten, den Rosenkranz.

Lazar kam mit 14 Jahren ans Gymnasium nach Graz. Dort lernte er auch Deutsch. Nachher kam er an das Technikum nach Clermont-Ferrand Frankr. Hier lernte er Französisch. An der Offiziersschule in Turin bildete er sich zum Berufssoldaten aus. Während des 2. Weltkrieges war er Artillerie-Oberst in der italienischen Armee. Nach der Absetzung des Königs von Italien und der Ausrufung der Republik wurde er auf seinen Wunsch hin aus der ital. Armee entlassen. Als Ausländer (Jugoslawe) erhielt er jedoch keine Pension. Er übernahm dann die Vertretung einer chemischen ^{pharmazeutischen} Fabrik für ganz Sizilien. Diese Position ermöglicht ihm ein gesichertes Einkommen und auch eine Pension.

Von seiner Mutter sagte er: "Sie war die Säule der Familie, eine wunderbare Frau, eine Heldin". "Trotz der prekären Lage der Familie

~~Lezgj~~

10/8/75

Vllau jem dhe Maria
e dashur,

Mësoj nadoj se je mir
dhe qe operacioni
asht marre.

Motrat dhe une jemi
tj u lut shumë
per ty.

Me shumë dashuri
vllau jem - & fathi
lutur jete
le. Teresa.

a, 21-9-79.

Shum

Velau jem i dolo

Mbay usola

qi Ti dhe Maria

jemi mës me

ene jemi mës

këto photo qe

qi poti qe qe

këto jemi veta

ty - shumë m

jep kerhuf

asht per jemi

jin.

Me shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

shum

~~Long~~

10/2/75

Velau jem dhe Maria
e dashur.

Mbay usola se je mës
dhe qi operacioni
asht marre.

Motrat dhe une jemi
të njëjta u lut shumë
për ty.

Me shumë dashuri
Velau jem - shpirti
i motrave jote
le të shpirtit.

Motrat jote

le të shpirtit.

Vdekja e Dom Zef Ramaj

Varrimi në Shkup, më 1914 dhe rivarrimi në Stubëll, më 1963.

Për vdekjen e Dom Zefit është shkruar disa herë. Ka zëra që vdekjen e tij e lidhin me një helmim të mundshëm nga pushteti serb, por që një gjë e tillë ende nuk është provuar.

Do theksuar gjithashtu se Dom Zefi nuk vdiq më 24.12.1914, siç është pohuar shpesh, por një ditë më vonë, më 25.12.1914, siç e dëshmon edhe pllaka që ishte mbi varrin e tij në Shkup.

U varros në katedralen e atëhershme të Shkupit. Për vdekjen e tij besoj të kenë raportuar edhe mediat e kohës.

Konsullata e Austro-Hungarisë dhe ajo italiane në Shkup për vdekjen e Dom Zefit informuan vendet e veta më 28.12.1914.¹¹²

Për vdekjen e Dom Zefit, njoftonte edhe Imzot Mjeda, në fillim të vitit 1915, kur po kërkonte një prift për të zëvendësuar atë. Me kërkesën e familjes, të nënshkruar nga Zef Shin Ramaj, datë 24.10.1963, eshtrat e Dom Zefit do të barten në Stubëll, në varrezat pranë prindërve e familjarëve të tjerë.

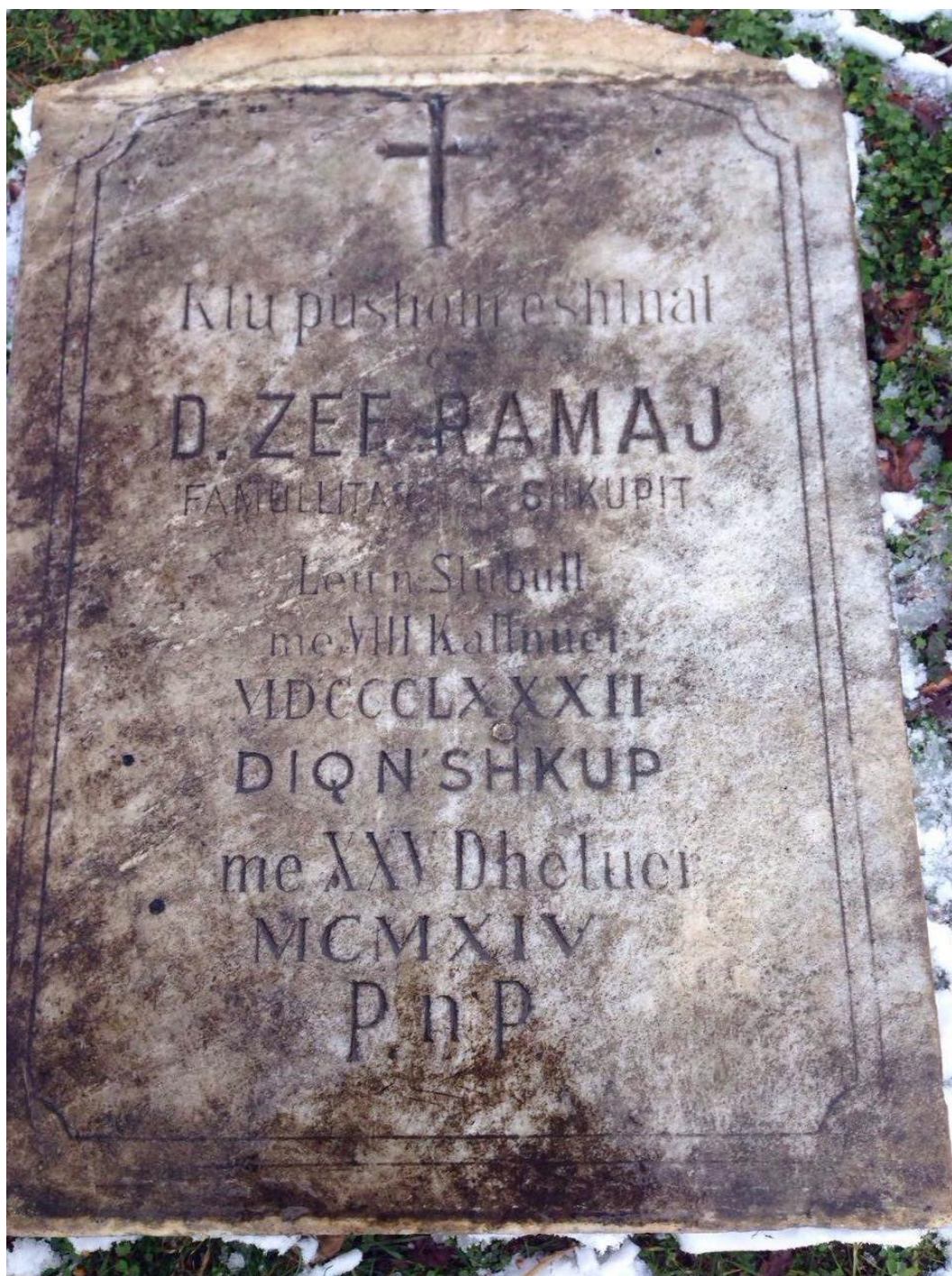
Në përgjigjen e kërkesës së sipërpërmendur, Imzot Smiljan Çekada , datë 25.10.1963¹¹³, po ashtu përmend Krishtlindjet, si ditë të vdekjes së Dom Zefit. Ai, po ashtu, shkruan se ordinariati shpreson që familja do kujdeset për një (ri)varrim të denjë të Dom Zefit.

Varri i Dom Zefit gjendet në varrezat brenda oborrit të kishës në Stubëll, ku në 100 vjetorin e vdekjes, atij iu ngrit dhe busti, vepër e skulptorit Agron Bytyqi.

Për angazhimin e tij, në shërbim të atdheut, Dom Zefin e kujtojnë me nderim, jo vetëm qytetarët e Stubllës.

¹¹² Die Schulaktion fq. 157.

¹¹³ Për dërgimin e këtyre dy letrave e falënderoj ipeshkvin e Shkupit, Imzot Kiro Stojanov.

RRKT. ŽUPSKI URED STUBLA
Br.40./1963.

Binač, 24.X.1963.

Biskupskom Ordinarijatu

Skopje - Uroševac.

Ovom se je Uredu pismenom molbom obratio Zef Šina Ramaja iz G.Stuble, kojom moli da se sa strane ovog Ureda pdupre njegova molba Biskupskom Ordinarijatu Skoplje, da se dopusti, prenjeti posmrtni ostatke njegova strica svećenika skopske biskupije Don Zefa Ramaja, koje su nakon njegove smrti bihe sahranjene u skopskoj crkvi, a sada nakon potresa i rušenja crkve iskopane.

Kada ne mogu, kosti dragog pokojnika i nadalje ostati u crkvi u kojoj je službovao, najprirodnije je, da se one prenesu prema molbi njegovih rodjaka u groblja njegove rodne župe, gdje poživaju posmrtni ostatci njegovih roditelja, braće i ostale rodnine.

Don Luka Cirimotić

Don Luka Cirimotić, svećenik.

BISKUPSKI ORDINARIJAT-SKOPLJE

Br.786./1963.

Fasc.VIII.

Primlj.24.X.1963.

Ž.u.Stubla, br.40./24.X.1963.:

Prenos smrtnih ostataka pok.Don Zefa Ramaja iz porušene skopske katedrale u Stublu.

78 6/63

Uroševac, 25.X.1963.

786./1963.

Velečasnom gospodinu

Don Luki C i r i m o t i ć u, uprav. župe

S t u b l a.

U vezi s Vašim podneskom br.40.od 24.o.mj.ovim se dozvoljava rodbini pok.skopskog župnika Don Zefa R a m a j a, koji je umro u Skoplju na Božić g.1914., da iz porušene skopske katedrale može prenijeti ~~u njegovu zemlju~~ ostatke u Stublu i sahraniti ih na tamošnjem groblju.

Ponovna sahrana neka se obavi uz odgovarajuće crkvene obrede. Ordinarijat se nada, da će se rodbina pok.Don Zefa Ramaja pobrinuti za dostojnu grobnicu.

A.P.

Štefan fr. Lakada
biskup.

**Don Zef Ramaj, Pfarrer von Skopje der Mutter
Teresa getauft hat.**

Islamisierung und Kryptochristentum bei den Albanern

Im 14. Jahrhundert marschierten die Osmanen nach Europa ein; am stärksten betroffen waren davon die damaligen christlichen Balkanländer. Für die mittelalterlichen Balkanstaaten bedeutete dies den Zerfall, die untereinander verfeindeten bulgarischen und serbischen Teilfürstentümer waren nicht in der Lage, den Eroberern wirksamen Widerstand entgegenzusetzen (BARTL 1995, 40). Im Jahre 1389 gab es die bekannte Schlacht auf dem Amselfeld (alb. *Fushë Kosova*; serb. *Kosovo Polje*), eine Schlacht zwischen den Christen (unter der Führung der Serben) und den muslimischen Türken. Die Niederlage der Christen war die Initialzündung für die Eroberung der Balkanländer durch die Türken. Für die Kirchen und ihre (katholischen und orthodoxen) Gläubigen bestand fortan eine ganz neue Lage, auf die niemandvorbereitet war. Besonders die Katholische Kirche in Albanien geriet unter der osmanischen Herrschaft, die Mitte des 14. Jahrhunderts begann, in eine schwierige Situation. Im Unterschied zur Orthodoxen Kirche, deren Würdenträger (Patriarchen und Bischöfe) eine gewisse rechtliche Bevorzugung genossen, musste sich die Katholische Kirche mit einer sehr eingeschränkten und stets fragwürdigen Duldung legitimieren (STADTMÜLLER 1978, 161). Die Osmanen brachten eine nicht-christliche Religion auf die Balkanhalbinsel. Die Gründe der verhältnismäßig raschen Ausbreitung des Islams auf der Balkanhalbinsel – vor allem in Bosnien und Albanien – waren weniger religiöser als rechtlicher und wirtschaftlicher Art. Nach den Bestimmungen des islamischen geistlichen Rechtes (*fikh*) gehörte jeder Mohammedaner zur politisch herrschenden Oberschicht des Osmanischen Reiches, während alle Nichtmohammedaner von politischen Rechten völlig ausgeschlossen waren.

Der Übertritt zum Islam bedeutete zugleich den Aufstieg in die politische Oberschicht, die verschiedene Vorrechte genoss. Die nichtislamische Unterschicht – die so genannte *rajah* – war demgegenüber ziemlich rechtlos und musste eine hohe Kopfsteuer (*ğiza*) zahlen (STADTMÜLLER 1955, 404; ZEFI 2000).

Diejenigen, die zum Islam übertraten sind, nahmen türkische Namen an, besuchten von Zeit zu Zeit die Moschee und traten so in der Öffentlichkeit als Muslime auf. Im Kreise der Familie hielten sie jedoch am Christentum fest (BARTL 1967, 118; DJURIC 1987). Um der Kopfsteuer zu entgehen, hat nur das Oberhaupt der Familie den christlichen Glauben gewechselt, Frau und Kinder sind vielfach weiter treue Christen geblieben. Mischehen zwischen Christen und Moslems waren nicht selten (BARTL 2003, 129). Das enge Zusammenleben von Christen und Muslimen innerhalb eines Stammes, eines Dorfes und einer Familie hatte zur Folge, dass sich die Glaubensanschauungen vermischten. Muslimische Frauen ließen ihre Kinder taufen, christliche Feiertage wurden von Mohammedanern und Christen gemeinsam begangen,

Muslime pilgerten zu christlichen Wallfahrtsstätten, während Christen auch die Gräber islamischer Heiliger besuchten. Die Muslime, besonders in Nordalbanien, besuchten die christlichen Gottesdienste und hatten sehr viel Kontakte zu christlichen Priestern (BARTL 2003, 130). Bei den Albanern war das so genannte „Kryptochristentum“ weit verbreitet. Es gab Albaner, die sich den Behörden gegenüber als Muslime ausgaben und muslimische Vornamen trugen, tatsächlich aber Christen blieben. Sie besuchten weiterhin den christlichen Gottesdienst, heirateten kirchlich, ließen ihre Kinder taufen, beachteten die Fastengebote und nahmen an den kirchlichen Feiertagen teil. Dieses Phänomen heißt auf Albanisch *laramanizëm* („Laramanismus“). Danach wird auch im Deutschen diese Art der Kryptochristen als „Laramanen“ („die Buntten, Gescheckten“) bezeichnet. Deutlich bemerkbar machte sich der „Laramanismus“ im 18. Jahrhundert, erste Erscheinungen gab es aber bereits im 17. Jahrhundert. Hautverbreitungsgebiet dieses Phänomens war die Diözese Skopje-Prizren im heutigen Kosovo und Makedonien (BARTL 1967, 121-122; BARTL 2003, 130).

Das Albanische Nationalkonzil von 1703 hatte entschieden, die Kryptochristen von den Sakramenten auszuschließen. Eine Enzyklika des Papstes Benedikt XIV. vom Jahre 1754 bestätigte diese Entscheidung und verbot den Katholiken, aus steuerlichen oder anderen Gründen, türkische Namen anzunehmen (STADTMÜLLER 1955, 424). Was die öffentliche Haltung der Doppelgläubigen betrifft, so äußert das Albanische Nationalkonzil sein Verständnis für ihre schwierige Lage und gesteht ihnen zu, sich vor Privatpersonen nicht zu ihrem Glauben bekennen zu müssen. Sie müssen sich jedoch im „amtlichen Verkehr“ immer als Katholiken bekennen, selbst wenn ihnen dadurch Todesgefahr drohen sollte (DJURIC 1987, 72). So haben lange Zeit viele Gläubige eine Doppelexistenz bzw. eine Art Doppelbekenntnis geführt, ohne dass die osmanischen Behörden es bemerkten.

Erst im Jahre 1846 wurden die türkischen Behörden auf die Laramanen aufmerksam, als die Gläubigen der Pfarrgemeinde von Montenegro di Scopia (Karadak) mit der Hilfe ihres Franziskanerpfarrers Antonio Maroević sich öffentlich als Christen deklarieren wollten, anstatt insgeheim Christen zu bleiben (Pfarrer Maroević wurde in Stari Grad bei Hvar in Kroatien am 28. Dezember 1803 geboren und am 5. Januar 1856; sein Geburts- und Taufname war Jakov, den Namen Anton/Antun nahm er als Franziskaner an). In den albanischen Dörfern Stublla, Verrnakolla, Binça und Terzijaj, die damals zur Pfarrgemeinde Letnica („Montenegro di Scopia“) gehörten, sind die Oberhäupter der Familie zu Malik Bej Gjinoli, dem Kaymakam der Kaza Gnjilane/Gjilan, gegangen, um ihm ihren Wunsch zu erklären. Da man in diesem Fall die nach islamischem Recht vorgeschriebene Todesstrafe schlecht anwenden konnte, beschloss man, die betreffenden 24 Familien nach Anatolien umzusiedeln (BARTL 1967, 120). Zuerst wurden sie nach Skopje und danach

in die Nähe von Thessaloniki gebracht. Nach fast zwei Jahren Folter, Gefangenschaft, Hunger, Seuchen und Tod kamen von insgesamt 200 Gläubigen nur 108 Personen in Thessaloniki lebend an. Später wurde auch ihr Pfarrer, Anton Maroević, von den Türken zu seinen Gläubigen nach Anatolien gebracht. Erst im Jahre 1848 konnten sie auf Intervention der Botschafter der Großmächte hin nach Hause zurückkehren. Lediglich 79 Überlebende kehrten in ihre Heimat zurück. Über diese Gläubigen von Karadak bzw. der Pfarrgemeinde von Montenegro di Scopia schreibt STADTMÜLLER (1955, 426), sie seien „bekannt durch [ihre] Glaubenshelden in ganz Europa“. Das Phänomen des Kryptochristentums ist nicht nur bei den albanischen Katholiken bekannt, sondern auch bei den Orthodoxen der Region.

Der kroatische Franziskanerpater Lovro Mihačević stellte verschiedene Information über das Kryptochristentum, über den religiösen Synkretismus in Albanien bereit. Nur einige Stellen sollen hier zitiert werden, um die Lage des Synkretismus zu verstehen. Man kann sagen, dass die Albaner im Wesentlichen friedlich miteinander gelebt haben. Mihačević dazu:

„In der Sommerzeit wird die Messe nach alter Sitte auf den Friedhöfen gelesen und nach kirchlichem Brauch dabei die Felder gesegnet; da fehlen niemals die Mohammedaner dabei, da sie sehr wohl wissen, dass auf diesen Friedhöfen auch ihre Vorfahren bestattet sind. Ja, häufig kommt schon in aller Frühe ein Mohammedaner zum Pfarrer, nimmt den Mantelsack mit den Messgewändern und trägt sie auf den Friedhof, während sein Bruder die Bretter – den Tragaltar – mitbringt, die er in seinem Hause aufbewahrt hatte. Nach der Messe laden Katholiken und Moslems Gäste in ihr Haus, und zwar die Mohammedaner nicht nur Moslems, sondern auch Katholiken, die Katholiken aber auch ihre Glaubensgenossen und Mohammedaner“ (MIHAČEVIĆ 1913, 34-35). An anderer Stelle heißt es: *„Geht der katholische Priester durch die Pfarre, um die Häuser zu segnen, so muss er unbedingt auch die moslemischen Häuser besuchen und besprengen, und sie geben dafür das Almosen gerade wie die Katholiken; sie wären auch sehr beleidigt, wenn er dies nicht tun würde“* (MIHAČEVIĆ 1913, 34-35). Und schließlich: *„Wird in einem mohammedanischen Hause jemand krank, so schickt man oft zum Pfarrer, er möge doch die Messe lesen, oder zu Ehren des Hl. Nikolaus oder Antonius eine geweihte Kerze anzünden“* (MIHAČEVIĆ 1913, 35).

Kryptochristentum war bis vor kurzem sehr weit verbreitet, besonders im Gebiet von Karadak. Bei Franjo Djuric kann man lesen, dass viele Menschen sich noch an den „Doppelglauben“ halten und viele Bekannte und Verwandte christlichen und islamischen Glaubens haben. Es gibt ein besonderes Taufbuch in der Pfarrgemeinde von St. Josef in Stublla (Kosovo), in dem die getauften Kinder der Kryptochristen eingetragen sind (GJERGJI 1995, 114- 116). Interessant ist, dass es in dieser Region Menschen gibt, die einem Beruf in der katholischen Kirche nachgehen, beide Eltern aber musli-

mischen Glaubens sind. Die Ordensschwester Tevida Ademi aus Dunav (an der Grenze von Makedonien und Kosovo), ist ein solcher Fall. Sie hat Theologie in Zagreb studiert und unterrichtet derzeit ökumenische Theologie und Religionen der Welt am Nationalen Katechetischen Institut im nordalbanischen Shkodra.

Man könnte hier viele Namen von Menschen nennen, die einen geistlichen Beruf gewählt haben, oder einfach Menschen, die am islamischen Festtag in die Moschee, aber zum christlichen Festtag ebenso in die Kirche gehen. Mehr zu den Kryptochristen kann man bei Franjo DJURIC (1987) nachlesen. Er beschreibt die Lage der Kryptochristen in der Region Karadak in den 1960er und 70er Jahren. Eine weitere Arbeit darüber stammt aus der Feder von Shan Zefi, der selbst aus einer kryptochristlichen Familie kam, mittlerweile als katholischer Priester arbeitet und in Prizren als Kanzler der Bischoflichen Kurie tätig ist.

Kryptochristen besitzen eine wichtige Vermittlerrolle zwischen Islam und Christentum. Für sie selbst ist es oft schwer zu entscheiden, auf welcher Seite sie stehen, besonders für diejenigen, die in Mischehen leben. Die Ökumene oder den religiösen Dialog betreffend, sind die Kryptochristen sehr hilfreich, da sie Verständnis für beide Religionen aufbringen können. Im Jahre 1703 versammelten sich auf Geheiß Papst Clemens XI. alle Bischöfe der albanischen Diözesen in Merçi, um auf dem so genannten „Ersten Albanischen Nationalkonzil“ über die Lage der Kirche zu diskutieren. Dieses erste Nationalkonzil sowie später erschienene Enzykliken des Papstes Benedikt XIV. wie z.B. „*Inter Omnigenas*“ (1744), „*Quod Provinciale Concilium*“ (1754) oder das Dokument „*Decretum que reprobantur nonnullae praxes christianorum occultorum muhamethanum sectam simultantium*“ (1774) sagen sehr viel über die Kryptochristen der Diözese Skopje-Prizren aus.

Eine wichtige Rolle spielt auch der Derwisch-Orden der Bektaschi, der ebenfalls christliche Elemente in sein Leben integrierte. Die verhältnismäßig offene Art, mit der die aus islamischen und christlichen Elementen bestehende Glaubenslehre und die Riten praktiziert wurden, ermöglichte den Bektaschi in späteren Jahren, einige traditionelle Barrieren zwischen Moslems,

Katholiken und Orthodoxen in Albanien zu überwinden (ELSIE 2006). Auch Juden waren auf dem Gebiet Skopjes vertreten. Im Jahre 1910 führten die Jungtürken eine Volkszählung durch, nach der in Manastir (heute Bitola), der größten jüdischen Gemeinde, 6.435 Juden und in Skopje 2.327 Juden lebten (SCHUKALLA 1993, 515).

Aristokles Spyrou, später ökumenischer Patriarch von Konstantinopel und bekannt unter dem Namen Athenagoras I. (FORTINO 1886-1986; PAYER 1986; FERRARI 1973), wurde am 22. März 1886 in Tsaraplana (heute Vasili-ko) in Nordepirus (heute Griechenland, an der Grenze zu Albanien) geboren.

Athenagoras arbeitete bis zum Jahre 1922 als Archidiakon in der Diözese Bitola/Manastir. Nach mehreren Jahrhunderten der Spaltung kam es im Jahre 1964 in Jerusalem zu einem Treffen zwischen dem ökumenischen Patriarchen von Konstantinopel Athenagoras und Papst Paul VI.

Die Ereignisse in Ex-Jugoslawien nach 1990 zeigten kein vorbildhaftes Zusammenleben zwischen der Katholischen und der Orthodoxen Kirche in Kroatien, Kosovo und Serbien. Gjonxhe Bojaxhiu aus Skopje, bekannt als Mutter Teresa von Kalkutta dagegen, die im Jahre 1979 den Friedensnobelpreis erhielt, war ein gutes Beispiel für ein reibungsloses Nebeneinander der Religionen.

Über don Zef Ramaj

Die Pfarrgemeinde Stublla befindet sich im Südosten von Kosovo, an der Grenze zu Makedonien. Sie gehörte bis 1905 zur Pfarrgemeinde Letnica (Skopska Crnagora oder Montenegro di Scopia). Über Stublla gibt es viele nationale und internationale Publikationen. Sie ist auch bekannt durch kryptochristliche Märtyrer seit 1845 sowie durch ihren Pfarrer Anton Maroević. Die dortige Schule von 1905 und ihr Lehrer Don Mikel Tarabulluzi haben ebenfalls eine Bedeutung für die Schulgeschichte in Kosovo. Interessanterweise finden wir schon im Jahre 1907 zwei Nonnen aus Stublla, die in der Pfarrgemeinde Skopje tätig waren. Es sind Dile Kolë Bekaj (Ordensname Protegjena) und Sharlote Jashari Demaj (Ordensname Marie). Besonders hervorzuheben ist, dass Protegjena schon als Lehrerin in der albanischen Pfarrschule in Skopje tätig war, was für die damalige Zeit kaum vorstellbar war. Der Taufpriester von Mutter Teresa ist Don Zef Ramaj (italienisiert Giuseppe Ramaj). Er wurde am 8. Januar 1882 in Stublla bei Viti (Kosovo) als fünftes Kind der Familie Ramaj geboren und verstarb am 25. Dezember 1914 in Skopje. Die Eltern hießen Pal und Çile und hatten sechs Söhne und zwei Töchter. Die Schule, das Päpstliche Seminar, besuchte er in Shkodra.

Im Jahre 1882 als Zef Ramaj geboren ist, Stublla hatte 24 Häusern und 149 Seelen. Das schreibt der Vizekonsul von österreich-ungarische Monarchie in Prizren Schmucker am 21. August 1882 so: *„Die Bevölkerungsverhältnisse sind ungefähr folgende: Letnica mit 21 Häusern u. 172 Seelen durchgehends kath. Bulgaren, Šašare mit 82 Häusern u. 600 Seelen, kath. Bulgaren, Vrnez mit 25 Häusern u. 132 Seelen, kath. Bulgaren, Vrnavokola mit 32 Häusern u. 228 Seelen, kath. Bulgaren; Stubla (Ober šiper) mit 24 Häusern u. 149 Seelen, durchgehend kath. Albanesen, davon 2 Häuser mit 10 Seelen albanesischer Kryptokatholiken, Binča mit 25 Häusern u. 115 Seelen durchgehend kath. Albanesen. Die Bevölkerung von Binča besteht der Mehrzahl nach aus griechisch-orthodoxen Bulgaren u. Mohammedanern, so daß die kath. Albanesen daselbst nur die Minderzahl ausmachen. Außerdem befinden sich 73 Häuser mit ca. 450 albanesischen Kryptokatholiken in der Diözese und zwar in: Unter (pošt) Stubla 15 Häuser, Selišta 12, Dunav šiper 9, Dunav pošt 4, Derišović 1, Seferi 11, Terzieit 3, Cureg 5, Depse 9, Stancici 4; - Katholische Albanesen befinden sich ferner und zwar in Scopia mit 13 Häusern mit ca. 70 Seelen, Verisović mit 22 Häusern mit ca. 25 Seelen Cačanik mit 4 Häusern mit ca. 6 Seelen so daß die Pfarre Crnagora circa 321 Häuser mit 1.871 Katholiken zählt.“* (E. DEUSCH, Das k. (u.) k. Kultusprotektorat, S.100-101).

Der Erzbischof von Skopje, Pashk Trokshi, wollte im Jahre 1897 fünf Studenten nach Österreich schicken (Mission Albanien 1871-1911, HHStA F 27/K. 49, Albanische Seminaristen in Innsbruck). Zef Ramaj, gemeinsam mit einem gewissen Martin Berisha aus Peć/Pejë, war schon im Jahre 1906 an

der Theologischen Fakultät der Universität Innsbruck (Tirol) immatrikuliert. In den Unterlagen über albanische Studenten zwischen 1905-1918 ist auch Zef Ramaj zu finden. Er taucht dort nicht als Zef Ramaj sondern als „Giuseppe Ramovich“ auf. In den Dokumenten sind auch der bekannte Lazër Shantoja aus Shkodra, der später als Pfarrer von La Motte in der Schweiz wirkte, Gaspër Gashi aus Verrnakolla (zwei Kilometer von Stublla), Shtjefën Kurti aus Prizren, Martin Berisha aus Peć/Pejë, Françesk Karma aus Tivari (Bar), Marjan Glasnovic aus Janjeva und andere aufgeführt. Insgesamt studierten mehr als 35 albanische Studenten in dieser Zeit in Innsbruck Theologie.

Über den Aufenthalt von Zef Ramaj schreibt E. Deutsch so:

„Die Bischöfe zahlten für die erste Ausrüstung ihrer Kleriker beim Eintritt ins Kollegium nur 100 frcs, womit kaum die nötige Leibwäsche beschafft werden könnte. Pro Kopf und Fahrt wurden 150 frcs Reisegeld bezahlt. Da kein Weltpriester die Begleitung nach Tirol übernehmen wollte, wurden sie erst am 9. Oktober 1906 aus Skutari weggeschickt. Die Ersparnis war dem Außenministerium nicht unangenehm. Die zwei neuen Kleriker waren wieder nicht ausgerüstet, für sie zahlte das Ministerium im Semester 1.077 K 84 h. Für das 2. Semester 1906/1907 legte Wien für die Pension, sowie Taschen- und Kollegiengeld der albanischen Kleriker 4.936 K 72 h aus. Mitte Juli 1907 kamen noch 45 K Passgebühren für die drei Kleriker (Ramović, Berišša und Gergi) dazu. Der vierte Kleriker fiel bei der letzten Prüfung über Liturgie und Zeremonien der hl. Messe durch und sollte diese 2 Tage später wiederholen. Infolge dieses Missgeschickes reiste er ohne das bewilligte Geld unerlaubt nach Albanien zurück. Das nötige Geld lieh er von Kollegen. Hinterher entschuldigte er sich brieflich bei den Jesuiten in Innsbruck. Ende Juli 1907 zahlte Wien für die diversen Auslagen der sechs albanischen Säkular-Alumnen in Innsbruck, einschließlich der Ferien für zwei Alumnen 1.599 K 29 h. Mitte Juli 1907 trafen Josef Ramovića us Stubla und Martin Berišša aus Ipek in Prizren ein, um sich Mgr Troksci zur Verfügung zu stellen. Dieser weihte sie zu Priestern.

Für Unterricht und Verpflegung der zwei albanischen Säkular-Alumnen in Innsbruck überwies Wien Anfang Oktober 1907: 1.532 K 98 h, im März 1908: 1.397 K 76 h, im August 1908 für die Rückreise nach Albanien 637 K 28 h“. (E. DEUSCH, Das k. (u.) k. Kultusprotektorat, S.528-529).

Zef Ramaj wollte Jesuit der österreichischen Provinz werden: *„Im Februar 1906 wurde Konsul Kral mitgeteilt, der nach Innsbruck entsendete albanische Alumne Ramović solle mit Erlaubnis von Mgr Troksci vom österreichischen Provinzial in den Jesuitenorden aufgenommen werden.*

Im Skutariner Jesuitenkollegium wunderte man sich über diese Standesänderung, weil die Zöglinge des Collegium Pontificium statutengemäß nichts anderes als Weltpriester in Albanien werden durften und weil in Albanien ein Wechsel ihrer Bestimmung nur mit Erlaubnis der Propaganda möglich war.

Ob diese in Tirol eingeholt wurde, war in Skutari nicht bekannt. Die Aufnahme des Ramović in den Jesuitenorden war ein Verlust für die Diözese Üsküb und für Österreich-Ungarn, weil die Monarchie für diesen Kleriker umsonst so viele Jahre große Geldopfer gebracht hat.

*Wenn sich solche Fälle wiederholen, könnte der mit der Entsendung der albanischen Alumnen nach Tirol verfolgte Zweck nicht erreicht werden. Es würde notwendig werden, sowohl in Rom als beim österreichischen Provinzial entsprechende Vorkehrungen zu treffen*1868. Von diesem Vorhaben wurde VK Lejhanec in Prizren informiert, er möge deshalb bei Mgr Troksci anfragen und ihm mitteilen, dass Österreich dagegen ist. EB Troksci erklärte, er würde nicht zustimmen. Der Kleriker Ramović hatte sich mit der brieflichen Mitteilung an den Rektor des Priesterseminars in Skutari einen Scherz erlaubt, der im Jesuitenkollegium übel aufgenommen wurde. Im Brief klagten Ramović und Beriša wegen Überlastung durch den deutschen Sprachunterricht“ (E. DEUSCH, Das k. (u.) k. Kultusprotektorat, S.531).

Nach der Priesterweihe soll Don Zef Ramaj (nach Kristë Ramaj) in Thessaloniki als Priester tätig gewesen sein, dann in Prizren, Đakova/Gjakova, Peć/Pejë, Janjevo, Stublla (Letnica) und schließlich in Skopje, wo er auch starb. Er war zudem als Lehrer in beiden Pfarrschulen Skopjes tätig. Seit 1907 tauchte er als Lehrer an der Pfarrschule und der Eisenbahnschule in den Dokumenten vom österreichischen Staatsarchiv Skopje auf (HHStA F27/K 135: Missionen Üsküb 1871-1911, Üsküb I, 1, 1a, doc. 67). Der Österreichisch-Ungarische Vizekonsul Lukes schrieb im Jahre 1908 über Zef Ramaj:

„Ein anderes ist es um die persönlichen Verhältnisse Don Giuseppe Ramais, der sich unverschuldet in drückender pekuniärer Lage befindet. Es handelt sich hier um einen loyalen Priester, der uns über das gewöhnliche Maß ergeben ist, indem er ohne hierzu verpflichtet zu sein, der Religionsunterricht in der albanischen Pfarrschule sowie, dank seiner deutschen Sprachkenntnisse auch an der Schule der Orientalischen Eisenbahn erteilt; Dies hat aber ins oftern Bedeutung, als dieser Gegenstand auf die katholischen Albanesen, welche die Pfarrschule absolviert haben, eine Anziehungskraft ausübt und sie die deutsche Eisenbahnschule behufs weiterer Ausbildung gerne besuchten lässt“ (HHStA F27/K 135 Üsküb I,1,1a, doc.72, 14. November 1908, Vizekonsul Lukes).

Don Zef Ramaj hatte viele Probleme mit den osmanischen bis 1912 und serbischen Behörden, besonders 1913 und 1914, da er dem Österreichisch-Ungarischen Konsulat über die grausamen Taten der serbischen Armee berichtete (Siehe Siehe HHS. PA. XII. K.416, Türkei, Liasse XLV/Wien).

Die „Allgemeiner Tiroler Anzeiger“ vom 28 März veröffentlichte interessante Details aus Albanien, und die Redaktion schrieb so: „Durch die Lebenswürdigkeit einiger an der hiesigen Universität studierender albanischen Theologen sind wir heute in der Lage, einige interessante Details aus Privat-

briefen, die an sie gerichtet wurden, veröffentlichen zu können“ (Allgemeiner Tiroler Anzeiger „Briefe aus Albanien“ S. 2.). Dann veröffentlicht die Zeitung die Briefe über die Lage in Mazedonien, Kosovo. In diesen Briefen steht so: „Wenigstens für jetzt ist es mir unmöglich, Ihnen einen genauen Bericht zu schicken. Sie müssen bedenken, wir leben in Kriegszeiten“ ... und weiter erwähnt die Zahl Toten in verschiedenen Orten und weiter sagt „mein Herz ist sicher voll, als das ich Ihnen weiter schreiben könnte. Ich würde lieber gestorben, als Albanien in diesem Zustande zu sehen, in dem es sich jetzt befindet. Möge uns Gott endlich zu Hilfe zu kommen“ Diese Briefe dürften von Zef Ramaj stammen. Teile von den Informationen haben auch die anderen nicht nur österreichische Zeitungen, auch Leo Freundlich übernahm in seinem Buch „Albaniens *Golgatha*. Anklageakten gegen die Vernichter des Albaner-volkes“ im Jahre 1913, das heisst einige Informationen bei L. Freundlich stammen von Don Zef Ramaj.

Der Vizekonsul von England in Skopje Peckham schreibt am 28 Februar 1913 so: „Yesterday I was called on by the Catholic curé of Uskub“, curé of Uskub dürfte don Zef Ramaj sein. Peckham hat dann ein Bericht von “curé of Uskub” erhalten und nach Lonten geschickt, sogennante “Momerandum an Massacres of Albanians”

Memorandum on Massacres of Albanians

Statements of Catholic Cure of Uskub.

[Vice-consul's comments in square brackets.]

Uskub district.—Immediately after the Servian occupation of Uskub some Catholic nursing sisters went to the military hospital to dress wounds. The first day there were 132 wounded Albanians, the next 80, the next 30, the next 20. The services of the sisters were soon dispensed with. The men removed from hospital were taken and thrown into the Vardar.

- About the 27th October three Albanians were bayoneted near one of the Vardar bridges.

- About the 6th November the priest passed along the street leading to the station at 10 P.M., and noticed much blood which had not been there at 8: 30 P.M. Early next morning a dead horse was brought in a motor to account for the blood. The truth was that ciomitajis in the Hotel London had shot an Albanian in the street. [The proprietor of the Hotel London, where Mr. Gahen at one time stayed, avowed himself to be a chetnik, and on one occasion told Mr. Cahen that he was just back from four weeks in the Lyuma country.]

- Some eighty corpses of Albanians were found at Kisela voda[close to Uskub],and many more behind the citadel.

- At the beginning of the occupation soldiers entered the house of Albanian in Uskub, violated his wife, beat him till he told where his two daughters (aged 14 and 16) were, and then violated them.

One Chicherich, a chetnik, remarked to a friend in the hearing of a priest, "We have not eaten or drunk for 48 hours, we have been busy looking for Albanians to kill." [In Uskub town, it appears.] In a village near Kumanovo Servian soldiers fired the houses to drive out the inhabitants who were hidedn in the roofs. As the women came out they were shoot; to save powder the children were bayoneted. A Servian soldier recounted this in the presence of the priest, not knowing who he was.

Kalkandelen - On the first day of the occupation soldiers, chetniks, and local Serbs killed eighty-five Albanians in house-to-house raids.

Gostivar - Six Albanians were killed, and the town paid a ransom of £ T. 200.

Dibra - Some 120 soldiers who had gone out to loot were killed by the Albanians; to avenge this the Servians burned twenty-four villages. The number of Albanian dead is unknown.

Ferisovich - M. Gavrilovich, ex-Servian consul at Uskub, states that 1,200 Albanians were killed on the 24th October. The Servian soldiery met a Catholic, Zefi Paletontit, in the streets and ordered him to cross himself Orthodox fashion. Being somewhat drunk he was unable to do so, and was shot. An Albanian woman took her dead husband's Mauser and killed five soldiers. Even now, three, four, or five Albanians are being killed every night in Ferisovich ; men are enticed into houses with the promise of food and are there beaten. Soldiers and officers rob the peasants of their money as they come back from market. [The Servians made precisely the same complaint against the Albanians in September last (see my despatch No. 74 of the 17th September to Salonica).] Parties of Albanians who go out to collect fuel are surrounded by soldiers in the woods and shot down. In Ferisovich and in Prisrend men are put in prison for speaking to the Catholic priest.

- At Terstenik 30 Albanians were killed; at Smira, 32; at Verban, 20; at Kamenoglava, a village of 50 families, all the men were killed. In these cases the men were forced to come out to greet the Servian troops, and were then tied together and shot .Their bodies were buried shallow and subsequently eaten by dogs.

Prishtina - On or about the 23rd October, on the admission of a Servian military doctor, some 5,000 Albanians were killed. They were tied together and mowed down by machine-gun fire. [I have heard confirmation of extensive Albanian massacres at Prishtina from the Albanian army doctor mentioned in my despatch No. 17 of the 28th February. He stated that Albanians were placed between hurdles and machine-guns turned on them.]

In the village of Shala, of fifty families, all the men were killed, two of them being hung to trees by the arm till they died.

Prisrend - Four hundred Albanians were killed in the first three days of the occupation. Their bodies were not allowed to be buried. By the New Year 2,000 had been killed in the town alone.

Nashets - with the exception of two or three houses the village has been destroyed and the men massacred. At Lutoglava the soldiers entered a house and would violate a woman, her husband killed them, and was promptly killed himself. Three families were massacred. At Gilansa four families were exterminated.

In Prisrend district thirty Catholic muhtars (head men of villages) were tied together and shot. General Yankovich forced the head men of villages to address a letter of thanks to King Peter.

Lyuma.—Four hundred Lyuma Albanians surrendered and were brought to Prisrend, where they were put to death at the rate of about fifty a-day. On the -authority of a man who was with the Servians, thirty-two villages were razed, and their inhabitants—men, women, and children—shot. The Servians lost eight battalions in Lyuma. (Dank Bejtullah Destani habe ich den Bericht von Peckham erhalten, die Briefe von Peckham wurden von kurzem von Bejtullah Destani veröffentlicht).

Erzbischof von Skopje Lazer Mjeda schreibt einen sehr interessanten Brief am 24. Januar 1913 über die Lage im Kosovo und Mazedonien, wo er auch erwähnt, dass die Informationen von Don Giuseppe Ramaj, Pfarrer von Üsküb (Skopje) und Don Pasquale Krasniqi Priester von Prizren. Das heisst, Don Zef Ramaj hat dann Berichte auch an Bischof Mjeda geschickt. Den Brief von Mjeda können wir hier lesen:

Vienna, 24 January 1913

Most Eminent Lord,

I trust that I am assisting Your Eminence by presenting you with a summary of the report that the priests, Don Giuseppe Ramaj, parish priest of Üsküb [Skopje], and Don Pasquale Krasniqi, my collaborator in Prizren, sent me on the ill treatment meted out by the Serbs to the Albanians of my archdiocese, while stressing that the facts brought forth here are but a small portion of the many atrocities perpetrated, in particular in those regions where foreign eyes have not managed to penetrate. It was difficult for the priests to acquire all the information because communication between one parish to another is forbidden and it is extremely dangerous to speak of such matters. What is presented here is taken from authentic statements by those who witnessed such events or heard about them from a number of other people worthy of being believed.

In Kumanovo, a Serb soldier revealed in the parish office how an Albanian village was attacked. "Those who had not fled before our arrival, hid in the attics of their homes. The houses were set on fire and when the flames rose to the roofs, those inside emerged from their hiding places. We," continued the soldier, "were positioned at the doorway and when they came out, we killed them. When there were children, we were not supposed to waste our ammunition on them and used our bayonets instead. All this happened," concluded the soldier, "because someone shot at us from one of the houses where a white flag had been raised."

In Skopje, as is now known, the Serbs entered the town without meeting any resistance. For fifteen days in a row, they threw twenty to thirty Albanians into the river Vardar every night.

What is more, behind the town fortress, there is a large ditch that the Serbs intended to fill with bodies of Albanians and, in fact, more than one hundred bodies were seen there! Another ravine situated in Kisela Voda not far from the town of Skopje served as the grave for another eighty Albanian corpses. Wounded Albanians at the hospital were left to starve to death, and many of them vanished into the waves of the Vardar. One eye witness told me that of the 130 wounded men he had seen one day, only eighty were there the next day, and after that, only thirty, without anyone knowing where they had ended up.

One evening, two Albanians were slain while they were walking peacefully down the main road. They were shot by some komitadjis who were merrily drinking at a hotel. The Serb engineer corps then decided to lay a dead horse on the spot, that was brought in by a military vehicle. Three Albanians were stabbed to death with bayonets near the Vardar Bridge simply because they dared to use a public thoroughfare. And wells were also used by the Serbs to exterminate the Albanians. About forty good wells were filled with their corpses.

The mind boggles when describing the thefts, plundering and raping of women in the most barbaric manner. Husbands were even forced to hold the lamp and watch their wives being raped, and fathers were forced to hold lanterns as their daughters were ravaged, even girls of twelve years of age! One young Serb, who was so tired he could hardly stand on his feet, told me: "I am exhausted. I have not eaten, or drunk or slept in the last twenty-hour hours because I have been busy hunting down Albanians in their houses." A Serb soldier holding two watches he had taken from the Albanians and 150 Turkish lira (about 3444 golden francs), saw an old Albanian passing by and exclaimed: "What a pity there are so many of them, because I would have to use up all of my ammunition."

To make things worse, the Serbs of Skopje offered drink to the soldiers so that, when drunk, they would break into the homes of the Albanians and commit all manner of evil deeds. Five villages near Skopje were torched to

cleanse the region of Albanians, the flames and smoke could be seen from the town for three full days. And yet, in Skopje itself there was no fighting and no misuse of the white flag.

There was no lack of victims in Morava. In Tertenik [Tërstenik] 60 persons were slain, in Goshica [Gurishta?] 10, in Siniza [Sinica?] 32, in Verban 20, in Liubishda [Lupishta] 19, and in Kamenoglava, a village of 50 families, all the men were slain in the attack. When the Serb army passed by, it made all of the men come out of the village to greet the army and then the poor villagers were tied up and butchered without mercy. Those who had been hit unskilfully and might have survived, were finished off with bayonets.

In Kalkandele [Tetova], 85 Albanians, who were found in their houses, were slain on some pretext or other. Pillaging and other evil deeds were the same as in Skopje.

In Gostivar, the Serb commander demanded 200 Turkish lira of the town and when this sum was handed over to him, the town survived well, relatively speaking - only six Albanians were slaughtered there. Nothing is known of the fate of the villages around these two towns. But from what happened elsewhere, one can make a good guess.

In Mitroviza [Mitrovica] and surroundings we have nothing particular to report, though rumours spread that there was a terrible massacre of Albanians there.

In Ferizovic [Ferizaj], only three Muslim Albanians of fifteen years and over survived. There was savage fighting there for a twenty-four-hour period and many Serbs fell, too. An Albanian woman, seeing her husband killed, seized a rifle and shot five Serbs. One Serb told me that 1,200 Albanians were slain there, assembled in advance from the surrounding villages to be killed in one spot.

The same things happened to the Albanians in Ghilane [Gjilan], although no resistance was shown to the invaders. Pillaging and massacres took place there, too.

In Prishtina, the number of Albanians slain is estimated at 5,000. But it would seem here that the Albanians, under the direction of Turkish officers, misused the white flag and treacherously murdered numerous Serb officers and many soldiers. The exact number is not known.

In Leshkobare [Lleshkobara], a village near Ferizaj, eight Catholics were killed as they were walking down the road, and carrying no arms or compromising objects. They were shot on the spot simply because they were Albanians.

Prizrend [Prizren]. The town surrendered without a fight, but this did not stop a repetition of the horrors committed against the Albanians everywhere else, with the possible exception of Prishtina. The town and its surroundings are full of Serb komitadjis and gangs conducting summary trials. They do not even ask

any questions. It is enough for them to catch sight of an Albanian to kill him immediately. The town resembles the kingdom of death. They knock at the doors of Albanian homes, take the men out and shoot them right away, simply because they are Albanians.

For several days, authorization was not even given to bury the dead. One could hear the firing of rifles throughout the town every night. Within a few days, the number of those slain had risen to 400. No need to speak in particular of theft, plundering, and the rape of women. The word of the day is: "Anything goes with the Albanians," not only goes, but is desirable and done by order. Despite such horrors, the military commander, B. Jankovic, with a revolver in his hand, forced the leaders of the town to send a telegram of congratulations to King Peter.

The Muslim feast of Kurban Bajram arrived, and 800 sheep were sent to market to be slaughtered. And what did the Serbs do? They came immediately with armed officers and confiscated the sheep for their soldiers, forbidding the Muslims to celebrate Bajram.

The commander needed supplies for his soldiers marching against Luma, but he lacked horses. So what did he do? He called 200 young Albanians, loaded each one of them with 40 oka (about 50 kilos) of food and sent them off in the night, through the deep mud, on a journey of seven hours. When they arrived at the camp, the very same commander came up with the original idea of exclaiming: "How curious indeed!"

A Catholic woman from Fan, called Dila, from the village of Shgjini [Shën Gjin], had come to Prizren with her son, a relative and two fellows from the village of Gjuggja to buy clothes and other supplies needed for the marriage of her daughter and two other girls. Having done their shopping, they went to Commander Jankovic for a letter of recommendation so that they would not be harassed by any soldiers they might encounter on their journey home. The commander gave them the letter and they set off. When they arrived in Zhur, four hours from Prizren, they came upon some Serb soldiers. They immediately showed the letter to a non-commissioned officer, but he ignored it. The soldiers went through their baggage thoroughly and, although nothing compromising was to be found, the four men were tied up together and the woman's hands were tied behind her back. Thus bound, the men were beaten with rifle butts, marched forward a few steps until they reached the edge of a ditch, shot and kicked into it, one falling upon the other. A signal was given, and all the cold corpses were shot again. The wretched mother let out a terrifying scream, called for her son, and when she saw the corpse, begged the soldiers to kill her, too, and let her join her son, but they denied her request. She was left there to wait. Two of the thugs tied her to a tree. In the meantime, one of the soldiers took out of the bag a loaf of bread that the victims had bought in Prizren for their journey, and stuffed two Mauser bullets into it. Hearing the shooting, se-

veral officers and the commander arrived on the scene. They asked why there had been shooting, and the soldiers told them that they had killed four Albanians who had been trying to steal ammunition from the camp, as proven by the loaf of bread, and they showed them the loaf with the bullets in it. The commander did not question this explanation, worthy as he was of such soldiers. All the while, no one gave a thought to the poor women tied to the tree. She was left there, that great Albanian rebel, Monday afternoon, the following night, all of Tuesday and until Wednesday morning. When untied, the wretched woman fell to the ground, more dead than alive. They gave her sustenance, some water and a bit of the bread which had contained the bullets. She was then taken on foot back to Prizren, with her hands still tied behind her back. It was nightfall by the time they got to Prizren, and they locked her in a Serb school, in an unlit room where she spent a terrible night with her hands still tied. The next day, they brought her to Commander Jankovic and there, in front of him, many officers and four citizens, she was accused of rebellion. The poor woman, in her tears, sobbing, and almost fainting, told them what had happened to her, as narrated above. But the general dismissed her explanation and locked her in the Serb diocese. The next day she was released and given to the care of some Catholics who took her to their church. They asked the officers how four persons could have been slain for two bullets found in a loaf of bread, insisting that a proper investigation ought to be carried out and that the baker be condemned, not the innocent buyer. They could not accuse the soldiers directly, because at that time of war, there was no hope of a trial, and the soldiers were not even obeying their own leaders. But the question arises as to how could it have been possible for a small loaf of bread to be baked in an oven with two bullets in it and for the bullets not to have exploded. The answer given was that this had just been proven and was thus possible.

In Prizren, a baker called Gjoni, son of Prek Pali, was shot without reason, as will be explained below. He was preparing his daily bread for a certain number of soldiers. It happened that day that an officer who had the task of supervising the distribution of bread, left his Mauser rifle for a moment leaning against the wall of poor Gjon's shop and went out. In the meantime, a patrol of soldiers came by, caught sight of the Mauser, confiscated it and arrested the baker. He explained the matter to them, and gave them the name of the officer who had forgotten his Mauser, but they would not listen to him and sent him to court to be sentenced to death. After Gjon was arrested, his brother Gjini hastened to find the officer and came back to the police station with him. The officer testified that he had left his Mauser for a moment leaning against the wall of the baker's shop and told them its number. Despite all the explanation he gave, he was beaten up. Nothing was known initially of the fate of poor Gjon. Ten days later, his poor mother who had gone to the police day after day inquiring about her son, discovered the body about a quarter of an hour outsi-

de the town. She passionately begged the Serb authorities to allow her son to be given a religious burial, but they ignored her. She went to the Catholic priest and told him what had happened. The priest then went to the authorities and asked for permission in the name of religious freedom, but they threw him out. Finally, after much trial and tribulation, authorisation was given to his father to bury the young man where he was killed, but not for the Catholic priest to bestow a final blessing on the body.

My collaborator in Prizren informed me of the following: "One day, I went to the Serb konak on personal business, i.e. to the department of justice, and a soldier came by requesting a pair of shoes from the director. He was told that there were no shoes. He then requested that he at least be given a pair of sandals, and was told once again that there were none. At that moment, an officer entered. I do not know what rank he held, but I noticed that his colleagues treated him with great respect. Having heard what they were talking about, he turned to the soldier and said: 'Why do you humiliate yourself in front of the director for a pair of shoes? Go out and get a pair of good shoes off the first Albanian you see. Simply kill him and take them. That is what I did. The boots I am wearing came from an Albanian I killed just to get them. You must understand that our plan is to destroy the Albanians.'"

You can imagine what the area around Prizren suffered. Many villages were torched and the poor peasants were mercilessly slaughtered. Catholic Albanians were targeted in particular because it was said that they were on the Austrian side and were enemies of the Serbs. For this reason, three villages were burnt down and thirty Catholic village leaders were slain. Among the recent barbarian acts was this one: Serb soldiers broke into the homes of Catholic villagers and, having eaten and drunk to their fill (because they found wine there), they forced the women out of the houses, tied them up to one another and forced them to dance. Then they amused themselves by shooting at them with their Mausers, and were overjoyed when they saw them fall to the ground. There were other 'interesting' incidents of the sort, too.

General Jankovic was informed that the Luma tribe would not allow Serb troops to pass through without a fight. He therefore proclaimed them to be a lowly race of people and stated that all of them ought to be killed. The troops gathered them all up, men, women and children, sparing no one, intent on annihilating them all and setting their villages on fire. And indeed they destroyed 27 villages in this region, and massacred the men and women. Children were seized from their mothers' breasts, wrapped in straw and burnt alive. They even pierced the bellies of pregnant women with their bayonets and stabbed at the unborn babies. It is unimaginable, but it is true!

Four hundred men of Luma surrendered on condition that they would be left unharmed, but they were sent to prison in Prizren and slaughtered, forty to sixty of them every day. One eye witness stated that about 1,500 bodies of

Albanians were seen round about Prizren those days. This is perhaps the reason why foreign journalists were not allowed into Prizren.

Of Ipek [Peja] and the surrounding region we know nothing, but it is to be assumed that it suffered a fate similar to that of other Albanian regions.

The case of Gjakova is unusual and even more macabre. Soldiers were given free hand to do whatever they wanted with the women and children and to steal anything they desired. Initially, it was the Montenegrins who entered the region, followed by their Serb brethren. The parish priest of Skopje stated that a Serb had told him the Montenegrins had brought their women with them and that the latter were seen in Gjakova bearing weapons and slaughtering the local women and children.

One Serb soldier, believing me to be his compatriot, told me with great enthusiasm that very few of the villages in the regions of Tetova, Skopje, Kumanovo, Preshevo, Gjilan, Ferizaj, Prizren, Gjakova and Peja had remained standing. They had set them all on fire. This was the way one had to deal with the Albanians, he concluded.

One Serb officer asserted that 75% of the Albanians ought to be killed. In the Vilayet of Serb-occupied Kosova alone, the number of dead up to now can, without any exaggeration, be estimated at 25,000.

The Serbs and their allies began this war, as they stated, to "free the Christians of Muslim barbarity." It would certainly be more accurate to call it a "crusade for Orthodoxy and for exterminating the Albanians."

It must be noted that, following the initial furor of the war, Serb wrath was directed in particular against the Catholics. I have received letters stating that many of them are being persecuted, arrested and thrown into prison for no reason whatsoever. I believe they are doing so to frighten the Muslims and stop them from embracing Catholicism, because there have been numerous conversions.

*Lazzaro Miedia
Archbishop of Skopje"*

(Translated from the Italian by Robert Elsie
http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1913_6.html)

Zur Familiengeschichte Mutter Teresas und don Zef Ramaj

Die Familie Bojaxhiu kam zu Beginn des 20. Jahrhunderts von Kosovo, genauer aus Prizren, nach Skopje. Kulturelle und politische Kontakte zwischen Skopje, Prizren und Shkodra gab es viele, z.B. traditionelle Handelsgeschäfte, von denen auch die Familie Bojaxhiu lebte. Aus diesem Grund war es für die Familie nicht schwer, in solchen Städten Fuß zu fassen. Das Haus der Familie Bojaxhiu lag in der Nähe der damaligen katholischen Kathedrale von Skopje. In dieser Zeit war es üblich, dass die katholischen Familien in einem Quartier zusammenlebten. In diesem Stadtteil befand sich auch die katholische Kirche. Diese Einteilung fand man in Prizren, Đakova/Gjakova, Peć/Pejë, Skopje/Shkup, Bitola/Manastir usw. Der Bruder (Lazër) von Maria Teresa sagte einmal: „Wir wohnten neben dem katholischen Gotteshaus der Albaner von Skopje, dessen Priester während unserer Kindheit selbst ein Albaner war“ (VOGT 1990, 12). Lorenc Antoni, ein Verwandter von Mutter Teresa, sagte zu den Katholiken in Skopje: „Alle sind wir am Hofe der Kirche aufgewachsen“ (GJERGJI 1991, 20). Damit meinte er, dass die Kinder die meiste Zeit am Kirchhof verbrachten oder dort spielten. Später wurde die Straße, in der die Kathedrale stand, Kralj-Petar-Straße genannt. Sie befand sich in der Nähe des Zentrums von Skopje (GUSIC 1976, 19).

Leider gibt es sehr wenige Dokumente über die Familie Bojaxhiu und über die katholische Kirche der Diözese Skopje und Prizren. Zum einen traf am 6. April 1941 eine Bombe das Diözesanhaus von Skopje und zerstörte die gesamte Bibliothek und das Archiv. Alle wertvollen geschichtlichen Dokumente verbrannten. Zum anderen hielten das Diözesanhaus samt Diözesanarchiv und die Kathedrale sowie die Kirche am Bitpazar in Skopje den Erschütterungen des Erdbebens im Jahre 1963 nicht Stand. Später wurde eine neue Kathedrale gebaut, aber nicht mehr am gleichen Platz. Der 27. August 1910, das angebliche Geburtsdatum von Gonxhe Bojaxhiu ist in Wirklichkeit ihr Taufdatum. Geboren wurde sie am 26. August 1910. Bis vor kurzem war nicht klar, wer ihr Taufpriester oder ihre Taufpaten waren.

Ihr Vater – Kolë Bojaxhiu

In der Diözesanzeitung *Drita*, die am Anfang in Prizren und später in Uroševac/Ferizaj erschien, schrieb der damalige Pfarrer Nikollë Mini über die Ankunft Mutter Teresas in Prizren im Jahre 1970: „Morgen, gemeinsam mit ihrem Verwandten, dem Pfarrer von Prizren, reiste sie nach Prizren, wie sie es mit ihm vereinbart hatte und wie sie es sich wünschte“ (MINI 1980, 4-5). Dabei fällt ins Auge, dass es in dem Artikel heißt: „mit ihrem Verwandten, dem Pfarrer von Prizren“. Der damalige Pfarrer in Prizren war der Autor des Artikels, Nikollë Mini. Diese Verwandtschaftsbeziehung zwischen Mutter Teresa und dem Pfarrer wurde später nie mehr in schriftlicher Form erwähnt. Es muss sich um eine sehr nahe Verwandtschaft zu Gonxhes Vater,

Kolë Bojaxhiu, gehandelt haben. Nikollë Mini war der Sohn einer Nichte Kolë Bojaxhius, die den Namen Maria trug. Von Prizren aus wollte Mutter Teresa nach 42 Jahren gemeinsam mit ihren Verwandten ihren Geburtsort Skopje besuchen. Interessant ist, dass sie zuerst Prizren und dann Skopje besucht hat. Die Familie Bojaxhiu ist von Prizren nach Skopje eingesiedelt.

Nikollë Mini schrieb 1962 den ersten Artikel in albanischer Sprache über Mutter Teresa. Er erwähnte auch die Albanerin Nasta Mihilli, genannt Schwester Gabriele, die gemeinsam mit Mutter Teresa als Missionarin in Indien tätig war. Sie stammte ebenfalls aus Skopje (MINI 1962, 15-17).

Mehreren Quellen ist zu entnehmen, dass beide in Indien sehr engagiert waren. Nasta Mihilli dürfte schon sehr früh gestorben sein und erlebte die Erfolge des Ordens nicht mehr. Es existieren Unterlagen über die Familie Bojaxhiu und Bernaj im Privatbesitz eines gewissen Pjetër Përgjoka in Prizren. Përgjoka arbeitet selbst an einer Publikation über Maria Teresa und hält daher einige interessante Dokumente geheim. Mit Hilfe des vormaligen Prizrener Priesters Don Nikson Shabani konnte der Inhalt dieser Dokumente recherchiert werden. Sie sind sehr wichtig für die Geschichte der Familien Bojaxhiu und Bernaj. In diesen Unterlagen befinden sich die Angaben der damaligen Kirchenvereine in Prizren (alb. Kompanitë Kishtare), in denen es heißt: „Kolë Bojaxhiu, der Vater von Mutter Teresa, wurde 1875 in Prizren geboren. Seine Kindheit verbrachte er in Prizren. *Lazër Bojaxhia* [Hervorhebungen wie im Original], der Sohn *Mark Bojaxhis*, war ihr Großvater. *Mark Bojaxhia* wiederum der Großvater von Kolë, dem Vater Mutter Teresas. Mark hatte neben Lazër einen weiteren Sohn namens *Nrek*. Wie Lazër hatte auch Nrek einen Sohn, der *Tomë Bojaxhiu* hieß. Lazër Bojaxhiu, der Großvater von Mutter Teresa (der Bruder von Mutter Teresa hatte denselben Vornamen), war in Prizren bekannt als Händler und betätigte sich politisch wie kulturell.“ In dieser Zeit gab es verschiedene Kirchenvereine in Prizren, in denen er Mitglied war. Im Jahre 1875 findet man im Mitgliederregister der *Kompania e*

Shën Kryqës (Verein des Heiligen Kreuzes) als Nummer 17 die Namen *Lazri i Mark Bojaxhijes*. Im gleichen Jahr wird sein Sohn Kolë geboren. Spätere Vereinsangaben beinhalten auch den Namen Lazër Bojaxhiu (im Jahre 1882 und 1892). Im Jahre 1900 tritt er auch im Mitgliederregister des Vereins des Heiligen Josef auf. *Nrek Bojaxhiu*, der Bruder von *Lazër Bojaxhiu*, ist im Jahre 1900, 1901 und 1906 Mitglied im Verein des Heiligen Johannes. 1909 befindet sich in diesem Register auch *Tomë Bojaxhia*, der Sohn des Nrek. Schließlich tauchte im Jahre 1909 auch *shoqia e Tomë Bojaxhis*, die Frau von Tomë Bojaxhiu, im Verzeichnis auf. Kolë Bojaxhiu kann man im Jahre 1903 in Skopje auf einem Foto während der Weihezeremonie der Herz-Jesu-Kathedrale sehen. Er dürfte zu diesem Zeitpunkt etwa 28 Jahre alt gewesen sein. Man kann vermuten, dass Kolë schon zu Beginn des 20. Jahrhunderts oder noch früher nach Skopje gekommen ist. Die Mutter von Kolë Bojaxhiu hieß Çile (Cäcilie). Gestorben ist Kolë Bojaxhiu aller Wahrscheinlichkeit nach 1919. Es finden sich drei bis vier verschiedene Angaben des Todesjahres in den verschiedensten Publikationen über Mutter Teresa, z.B. findet man bei Navin CHAWALA (1993, 31) 1917 als Todesjahr. Bei Gjergji Lush lautet das Todesjahr ihres Vaters 1918. Diese Meinung vertritt der bekannte Biograph und Publizist Don Lush Gjergji in all seinen Büchern über Mutter Teresa (GJERGJ 1991, 13; 1992, 14; 1994, 18; 1998, 15). Das Todesjahr des Vaters von Mutter Teresa ist 1919 und Kolë Bojaxhiu wurde am 2 August 1919 begraben, also ist nach allen Wahrscheinlichkeit am 1. August 1919 gestorben. Dieser Meinung ist auch SPINK (1997, 23). Lazër Bojaxhiu sagt, dass sein Vater im Jahre 1919 „gestorben“ ist. Der Bruder von Mutter Teresa sagte, dass er im Spital starb, nach einer Notoperation und er ist der Meinung, dass ihr Vater vergiftet wurde.

In fast allen Büchern über Mutter Teresa kann man lesen, dass Drane und Kolë Bojaxhiu nur drei Kinder (Age, Lazër und Gonxhe) hatten. In der offiziellen Broschüre, die vom Vatikan anlässlich der Feier der Seligsprechung Mutter Teresas herausgegeben wurde, findet sich ein kurzer Lebenslauf in verschiedenen Sprachen, dem zu entnehmen ist, dass sie fünf Kinder hatten. VOGT und SERROU schreiben dazu: „Zwei weitere Schwestern starben im frühen Kindesalter“ (VOGT 1990, 11) und „Es gab noch zwei weitere Töchter, aber beide starben in früherem Alter“ (SERROU 1980, 25). Erstaunlich ist auch, dass Mutter Teresa fast immer nur als Gonxhe Agnes Bojaxhiu benannt wird. Vogt schreibt, dass der Name Agnes der Name einer der verstorbenen kleinen Schwestern von Gonxhe Bojaxhiu sei.

Welchen Beruf Kolë Bojaxhiu ausübte, ist nicht mit Sicherheit zu sagen. Es ist klar, dass er politisch, religiös und kulturell aktiv war. Auch daran, dass er Händler war, besteht kein Zweifel – jedoch könnte er auch Lehrer gewesen sein. Oft liest man, dass er Apotheker oder Architekt gewesen sei. Dass er an der Errichtung des Theaters in Skopje teilgenommen hat, kann

mit absoluter Sicherheit gesagt werden. Lazër sagte, dass sein Vater Mitinhaber einer Baufirma in Skopje war und die Geschäfte florierten. Er bestreitet, dass sein Vater Apotheker war (SERROU 1980, 25). Die Vermutung liegt nahe, dass die Bekanntschaft und Freundschaft zwischen dem Arzt Suskalović und Kolë Bojaxhiu bei den Biographen die Ansicht prägte, er wäre Apotheker.

Im Österreichischen Staatsarchiv in Wien fand man ein Dokument aus dem Jahre 1911, das über den Vater von Mutter Teresa handelt. Dieses Dokument wurde vom österreichisch-ungarischen Konsul mit dem Namen Lejhanec von Skopje nach Wien geschickt.

*No 80. Uesküb, den 26. Juni 1911.
50814 pr 26 VII 1911.*

„Hochgeborner Graf!

Wie mir der hiesige Pfarrer, Don Giuseppe Ramaj, und der Jesuitenpater Genovizzi übereinstimmend melden, haben einige hiesige Katholiken – an ihrer Spitze die bekannte Italienfreunde Luigi Neracci und Kol Bojad žija – dieser Tage an das italienische Konsulat eine Eingabe gerichtet, worin sie um die Errichtung einer eigenen italo-albanesischen Schule bitten. Als Grund geben sie an, dass die Pfarrschule infolge Lehrkräftenmangels ungenügend funktioniere und den Schülern die nötige Bildung nicht verschaffen könne. Die Betenten seien jetzt daran, unter der übrigen katholischen Bevölkerung Unterschriften zu sammeln, als Zeichen dafür, dass ihre Eingaben dem Wunsche der gesamten Bevölkerung entsprechen.“ (HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a, Doc.140).

Schon am 3. Januar 1911 schreibt Heimroth einen Bericht über die Lage der katholischen Schulen in Skopje:

„Der hiesige Pfarrer D. Ramaj hat mit soeben mitgeteilt, dass drei hiesige katholische Albanesen dieser Tage bei ihm angefragt haetten, ob es mit Ruecksicht auf den andauernden Lehrkraeftemangel an der Pfarrschule nicht angezeigt waere, ihre Kinder von derselben wegzunehmen und in die italienische Schule zu schicken. Der Pfarrer habe ihnen von einem aehnlichen Schritte abgeraten und empfohlen, sich noch Zeit zu gedulden.“ (HHStA F27/K 135 – Missionen Üskub 1871-1911, Üskub I,1,1a, Doc 138).

Er muss die Familie Bojaxhiu sehr gut gekannt haben. Immer wieder tauchen Dokumente auf, besonders im Österreichischen Staatsarchiv, wo sowohl sein Name als auch der des Vaters von

Mutter Teresa erwähnt sind. Zef Ramaj hatte die frisch geborene Gonxhe Bojaxhiu am 27. August 1910 in der Herz-Jesu-Kirche zu Skopje getauft. Im Jahre 1914 gab es einen größeren Streit zwischen Ramaj und den Behörden in Skopje, da sich der Pfarrer weigerte, dass die geplante Bahn-

strecke über den Kirchhof gebaut wird. Don Zef Ramaj starb am 25 Dezember 1914 in Skopje, wo er auch in der Kirche begraben wurde, erst 1963 hat die Familie von ihm die sterbliche Überreste nach dem 1963 in Skopje nach Stublla gebracht.

Literatura und Archiv

Haus-Hof und Staatsarchiv

AT-OeStA/HHStA PA XXXVIII 441, Uesküb/Üsküb (Skopje) 1911-1913
AT-OeStA/HHStA PA XXXVIII 442-1 Uesküb/Üsküb (Skopje) 1914
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-135-1 Üsküb I, 1, 1a (Schule in Üsküb)
T-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-138-1, Üsküb 7 (2. Teil), 7b, 10-11, 12 (Eisenbahnschule, 1. Teil)
AT-OeStA/HHStA PA XIV 25-1-2, 6) Uesküb 1907-1909
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-139-1 Üsküb 12 (2. Teil), 13-20 (ohne 18)
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-137-1 Üsküb 4 (Kirchenbau), 7 (1. Teil), 8, 9
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-140-1 Üsküb 18 (Spital)
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-137-1 Üsküb 4 (Kirchenbau), 7 (1. Teil), 8, 9
AT-OeStA/HHStA PA XIV 31-1, Liasse XXX: Maßregelung des Erzbischofs von Uesküb, Monsignore Troksi, 1906 – 1908
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-86-1, Letnitza 2
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-85-1, Letnitza 1, 3
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-58-1, Binac
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-114-1, 13 (Collegio commerciale der Jesuiten in Skutari)
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-96-1, Prisren 19 (Fliegende Mission).
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-33-1, Albanien 49 (Albanesische Seminaristen in Innsbruck).
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F27-141-1, Verisovic

AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F34-50-1, Gesellschaften (Albanien-Schweiz)
AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F34-48-1, Firmen (I, Albanien-Schweiz)

Univefrsitätsarchiv Innsbruck

Archich Canisianum Innbruck

Arkivi i ipeshkvisë Shkup

Staatsarchiv Luzern

Arkivi i famullisë Stubëll

[Marino BIZZI]. Franjo RACKI Izvjestaj barskoka nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610 po Arbanaskoj i Staroj Srbiji. Në: Starine. Na Sviet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti 20(1888) fq. 50-156.

BARTL Peter: Die albanischen Muslime zur Zeit der nationalen Unabhängigkeitsbewegung (1878-1912). Wiesbaden 1968.

BARTL Peter: Kosova and Macedonia as Reflected in Ecclesiastical Reports. In: Arshi Pipa and Sami Repishti (Hrsg), Studies on Kosova. New York 1984. S.23-39 (shqip versioni më i zgjeruar: Relacionet e priftërinjëve vizitatorë si burim për historinë e popullit dhe kishës shqiptare, in: Urita, VIII, 1, 2000, fq. 37-76.

BARTL Peter: Kryptochristentum und Formen des religiösen Synkretismus in Albanien. In: Grazer und Münchener Balkanologische Studien. München 1967. S. 117-127 (=Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients 2). Përkthimi shqip (nga Albert Ramaj): Kriptokrishtenizmi dhe format e religjionit sinkretik të shqiptare, in: Urtia, X, 1 (15) 2002, S. 107-119.

Blagoves: Kosovski ljaramani-mucenici, nr. 5-6, fq. 5-12 Beograd 1969

BRESTOVCI Sadullah: Lëvizja kombëtare shqiptare në kazanë e Gjilanit, Rilindja Nr. 4394, 24. VI. 1971.

BULJAN Slavica Velika sestra - Sestra Otllija majka bolesnih, siromašnih na Kosovu Zagreb 2009. Përkthimi shqip: Motra e madhe. Motër Otilia – nëna e të sëmurëve dhe të varfërve në Kosovë, Prizren (Drita) 2009

CANA Zekeria: Gjenocidi i Malit të Zi mbi popullin shqiptar 1912-1913 (Dokumente).

CHOUBLIER, Maximilien: Les Bektachis et la Roumelie. In: Revue des Etudes islamiques (1927).

CILEV P: Obikolka iz albanski seliste v Pristinsko, Prizren, Debrsko i Ohridasko, Izvestija na Narodnija muzej v Sofija, VI, 1926.

CORDIGNANO Fulvio S.I.: - L'Albania a traverso l'opera e gli scritti di un grande Missionario italiano il P. Donenico Pasi S.I. (1847-1914). I-III Roma 1933-1934., Shqip jane veprat e para të përkthyer dhe botuara "Shqipëria" I (Tiranë 2007) dhe "Shqipëria" II (Tiranë 2008) dhe "Shqipëria" (Tiranë 2011).

CORDIGNANO Fulvio: L'Albania a traverso l'opera e gli scritti di un grande Missionario italiano, il P. Domenico Pasi S.J. (1847-1914). I-III. Roma (1933-1934).

DEGRAND Alexandre, Souvenirs de la Haute Albanie. Paris (1901).

DJURIC Franjo: Die Geschichte der Krypto-Katholiken (Ljaramanen) in der Diözese Skopje-Prizren und die Probleme ihrer pastoren Bedeutung, Innsbruck 1987.

DRITA revistë fetaro-kulturore (Ferizaj).

DUIJZINGS Ger (Gerlaschlus): Religion and dhe politics of identity in Kosovo (dissertacioni) Amsterdam, 1999, kurse libri i Ger Duijzings: Religion and the Politics of Identity in Kosovo. Londër 2000; serbisht është përkthyer më titullun: religjia i identitet na Kosovu, (Ger Dejzings) Beograd 2005.

DURHAM Edith, Die Slawische Gefahr. Zwanzig Jahre Balkanerinnerungen. Stuttgart (pa vitbotimit).

DURHAM Edith: High Albania. London (1909).

FAVEYRIAL Jean-Claude: Histoire de l'Albanie, Pejë 2001 (frëngjisht) kurse shqip i njëjti libër Zhan Klod Faveirial: Historia (më e vjetër) e Shqipërisë [Përgatitur për botim nga Robert Elsie], Tirana 2004.

FILIPOVIC Milenko: Krsteni Muslimani, in: Zbornik radova etnografskog Instituta II, Beograd 1951, fq. 120-128.

FISHTA Filip: njoftime historike mbi argjipeshkvijt e Shkupit , Hylli i dritës, X, 11, 1934

FREUNDLICH Leo, Albaniens Golgotha fq. 27

FREUNDLICH Leo: Die Albanische Korrespondenz: Agenturmeldungen aus Krisenzeiten (Juni 1913 bis August 1914). Herausgegeben von Robert Elsie, München 2012.

GARNETT Mary Lacy, The Women of Turkey and their Folklore. London 1891.

GASHI [GJERGJI] Gjergj: Kosova. Altari i Arbërisë I-III, Tirana 1996.

GASHI-GJERGJI Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, Ferizaj 1994.

GAUDIO Zef del: Martirët shqiptarë 1846-1848). Prishtinë 2006.

GJERGJI Ndue: 10 vjet sherbim te pashoq, (motrat në malet e Karadakut), in: Drita, X, 10 (78), 1979, fq. 7.

GJERGJI Sarë: Laramanizmi (në Karadak) – vetëdije, dhembje, ndërgjegje, in: Urtia VI-1/1995, S. 114-116.

GJERGJI, Gjergj: Martirët shqiptarë gjatë viteve 1846-1848, in Drita, 3-4, 1983 fq. 22.

GJERGJI-GASHI Gjergj: Albanski mucenici u razdoblju 1846-1848, Zagreb 1988.

GJERGJI-GASHI Gjergj: De martyribus Albanensibus anno 1846 in odium fidei dampnati : tesi di laurea I-II Roma 1980.

GJERGJI-GASHI Gjergj: Il Sacramento del Battesimo ed il problema del Battesimo degli acculti Albanesi, Roma 1980.

GJINI Gaspër: Skopsko-Prizrenska Biskupija kroz stoljeca Zagreb 1986, shqip: Ipeshkvia Shkup- Prizren nëpër shekuj, Ferizaj 1992, anglisht: The Shkup-prizren Diocese through centuries, Prizren 2000.

GRULICH Rudolf: Die unierte Kirche in Mazedonien (1856-1919), Würzburg 1977.

HAHN Johan, Georg von: „Albanesische“ Studien, Jena 1854.

HAHN Johann Georg von: Reise von Belgrad nach Salonik, Vjenë 1861

HAHN Johann, Georg von: Reise durch die Gebiete von Drin und Wardar, Vjenë 1867

HASLUCK F. William: Islam and Christianity under the sultans. Edited by Margaret Hasluck. I-II. Oxford (1929).

HECQUAUD Hyacinthe: Historie et description de la Haute Albanie ou Geurgarie. Paris o.J. (pa vitbotimit).

IPPEN A. Theodor, Die Landschaft Schpat im mittleren Albanien. In: Mitteilung der Geogr. Gesellschaft in Wien 59 (1916).

IPPEN A. Theodor: Das religiöse Protektorat Österreich-Ungarns in der Türkei, in: Die Kultur, 3, 1902.

IPPEN A. Theodor: Die Gebirge des nordwestlichen Albaniens. Wien (Vjenë) 1908.

IPPEN A. Theodor: Novibazar und Kossovo(das alte Rascien). Vjenë 1892.

JÄCKH Ernst: Im türkischen Kriegsllager durch Albanien, Heilbronn 1911.

JASTREBOV Ivan: Stara Srbija i Albanija. Beograd 1904.

JURISIC Mario: Majcinovi donovi, Makarska 1976.

KANITZ Felix: Die fortschreitende Arnautisierung und Muhamedanisierung Alt-Serbiens. In: Österr. Monatsschrift für den Orient 14 (1888)

KAUTSKY Miroslav: Mittelalbanische Stadt- und Wirtschaftsbilder. In: Österr. Monatsschrift für den Orient 42 (1916).

KNIGHT F. Edward: Albania: a narrative of Recent Travel. London 1880.

KRONISTI [Don Gjergj Gjergji-Gashi]: Atë Viktor Paskes (1878-1961), Drita, XV nr. 11-12 (107), 1984, fq. 8-9

MALCOLM Noel: Crypto-Christianity and Religious Amphibianism in the Ottoman Balkans: the Case of Kosovo (referat) i mbajtur më 1997, organizuar nga SSEES/SOAS, Londër 1997.

MALCOLM Noel: Kosovo. A short history, London 1998, Shqip: Kosova. Një histori i shkurtër, Prishtinë-Tiranë 2001.

MAROEVIĆ Pijo: Zaboravljenoi uspomeni o Antun Maroevica, franjevca, misionara zupnika u Crnoj Gori blizu Prizrena, ispovjednika sv. Katolicke vjere, in: Narodna Svijest Splitit 1926.

MARQUET Odette: Pjetër Bogdani. Letra dhe dokumente, Shkodër 1997.

MATKOVIĆ Petar: Putovanja po Balkanskom Poluotoku 16. veka. Zagreb (1879-1898).

MAZAREK Nicolo don; Breve Cenno circa gli Esilati Cripto-Catolici della Parrocchia di Zarnagora e Nominamente dei villagi Stubla, Binci, Terziajt e Vernacolo. Nell' ano 1843-1846. (Dorëshkrim) Zarnagora-Letniza 1882.

MAZAREK Nikolla & KRAJINOVIĆ Emanuel: Via crucis martyrum cossoviensium de paroecia Crnagora scopiensi spatio temporis annorum 1843-1846 / Letnica, 1968.

MIHACEVIC Lovro Fra: Crtica iz albaneske povijesti, Sarajevë, 1912.

MIHACEVIC Lovro: Durch Albanien, Prag 1913.

MIHACEVIC Lovro: Fra.: Po Albaniji. Dojmovi s puta. Zagreb, 1911.

MIRDITA Zef: Krishtenizmi ndër shqiptarë, Prizren-Zagreb, 1998.

NEMETHY Ludovicus, Series parochiarum et parochorum Archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimus temporibus usque annum MDCCCXCIV, Strigonii, 1894

NIKIC Andrija: Stanje na Kosovu od 1840-1890, Split, in: Zbornik Kacic, 1980.

NOPCSA Franz Baron: Religiöse Anschauungen, Sitten und Gebräuche. (unveröffentlicht. Typosc.) Nationalbibliothek Vjenë (manuskript). 9393) 1917.

NUSIC Branislav: (1986): Kosovo, opis zemlje i naroda, Prosveta, Beograd (first published in Novi Sad in 1903).

OSVALD Janez: Skof Gnidovec graditelj cerkva in drugih cerkvenih stavb,in: SKULJ Edo., (Ed.), Gnodovcev simpoozij v Rimu, Celje 1989, fq. 1141-150.

PUSTET Anton CM: Vsem sem postali vse. Smarnice o zivljenju in delu Janez Gnidoveca. Ljubljana 1999.

RAMAJ Albert, Dokumente arkivore për Stubllën në arkivat e Austrisë in: www.albanisches-institut.ch

RAMAJ Albert, Mutter Terasa con Kalkutta ist Gonxhe Bojaxhiu von Skopje, in Thede Kahl, Izer Maksuti, Albert Ramaj): (Hg.) Die Albaner in der Republik Makedonien. Fakten, Analysen, Meinungen zur interethnischen Koexistenz. Münster-Vjenë-Zürich, 2006.

RAMAJ Albert: "Krypto-Christentum im Kosovo", G2W (Zürich), 3/2007 35, fq. 24-25.

RAMAJ Albert: Burime dhe dëshmi. Stublla në dokumente arkivore austriake, shkol-la, kriptokrishtenizmi në Karadak. Stublla im Kosovo. Die Geschichte, die Schule und das Krypto-Christentum der Karadakregion, St. Gallen 2008.

- RAMAJ Albert: Lazër Mjeda në argjipeshkvinë Shkup-Prizren mes 1909-1921 (Sipas arkivit Austriak, emërimi tij, laramanizmi, largimi nga Prizreni). In: Imzot Lazër Mjeda - Mbrojtës dhe lëvrues i identitetit shqiptar. Albanisches Institut, St. Gallen 2011, fq. 47-172.
- RAMAJ Albert (ed), *Poeta nascitur historicus fit. Ad honorem Zef Mirdita*. St. Gallen-Zagreb 2011.
- ROSEN Georg Dr.: *Geschichte der Türkei von dem Siege der Refor im J. 1826 bis zum Pariser Tractat vom J. 1856*. Band 2. Leipzig 1866.
- SCHMITT Jens Oliver: *Kosovo. Kurze Geschichte einer zentralbalkanischen Landschaft*, Vjenë 2008, përkthimi shqip: Kosova. Histori e shkurtër e një treve qendrore ballkanike, Prishtinë 2012.
- SCHWEIGER-LERCHENFELD Amand von: *Der Orient*, Vjenë 1882.
- SEDAJ Engjëll: *Martirët e Karadakut sipas një kënge populllore*, in: Drita, XXI, Nr. 7-10, 1990, fq. 12.
- SELISCEV M. Afanasij: *Polog i ego bolgarskoe naselenie. Istoriceskie, etnograficeskie i dialektologiceskie ocerki severo-zapadnoj Makedonii*. Sofija (1929).
- SKENDI Savro, *Crypto-Christianity in the Balkan area under the Ottomans*. American Association for the Advancement of Slavic Studies, 1967.
- SKULJ Edo (Hrsg.): *Gnodovcev simpoozij v Rimu*, Celje 1989.
- SOPI Mark don: *kremtimi i Shna Prenës në Dunav – 50 vjetori i kishës*, in: Drita XIX, 9-10, 1988, fq. 15.
- SOPI Mark: *Shembulli i Bariut të mirë dhe atdhedashës, arritja e imz. Lazër Mjedës në Prizren*, in: Drita, viti XIII, nr 3-4 (95) 1982.
- SOPI Marko: *Briga biskupa Gnidoveca o ljarmanima*, in: SKULJ Edo (Hrsg.), *Gnodovcev simpoozij v Rimu*, Celje 1989, S. 177-186.
- STADTMÜLLER Georg: *Die Islamisierung bei den Albanern*. in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas N.F.* 3 (1955) S. 404- 429. Përkthimi shqip, in: Urtia, IX, 1 (14), 2001, fq. 37-60.
- STADTMÜLLER Georg: *Geschichte Südosteuropas*, München(Mynih)-Vjenë 1976.
- STADTMÜLLER Gerog: *Das albanische Nationalkonzil vom Jahre 1703*. Në: *Orientalia Christiana Periodica* 22 (1956) fq 68-91.
- STADTMÜLLER Gerog: *Die Visitationsreise des Erzbischofs Marino Bizzi*. Në: *Serta Monacensia Franz Babinger ... dargebracht*. Leiden (1952) fq. 184-199.
- STADTMÜLLER Gerog: *Osmanische Reichsgeschichte und balkanische Volksgeschichte*. Në: *Leipziger Vierteljahrsschrift für Südosteuropa* 3 (1939) fq. 1-24.
- STEINMETZ Karl, *Von der Adria zum Schwarzen Drin*. Sarajevë 1908.
- TOMASEVIC Radova: *Ljaramani vera sarenih*, in: *Srpsko nasleđe istorijske sveske*. 6, 1998.
- TOMASEVIC, Radovan: *Petkom muslimani, nedeljom katolici, za slavu pravoslavci*, in *Srpsko nasleđe istorijske sveske*” Nr.7, korrik 1998, (shif edhe <http://www.srpsko-nasledje.co.yu/sr-l/1998/06/article-07.html>).
- TOMIC Jovan: *O arnautima u Staroj Srbije i Sanzaku*. Beograd (1913).
- TURCINOVIC Josip, *Samostan Male Brace u Dubrovniku* Zagreb 1985.
- TURK Aloiz: *Dr. Janez Francisek Gnidovec*, Beograd 1968.
- TURK Aloiz: *Letnica. Marijansko hodocasnicko svetiste Ekumenski centar na Kosovu*. Belgrad 1973.

TURK Aloiz: Skof Janez Gnidovec, Celje 1992.

TURK Alojz: O. Antun Maroevic, kosovski mucenik, in Blagoves nr, 3, 48-49 dhe nr. 7-8, 134 Beograd 1973.

UROSEVIC Anastazije: Dvoverstvo medju Arbanasima, Extrait des Comptes Rendus Du VI-e Congres des Geographes et des Etnographes Slaves – Sofia, 1936.

UROSEVIC Atanazije: Katolicka zupa Crna Gora u Juznoj Srbiji, in: GSND, XIII, Shkup 1933.

VALENTINI Giuseppe: Il Fratel Zef e la Missione volante, in : Notizier agli Amici dei gesuiti lambardo-veneto-emeliani, Milano, 2 (1972)

VASILJEVIC Hadzi: Muslimani nase krvi u Juznoj Srbiji, Beograd 1924.

VELNIC Teofil: Fulgencije Carev, nadbiskup, Pazin 1961.

VLORA Ekrem, Aus Berat und vom Tomor, Sarajevë 1911.

WAGNER Vjekoslav: Povijest katolicke Crkve u Srbiji u XIX. Stoljeću od 1800. Do Konkordata 1914. Godine, in: Bogoslovska smotra, XXI, 4, Zagreb 1933.

ZAMPUTI Injac & PULAHA Selami: Dokumente të shekujve XVI XVII për historinë e Shqipërisë, vëllimi IV, Tirana 1990.

Zani i Zojës Cernagore, Prizren.

ZEFI Shan, Islamizimi i shqiptarëve gjatë shekujve, Prizren 2000.

ZEFIQ Frok: Arqipeshkvia Shkup-Prizren në shekulin XVIII-të, Osijek 2000.

ZEFIQ Frok: Djelovanje isusovaca u albanskom narodu, Zagreb 2002.

ZIROJEVIC Olga: Islamizacija na južnoslovenskom prostoru: dvoverje, Beograd 2003

ZUTIC Nikola: Kraljevina Jugoslavija i Vatikan. Odnos jugoslavenske drzave i rimske crkve 1918-1935, Beograd 1994.

ZUTIC Nikola: Rimokatolicka misija i klerikalizam na Kosovu i Metohiji u kraljevini Jugoslaviji, in: Istorija 20 Veka, XVII 1-2, Beograd 1999, fq. 105-113

ZUTIC Nikola: Vatikan i Albanici. U prvoj polovini XX veka do 1941. Beograd 2000.